

z a l i v

- Boris Pahor *Usodna odgovornost*
(Govor v Mavhinjah ob 40-
letnici požiga kraških vasi)
- Franc Husu *Fašizem in blagoslovljena*
voda (Spomini na mojega očeta)
- Jošt Žabkar *Rekviem za brata*
(Ob smrti nadškofa in
nuncija Jožeta B. Žabkarja)
- Boris Pahor *O Rebulovem Devinskem*
sholarju (Obležani odziv)
- Viktor Blažič *Roman kot edino*
mogoči upor
Ob romanu »V labirintu«
- Magda Jevnikar *Vrnitev* (črtica)
- Zorka Ovijač-Zendelska *Francozi nimajo*
smisla za šalo
- Ivo Jevnikar *Listini o manjšinskih*
pravicah naproti
- Boris Pahor *Ob stoletnici smrti*
Josipa Godine-Verdelskega
- Boris Pahor *Evropska križpotja*
(Iz zapiskov)
- Kaj pišejo drugi *Spomenka Hribar:*
Narod, nacija in nacionalizem
Nova revija
- Dokumenti *Jože B. Žabkar, Pismi*
nekemu monsinjorju
- Fleši o novih knjigah
- Svobodna tribuna
- Jolka Milič*
Glosa z vlečko (odlomek)
- *** *Klubu slovenskih študentov*
na Dunaju
- *** *Ljubeznivo odprto pismo*
Vinku Ošlaku
- *** *Neobjavljeno »Pojasnilo«*

zaliV

december 1984 - štev. 1-4

revija za književnost in kulturo

izhaja štirikrat na leto, odprta je vsaki razsodni slovenski besedi za katero si upa avtor prevzeti odgovornost. Člani uredniškega odbora se prištevajo med sodelavce. Njih imena so navedena zgolj zato, da se ustreže formalnosti

Rokopisi ostanejo v lasti revije

Registrirana na sodišču v Trstu pod št. 317
86-89

Uredil:

Boris Pahor

Odgovorni urednik:

Milan Lipovec

Naslov uredništva:

Boris Pahor

Salita Contovello 23 - 34136 Trieste - Trst
Tel. 422.082

Poštni tekoči račun št. 11/9236, Frančiška
Premrl-Pahor

Salita Contovello 23 34-136 Trieste - Trst

Cena posamezne številke

5 0 0 0 l i r

Celoletna naročnina 3500 lir. Za druge države
4 dolarje

Tiskala Tip. Triestina Trieste - Trst
via Milano 16, tel. 61828

USODNA ODGOVORNOST

(Govor v Mavhinjah ob štiridesetletnici požiga kraških vasi)

Sunt certi denique fines
Vse do neke spodobne mere
Horac

Dragi prijatelji!

I.

Sešli smo se danes tukaj zato, da se ob obletnici ene izmed nešteti ujm, ki so se v vojnih dneh zgrnile na naša domovja, dostojno poklonimo vsem padlim; a mislim, da smo na tem zboru združeni tudi zato, da ocenimo izkustva preteklosti, pretehtamo sedanost in skušamo zbrati potrebne spodbude za prihodnost. Neplodno je namreč s pieteto obujati nekdanje hudo, če nas to ne bogati na življenjski poti.

V tem smislu je morebiti prav, če v prvi vrsti poudarim, kako je bila nesreča, ki je pred štirimi desetletji doletela tukajšnje vasi, eden izmed vrhuncev hude ure, ki se je na Primorskem začela z letom osemnajstim. Že hitro po koncu prve svetovne vojske so namreč prve grmade upepelile našo imovino. To se pravi, da smo se z ognjem, ki ga je potem netila nacistična roka, morali sprijeti že takrat, ko so naše sedeže in knjige kurili črnosrajčniški rokovnjači, predhodniki vseh požigalcev, ki so se kasneje znašali nad našimi vasmimi. To pa še pomeni, da je poleg ječ in smrtnih obsodb prav ogenj vidno označeval našo usodo prvo polovico tega stoletja: saj so se zublji najpoprej lotili naših kulturnih ustanov, potem bi-

vališč, nazadnje pa še teles naših ljudi v peči Rižarne in v vseh požrešnih pečeh germanskega krematorijskega univerzuma.

A s tem omenjanjem tragičnih skušenj našega prvega srečanja z Vulkanom, rimskim bogom ognja, ne mislim samo razširiti panoramo naše sodobne primorske zgodovine do tja, kamor po pravici sega; pač pa želim s tem priklicati v našo zavest večkrat nepoudarjeno resnico, da se je prav takrat, ob tistih prvih grmadah, v naši sredi spočel tisti upor proti desnemu totalitarizmu, ki so ga druge evropske dežele doživele dosti kasneje.

Angleški zgodovinar A.J.P. Taylor, ko v svoji knjigi o Trstu najpoprej ugotavlja, da ni samo fašizem odgovoren za to, kar se je dogajalo s slovenskim in hrvaškim ljudstvom, ampak prav tako tudi Bonomi in Sforza in vsi drugi liberalni poslanci, tako nadaljuje: »Noben narod ni boljše branil svojih pravic kakor Slovani zahodno od Julijskih Alp ... bil je dvajset let trajajoči plebiscit ... Slovenci so se kot narod upirali temu, da bi izginili ...«

In slovenski književni zgodovinar prof. Anton Slodnjak je — kot sem že nekje omenil — ob Špangerjevi knjigi *Bazoviški spomenik* vzkliknil: »A saj to je dokument o prvem protifašističnem uporu v Evropi!«

In pomen te naše preteklosti je v svojih esejih in ocenah najbolj tehtno poudarjal prav vaš domačin, pomembni literarni zgodovinar dr. Lino Legiša.

Tako torej, gre za resnico, da se je naš osvobodilni boj začel že v prvem desetletju po zaključku prvega svetovnega spopada; in zdi se mi prav, da se ob ti priložnosti tega jasno zavemo, ker, žal, te resnice doslej ne samo nismo znali ali hoteli dostojno posredovati drugim, ampak jo tudi sami sebi večkrat zamolčujemo.

O seveda, imamo Čermeljeve knjige, imamo pravkar omenjenega Špangerja pa Sardočevo dragoceno pričevanje, a ta naša preteklost ni prišla v šolske tekste zgodovine tako, kakor bi zaslužila, ni sestavni del javnega mnenja na Slovenskem. Vse se namreč zdi, kot da bi moral dovršen del naše preteklosti ostati v senci, naša sodobna primorska zgodovina pa naj bi se začela 1941. ali 1942. leta s splošno slovenskim osvobodilnim pokretom. Ta

je seveda odigral pomembno vlogo, o tem ni nobenega dvoma; vendar, kakor se v zvezi z njim zmeraj omenjajo zasluge samo ene stranke, tako se nič kaj rado ne poučarja, da so se nemalo let pred nastankom uradnega osvobodilnega gibanja tukaj pri nas ljudje vseh nazorov — od katoličanov do krščanskih socialcev, od liberalcev do komunistov — upirali raznarodovanju in črni diktaturi. In da smo imeli v tistih letih dolge kolone obtožencev in jetnikov vseh poklicev — od zdravnikov in odvetnikov do obrtnikov in uradnikov, od kmečkih fantov in mož do dijakov in dijakinj. In da so bili z drugimi vred v prvih vrstah mašniki — začeni s knezoškofom Sedejem, pesnikom Trinkom, teologom Ukmarjem in poslancem Ščekom vse do zadnjega vaškega kaplana.

Vidite, in vsa ta zgodovina, ki je predhodnica usode vaših vasi, bi se morala projicirati v današnji čas, a se ne tako, kot bi bilo potrebno, ker smo — po sili razmer — večkrat morali gledati na preteklost skozi ideološke naočnike in si tako krčili akcijski radij. Komaj zdaj, po štirih desetletjih, se nekateri kratkovidneži začenjajo zavedati, da je naša narodna skupnost pač pluralistično občestvo, ki se je kot tako spoprijelo s fašizmom in nacizmom in tako ostaja tudi zdaj, ko živi v načelno demokratičnem ozračju.

Gre, naj ponovim, za pomembne, pravzaprav za bistvene ugotovitve, bistvene zato, ker samo z organsko povezavo s svojo tradicijo neka skupnost lahko začuti v sebi potrebno trdnost; navezanost na tradicijo pa je potrebna oziroma nujna, ko gre za mladi rod, če nočemo, da se nam ta odtuji kot ponorele rakaste celice.

Saj, in tako smo iz preteklosti prešli v današnji čas.

II.

Kaj naj rečemo o sedanjih dneh?

Vsekakor predvsem to, da se ne ravnamo po razpoloženju, ki nas je navdajalo v predvojnih in medvojnih hudih letih. In pri tem — da se razumemo — ne mislim

na kakšna izredna dejanja ali na kakšna svojeglava junaštva; pač pa na ponosnega duha, ki bi ga bilo potrebno čutiti v skupnosti, ki so jo hoteli odpraviti kot mrčes in so ji zato spalili domovja ter ji obenem dali skusiti vse, kar so si lahko izmislili možgani kulturnega človeka tega dvajsetega stoletja.

Res, skoraj neverjetno je videti, da so se ljudje, ki so napadali najpoprej sabaudsko, potem pa hitlerjansko vojsko, vsa to povojna leta vdali dolgočasnemu poudarjanju zahtev o zaščiti in so se komaj zdaj, po tridesetih letih, kar je bil podpisan Londonski memorandum, odločili, da zberejo množice na goriškem Travniku, namesto da bi jih sklicali skupaj takoj potem, ko parlament londonske listine ni ratificiral.

Prav gotovo, mi smo miroljubno in razumno ljudstvo, ki dobro vé, kaj so lepe manire, kaj je dobro sosodstvo, kaj je potreba po trgovskih sporazumih in tudi kaj je potreba po posojilih.

Vendar je morebiti čas, da za latinskim pesnikom ponovimo:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines!

Ali po naše: vse do neke spodobne mere!

In to velja seveda za rimsko oblast, a velja v prvi vrsti za nas same, ki ne poznamo nekega pravega merila, ampak se zaletavamo iz ene skrajnosti v drugo, nazadnje pa imamo povrh vsega še sami sebe za norca.

Po velikem shodu v Gorici smo namreč v uvodnem članku tukajšnjega slovenskega dnevnika brali, da je zdaj konec tabúja, češ da Slovenci ne spadamo na cesto in na trg.

Tabú, to je po slovensko prepovedan, nedotakljiv predmet, pa tudi prepovedano dejanje.

A kdo in kdaj si je izmislil, da je za nas tabú — možnost, da bi se javno zbrali za zahtevo tega, kar nam gre?

Nikjer za tak tabú nihče ne vé.

Ne v knjigah ga ni, ne v naši zavesti.

In vendar je videti, da so se nekateri doslej po tem nevidnem tabúju ravnali — pa da so se potem premislili. A to tudi pomeni, da so se začeli zavedati, da so se vsa

leta umikali na rob dogajanja in da je šla zgodovina brez njih naprej. Hkrati pa seveda to tudi pomeni, da se je vsega tega nesmiselnega umikanja zavedela tudi matična dežela.

Pa v tistem uvodniku smo takrat še brali, da je bila zdaj »ustvarjena nova oblika boja«.

Žal mi je, da moram razločno in odločno ugovarjati: za nikakršno »novo obliko« ne gre, saj smo bili skozi dolga povojna leta priče — in nekateri tudi udeleženci — oceanskih shodov in manifestacij, ki so jim bili na čelu prav tisti vodniki, ki danes omenjajo tabúje. A kakšen tabú neki, ko pa se s tako obliko boja uveljavljajo sindikati in organizatorji povork za mir in proti atomskemu orožju. Res je, da preživetje neke narodne skupnosti ni tako pomembno kot poskus preprečitve morebitnega nuklearnega spopada; a ohranitev naše identitete je vendar vredna toliko kot odpust delavcev iz tovarne, ki se je znašla v težavah ...

A da ne gre za nikakršno »novo obliko boja«, lahko priča tistih trideset šolnikov, profesorov in profesorjev, učiteljic in učiteljev, ki smo se 1970. leta naveličali čakati, da se stanje na naših šolah uredi. Kar na svojo roko smo se odpeljali v Rim in tam s svojimi transparenti oblegali poslansko zbornico, vladno palačo in senat, da je tedanji predsednik senata Pertini godrnjal, ali je potrebno, da zganjamo tak kraval. Pomagali smo si namreč s piščalkami. A kaj, če pa drugače ne gre! In čeprav nam je bil predsednik senata simpatičen že takrat, smo vztrajali, in je tisto naše zasedanje rimskih ulic trajalo od jutra do večera, da so imeli policijski džipi kar precèj posla z nami.

Da, in edini pomembni zakon, ki smo ga kot skupnost dosegli, je prav zakon o naših šolah.

Tako je torej s to »novo obliko boja«!

Saj vem, ta ali oni mi bo očital, da sem odšel daleč od podobe požganih vasi in od bodečih žic in od nepovrnjenih ljudi, zavoljo katerih smo danes tukaj.

Pa ni res.

Ker mi smo si že zdavnaj otrli solze ob naših pogo-rišjih, zgradili smo si nova domovja, stavili na življenje

in začeli spet upati na zemlji naših očetov.

Vendar, ali se nismo večkrat vedli tako, kot da je naše dostojanstvo zgorelo s častitljivimi tramovi nekdanjih bivališč?

Nujno je zato, da se zdaj vprašamo, kaj bo z našo prihodnostjo.

III.

Glede naše prihodnje usode moramo predvsem skleniti — in to vsi, tisti, ki so bili najbolj preizkušeni, pa v prvi vrsti —, da mora biti naša prihodnost takšna, da se ob nji ne bomo čutili nevredni dediči naše pretekle zgodovine.

Glejte, konec julija je bil v Milanu kongres organizacije, ki se zavzema za nepriznane jezike, in tam smo ugotovili, kako se, kot gobe po dežju, pojavljajo skupnosti, za katere doslej nihče ni mogel misliti, da bodo zagovarjale neko svojo jezikovno posebnost. To pomeni, da tudi govori, ki so doslej veljali za narečja italijanščine, zdaj zahtevajo zaščito.

In imajo prav, to je vsekakor njihova pravica.

Pa mi, ki bi jim morali biti za zgled, kako se vedemo ob vprašanju zavesti, ob vprašanju zvestobe, ob zahtevi po pokončnosti?

Prav gotovo, za naš položaj so bili po koncu vojske odgovorni zavezniki; potem je odgovoren seveda Rim; a za naše klavrno stanje so odgovorni tudi tisti, ki so bili zvesti ideološkemu načrtu, namesto da bi mislili na ustvarjanje solidne podlage za naš obstoj. A poleg tega je, žal, tudi res, da smo se pustili in se še pustimo voditi, kot da še nismo postali polnoletni.

O seveda, s ponosom lahko pokažemo na naše množično razvejano kulturno življenje. In ko bi o množični kulturi obstajalo kakšno olimpijsko tekmovanje, bi nam zlata kolajna prav gotovo ne ušla; brez težav bi si jo pribojevali, čeprav bi imeli za tekmece naše bližnje sosede ali pa tudi še kak drug po številu velik narod.

A ta naša kulturna razvejanost ne more biti odrešilna brez treznega in modrega političnega življenja, brez zvestobe tisti filozofiji, ki jo je Cankar skrčil v en sam stavek, ko je rekel, da mora stranka rasti iz naroda za narod. Žal pa so našo narodno skupnost po vojski usmerjali takó, da se je odločala križem kražem, namesto da bi pretehtala, kaj je zanjo prav, kaj pa narobe.

Kapilarno razpredena kultura, to je, ponavljam, naša moč; a žal je moralo preteči štirideset let — prihodnje leto bo obletnica! —, da so naši odgovorni spoznali, kako kultura, ki je enosmerna, ni kultura; štiri desetletja, preden se je nekemu posvetilo, da ostaja narod vrednota ne glede na usodo razrednega boja; štiri desetletja, preden je tudi slovenski človek onkraj mejne črte začel ugotavljati, da bi bil takrat, ko bi nas tukaj ne bilo več, on na vrsti.

Da, dragi prijatelji teh krajev, ki ste plačali tako težek obolos za potrdilo svojega dostojanstva: kakor ste s svojim doprinosom dosegli, da ste spoštovani člani svobodne Evrope, tako boste samo s svojo pokončnostjo zgled rodovom, ki nam bodo sledili.

Zakaj če mi ne malikujemo naroda, kakor nam nekateri zlonamerno podtikajo, ga prav tako tudi ne zanikujemo, ker smo prepričani, da v tem svetu, v katerem se vse mrví in razkraja, prav zavest tesne povezave v doživeto rodno občestvo človeka v precejšnji meri odreši občutka, da je ta naša zemeljska domovina nesmiselna.

IV.

Za konec pa mi dovolite, da si sposodim primero iz zgodbe, ki je o nji napisal zanimivo knjigo nadaljevalec vašega domačina Štreklja, kraški znanstvenik dr. Milko Matičetov.

Gre za zgodbo, ki spada v ljudsko izročilo vse od Litve do Bretanje in ki ima svojo različico tudi pri nas. Pripoved govori o usodi človeka, ki se je pregrešil proti zakonom in je zato moral zgoreti; vendar je na pogori-

šču ostalo živo in nedotaknjeno njegovo srce. In to srce je imelo tako silno življenjsko moč, je izžarevalo tako ustvarjalno ljubezen, da je v njegovi bližini nedolžno dekle spočelo otroka, novega človeka, ki je bil ves prenovljen, ker se je bil pojavil po tako uničujoči ognjeni preizkušnji.

Vidite, tudi mi smo se uprli zakonom, zakonom močnejših, tudi mi smo za te močnejše *grešili*, ker smo hoteli ostati sebi zvesti. A tudi mi, kot človek v ljudski modrosti, smo si sredi pogorišča rešili srce. In rešile so ga v veliki meri predvsem vse tiste številne lepe Vide, ki niso nikamor odšle, ampak so postale neveste v naših obnovljenih domovih. Zato prisluhnimo šepetu tiste ljubezni, prenesimo v jutrišnji dan vizijo starodavne, a zmeraj mlade zvestobe.

Trst, 19.8.1984

»Internacionalizem kot sožitje ni poligon za a-nacionalne in a-ekonomske poskuse z nami vsemi, temveč je vsakokratno živo odločanje za lastno (narodno) posebnost in šele od tod in na tej osnovi za naše so-narodovanje z drugimi narodi.«

Spomenka Hribar

Nova revija, 19/20

FAŠIZEM IN BLAGOSLOVLJENA VODA

(Spomini na mojega očeta)

Klaretinec dr. Franc Husu, prevajalec Prešerna, Jurčiča, Cankarja in Grivca, nam je dovolil objavo teh zanimivih strani svojega življenjepisa, ki so hkrati tudi doprinos k zgodovini naše tukajšnje skupnosti. Medtem ko se mu zahvaljujemo za zaupanje, si obenem želimo, da bi kdaj doživel natis tudi njegov izvirni italijanski tekst. Tako bi mogoče vsaj zardeli tisti, ki ga pošiljajo na Sicilijo, medtem ko si on želi med rojake na Tržaško.

I.

Več kot petdeset let je že, kar jih imam za brate, in kot brate sem jih rad imel in se zanje žrtvoval.

Nekega dne pa, ko je bila moja šestdesetletnica že za mano in sem bil na tem, da bom dosegel cilj, ki bi mi vsekakor dal več dela kakor zadoščenja, sem doživel eno svojih najbolj čudnih izkušenj.

Po petindvajsetih letih neutrudnega prizadevanja na svojem področju, ko sem si nabiral izkušnje tudi na drugih poljih in sektorjih, sem bil prepričan, da imam vse pogoje, da bi mi bilo dodeljeno tisto področje, kjer sem vse poznal in kjer so me skoraj vsi poznali.

Medtem pa? Primerilo se je, da nekemu satrapu nisem bil všeč.

Zakaj se ni spomnil, preden je sprožil eno najstrupenejših puščic, na davno minula leta, na vojni čas in na čas lakote, ko sem imel vsako jutro tudi zanj pol hlebca kruha, ki sem ga delil med drugo in tretjo uro

lekcije filozofije, hlebca, ki sem ga prejemal od dobrih redovnic neke bolnišnice, kamor sem hodil maševat?

Ne! Domislil se je nezgrešljive puščice, ki bo prečela moj polet k tistemu cilju: obtožiti me fašizma!

Prav tako: kar čez noč sem zvedel, in to tudi v višjih krogih, da je mojemu napredovanju ovira slab glas, ki se je uveljavil tudi na vikarjatu, *da sem fašist*.

Bilo je, kot da sem padel z oblakov!

Jaz, sin očeta, katerega prezgodnjo smrt je pripisati tudi fastičnim šikanam, jaz, ki sem izgubil še ne dvajsetletnega brata v boju proti nacizmu, jaz, katerega družina je živela v grozi pred fašističnimi represalijami: jaz, ki sem tudi osebno okusil fašistično nestrpnost, ko so me presenetili, medtem ko sem se pogovarjal po slovensko s svojo materjo — *jaz da sem fašist*.

II.

Gre za cel niz dogodkov, ki bi bilo boljše, da jih ne pozabim. Ampak obnovil bom samo tiste, ki se tičejo mojega očeta.

Osmero otrok: pet fantov in tri dekleta. Sedmero nas je še živih.

Dekleta — njihovo življenje je bilo trajno v nevarnosti represalij. Od petero fantov so štirje služili vojsko ljubljene nove domovine, ki nam je bila dodeljena po propadu stare Avstrije. Jaz pa sem že triinštirideset let v službi božjega ljudstva v Italiji in upam, da sem dober duhovnik italijanske Cerkve.

Ampak tudi jaz imam skušnje iz vojnih dni; nemalokrat sem iskal začasno pribežališče ob številnih letalskih napadih Anzia in njegovega zaledja ob izkrcanju zaveznikov.

Prav gotovo, da nisem doživel vseh odisejad svojih bratov.

Eden je služil devet let pri mornarici, kjer je doživel dva torpedna napada, potem pa skusil taborišče, odkoder se je po koncu vojske vrnil fizično uničen.

Drugi je vzdolž celega škornja sodeloval pri akcijah, pri katerih so jim bile stalno za petami zavezniške čete.

Tretji je bil v Rusiji zajet v obkoljevalni akciji na Donu in poslan v sibirsko taborišče, po koncu vojske se je vrnil živ, a ne zdrav.

Četrta — najprej mora še osemnajstleten k vojakom, potem ga pošljejo domov bolnega zaradi posledic tetanusa, potem ga iščejo Nemci, in zato zbeži zdoma in se pridruži partizanom. Z njimi sodeluje pri napadih na nemške kolone, dokler, zadet od dveh svinčenk v čelo, ne obleži manj kot dvajset kilometrov daleč od doma.

III.

Poglavarju te družine, človeku, ki je imel umetniško dušo in lep tenor, katerega se v vasi še spominjajo, temu človeku, ki je bil neutruden delavec, in to ne samo zato, da bi preživel svojo družino, — temu človeku so črnosrajčniki nepopravljivo načeli zdravje z zločinsko šalo.

Kakor vse dni, je tudi tisti dan papá odšel na delo.

Bil je čas žvepljanja trt, in on je odšel z žveplalnikom čez rame in vrečko žvepla ob strani ter se napotil proti pašnom v Lukovcah. Nenadoma so ga presenetili klici na pomoč. Ko je prišel na kraj, odkoder so klici prihajali, je zagledal mlado sovaščanko, ki se je otepala dveh črnosrajčnikov, ki sta jo hotela izrabiti. Oče ju je nahrulil. To je bilo najmanj, kar je lahko storil.

Dekle je zbežalo, kot da bi ji gorelo za petami: črnosrajčnika pa, namesto da bi se sramovala svojega početja, sta se znesla nad mojim očetom. Postavila sta ga k zidu, uperila vanj svoji karabinki in štela: *ena, dve tri!* A nista sprožila.

Kako naj si moj oče misli, da gre za šalo? Drži pa, da je doživel kolaps in poškodbo na danki, katere se ni rešil vse do smrti, ki nam ga je vzela, ko še ni imel devetinpetdeset let.

Zaradi tega dogodka je moral na sodišče, a ne kot prizadeta stranka, ampak kot krivec. »Kriv je, da je z orožjem pretil dvema predstavnikoma javne varnosti!«

In orožje? »Njegovo težko delovno orodje.«

Pa je prav ta nadrobnost pripomogla, da sta bila omejena črnosrajčnika razkrinkana. Vem, da so ju na zaslišanju vprašali, koliko bi utegnilo tehtati orodje, s katerim jima je kmetovalec pretil. Odgovorila sta:

»Od petnajst do dvajset kilogramov!«

Moj oče pa: »Gospod sodnik, kaj se vam zdi verjetno, da sem šel žveplat svoje trte s tako težko pripravo?«

Ker je bil žveplalnik priložen sodnijskim aktom, ga je branilec vzdignil z dvema prstoma in ga pokazal pričujočim. Krohot občinstva je naredil konec sodnemu postoku — in sledila je obsodba črnosrajčnikov.

In jaz, ki sem za vse to vedel, bi mar lahko ostal fašist, če bi to kdajkoli sploh lahko bil?

In vendar, med 1925. in 1926. letom je malo manjkalo, da se nisem ujel na njihove limanice.

Kakor vsem drugim šoloobveznim dečkom, so tudi meni predlagali, da bi se vključil v posebno telovadno ekipo.

Imeli smo nekaj selektivnih nastopov in učitelj je ugotovil, da sem primeren za to dejavnost.

Kakšno odkritje! Saj sem se že od svojega sedmega leta, pa čeprav samo od časa do časa, udeleževal v raznih športnih panogah pod vodstvom domačih vaditeljev vaškega *Sokola*. Vendar pa je bil naš *Sokol* razpuščen.

Ko sem se vrnil iz šole, sem domačim povedal o laskavem učiteljevem mnenju o mojih atletskih sposobnostih.

Pri mizi, kjer smo bili zbrani vsi, kot pri nekakšnem družinskem posvetu, se je oče obrnil k meni in me nagovoril:

»Od kdaj neki v tej družini odločajo otroci in ne starši?«

»Ampak papá! ...«

»Nič ampak! Takoj jutri boš rekel učitelju, naj te zbriše s seznama telovadcev.«

»Ampak, kako naj to naredim?«

»Rekel sem, da ni nobenega ampak! Sam si rinil v ta položaj, sam se skušaj izvleči iz njega!«

Po daljšem premisleku sem se odločil za obstrukcionistično taktiko. In zares, ko je bila naslednjega dne ura telovadbe, sem, namesto da bi se zagnano prizadeval, da bi prednjačil, hote zgrešil obrate, da sem bil videti prav bedasto neroden.

Učitelj me je večkrat opozoril in tudi oštel. Jaz pa sem preprosto rekel:

»Gospod učitelj: pri nas doma smo vajeni, da za vsako odločitev vprašamo za dovoljenje starše; jaz pa ... Poleg tega pa so me starši še spomnili, da bom ob koncu tega šolskega leta stopil v semenišče, da bi postal misijonar in potem odšel v Afriko.«

Starši mi niso svetovali, naj bi o tem svojem koraku povedal učitelju: meni pa se je to zdel prav izvrsten razlog. In v resnici je bilo tako. Učitelj me je zbrisal s seznama telovadcev, in tako nisem bil več dolžen obiskovati posebnih telovadnih ur.

Ne bi pa mogel reči, koliko je bilo učitelju Steinerju do tega, da nas s fizkulturnimi dejavnostmi ujame v past režima, ki je nekaj let pozneje odpravil pouk materega jezika na naših šolah.

IV.

Vendar pa sem fašizem, ki sem se ga rešil z vstopom v semenišče, spet našel, žalostno, a resnično, v božji hiši. Bila je to stara vila na pobočju gore Giano, skoraj nasproti mnogo slavnejšega Terminilla.

Na pobočju gore Giano, ki je bila tedaj gola kot človeška dlan, je pozneje tudi zrasel velik borov gozd, mlade sadike pa so bile vsajene tako, da se je potem, ko so zrasli lepi zeleni iglavci, od daleč bralo besedo DUX.

In prav v tej vili, preurejeni tako, da bi postala topla greda za bodoče misijonarje, je bil zame in za tri druge Slovence, ki smo se tam znašli, izdan ukaze, da ne smemo ne pisati v slovenščini svojim domačim ne govo-

riti med seboj v svojem materinem jeziku.

Najbolj čudno pri tem pa je bilo to: ukaz je prišel od prefekta, ki je bil Španec, bolje, Katalonec, ki pa je bil v španskih semeniščih pozabil na svoj materin jezik.

Resnici na ljubo moram povedati, da razlogi za te prepovedi niso bili politični, marveč čisto preprosto psevdoteološki in psevdomistični pa še disciplinski.

Ubogali smo, kakor nam je bilo pač mogoče. To pravam o sebi, ki do tedaj niti v tržaškem dialektu nisem bil nikoli poskusil govoriti.

Za tistih nekaj razglednic, ki sem jih poslal domov, sem iskal pomoči pri onih treh, ki so se v italijanščini kar dobro odrezali, ker so bili prej po dve ali celo tri leta v zavodu.

Oni trije so mi tudi prevedli iz slovenščine v italijanščino tisti dve ali tri pisma, ki sem jih poslal domov v enem letu, kajti druga alternativa je bila samo ta, da bi se odpovedal dopisovanju.

Sijajna je bila ta rešitev za naše tedanje oblikovalce, ker jim je omogočala, da so iz nas naredili — navajam dobesedno iz tedanjega pravilnika — »množico pravih Melkizedekov, brez očeta, brez matere, brez rodu«!!!

Naša sreča je bila, da smo po enem letu menjali zavod, predvsem pa prefekta.

Ta je bil spet Katalonec, ki pa ni bil samo nadvse dober, pač pa tudi poln razumevanja: in tako nam je dovolil ne samo, da smo domačim pisali v slovenščini, ampak smo se tudi lahko vadili v našem jeziku.

Vaditi se! A kako in s čim, če, razen nekaj molitvenikov, nismo imeli ne knjig ne slovnice?

Samo mnogo pozneje, tako da sem medtem skoraj pozabil na materin jezik, je prišlo do mene nekaj knjig in nekaj letnikov *Bogoljuba*, na katerega smo bili doma naročeni od mojih zgodnjih otroških let.

Po vsem tem sem postal toliko fašist, da sem odklonil pol tucata priložnosti, da bi videl Duceja. To se pravi, da nisem bil niti toliko mladostniško radoveden, da bi se potem lahko hvalil, da sem ga videl.

Ko sem se 1940. leta nastanil v Rimu, je bilo nešteto priložnosti, da bi ga videl. Bival sem manj kot kilome-

ter daleč od Trga Venezia, ki sem ga vsaki dan prečkal, ko sem obiskoval univerzo. Ko pa so bili na trgu ocean-ski shodi, sem podaljšal za nekaj sto metrov svojo pot, samo da se ne bi srečal s tistim človekom.

To pravim brez sovraštva in brez zaničevanja. Bil je način, s katerim sem protestiral proti temu, kar je režim počenjal s skupnostjo, kateri sem pripadal, in način, s katerim sem izražal svoje osebno dostojanstvo.

Enkrat samkrat pa je le prišlo do spoprijema, bilo je to z nižjim hierarhom ali častnikom črne milicije, in sicer v Trstu pred hišo neke moje sorodnice.

Ta, ena izmed »devetih sester«, poročena Petkovšek, ki je potem postala Picozzi, je upravljala skromno gostilno v Videmski ulici.

Na hišnem pragu sem se pogovarjal z njo, s svojo mamo in z eno svojih tet; pogovarjali smo se po slovensko.

Ker sem se bil vrnil v Trst po šestnajstletni odsotnosti, nisem nič vedel o obstoju zakona, ki je prepovedoval slovenščino v javnosti.

O tem me je ostro poučil eleganten častnik milicije, ki je takrat šel po Videmski ulici. Ustavil se je ob naši skupini in me prizadeto oštel:

»Sram naj vas bo, častiti, da se pogovarjate v jeziku, ki ga prepovedujejo naši zakoni in naš duce!«

Presenečeno sem ga pogledal, hkrati pa sem bil nejevoljen zaradi njegovega vmešavanja v naš družinski pogovor na pragu zasebnega doma; rekel sem mu:

»Poslušajte, a če bi jaz s temi osebami govoril v francoščini, nemščini ali španščini, kaj bi rekli?«

»Nič, ker ti jeziki niso prepovedani. A vi, jih mar poznate?«

»Tako je, če vam lahko s tem ustrezem! Rad pa bi vseeno vedel, zakaj naj bi bili nekateri jeziki dovoljeni, drugi pa prepovedani.«

»Zakonov ne izdajam jaz!«

»To vam rad verjamem. A dovolite mi še eno vprašanje: kaj ne bi vi s svojo materjo, kjerkoli naj bi jo srečali, govorili v italijanščini ali celo v domačem narečju? Torej, gospod, mislim, da imam tudi jaz pravico, da govo-

rim s svojo materjo v jeziku, v katerem me je vzgojila.«

»Vidim, častiti, da vi prav nočete razumeti, da gre za zakon, o zakonih pa ne razpravljamo!«

»Prav dobro sem vas razumel! Še nekaj, gospod častnik: vi ste sin italijanske, jaz pa slovenske matere in sicer prav te gospe tukaj. Kaj če bi poskusili s tekmovanjem, kdo izmed naju govori boljšo italijanščino, kdo pozna boljše italijansko književnost in kdo je sploh bolj doma v italijanski kulturi?«

»Ampak, častiti, če vi stvar tako postavljate ...«

»Ne, gospod! A če nimate nič proti, potem se pa lotiva stvari na podlagi zdrave pameti in lepih manir. In te zahtevajo, naj se ne vtikamo v zasebne pogovore.«

Potem sem mu prožil roko in mu rekel: »Kar nadaljujte svojo pot! In nasvidenje, če Bog dá!«

Pri priči je odšel, medtem ko je moja mati preplašeno pripomnila, da s tistimi ljudmi ni dobro imeti opravka. A jaz sem jo pomiril:

»Ne skrbi, mama! Zdaj bo ta mladenič lahko o marsičem razmišljal!«

In nič se ni zgodilo; vsaj v tistih osmih dneh dopusta, ki mi je bil dodeljen po šestnajstih letih odsotnosti od doma. A tudi mojim sorodnicam se ni zgodilo nič zaradi tega, ker jih je nekdo presenetil, ko so govorile z mano v »prepovedanem jeziku«.

V.

Po tistem juliju 1942. leta sem videl svojega očeta in druge družinske člane še trikrat ali štirikrat. In malo preden je umrl, je bil oče skupaj z mamom moj gost v semenišču na severu, kjer sem bil rektor. Prišla sta k meni na kratke počitnice, ki so bile najbrž edine v njunem življenju.

Videti je bil zdrav. Prav mladosten je bil. Nekega dne so me nekatere osebe, s katerimi sem se kot rektor spoprijateljil, srečale, ko sem bil z očetom in s svojim bratrancem, sinom starejšega brata mojega očeta. Ena

izmed oseb je tedaj vprašala:

»Vi ste trije bratje, kajne?«

»Papá,« sem rekel, »ali si ti zelo mlad, ali pa sem jaz za svoja leta zelo star!«

Med nama dvema je bilo samo dvaindvajset let razlike.

Vendar, leto zatem mojega mladostnega očeta ni bilo več. Dospel sem k njemu nekaj ur, preden je izdihnil.

V njegovih očeh je bledela podoba zunanjega sveta. V njih je bilo še toliko svetlobe, da sem bil zanj samo senca, in to mi je tudi sam rekel:

»Oh, Franc! Hvala, da si prišel. Samo še senca si zame, a vem, da si ti, sin!«

O njem bi rad navedel dva spomina, ki sta zame prvi in zadnji tiste dobe, ki bi jo označil, kot »mojo pot brez papána«.

Moj oče je imel lep tenor in je pel solo v cerkvenem zboru. Mislim, da mi je on vcepil ljubezen do lepega petja, in želja, da bi nekoč pel z njim, me je zmeraj spodbujala, da sem gojil glas in petje.

Od niza lepih pesmi, ki smo jih lahko poslušali samo še v cerkvah, mi je ostal živo v spominu napev božične pesmi, ki se ga v vasi nihče več ne spominja, ampak jaz si ga ponavljam od svojih mladih let naprej.

Gre za ljudsko pesem, ki se za božič še poje v naših cerkvah, samo da je melodija nekoliko drugačna. Tistega napeva pa nisem mogel več najti, niti ko sem brskal po starih in obrabljenih partiturah v arhivu naše »Scholae cantorum«:

*Kaj se vam zdi — pastirčki vi:
al ste kaj slišali?*

*— Veselja glas — gre dol do nas:
z nebes veseli glas.*

*»Tam boste vi našli
Devico z Detetom
ki v hlevčku leži!«*

Na koncu tega spisa dodajam melodijo, kakor valovi v mojem duhovnem svetu in mi prinaša oddaljene od-

meve na moje tudi kdaj žalostno otroštvo. Doživel jo je takrat manj kot triletni otrok, na katerega se je zgrnila nepretrgana dva meseca trajajoča noč, to je popolna slepota, ki jo je povzročila okužba na očeh.

Tej pesmi dolgujem trenutke sladkosti, z njo se vračam v svoja otroška leta, ko sem bil strežnik pred prelepim oltarjem naše cerkve, z glavico obrnjeno proti koru, odkoder je z višine prihajalo v moje srce božično sporočilo, ki ga je presevala svetloba velikega srednjega lstenca.

V drugem spominu, ki ga obujam, je vsa žalost zaradi neustavljivega zatona mojega očeta.

Štiri dni je bilo že preteklo, kar je bil oče operiran: premalo časa, da bi lahko profesor, ki ga je operiral, preklical pridržano prognozo.

Ker sem se, zaradi raznih obveznosti, ki sem si jih naložil za postni čas, moral vrniti v semenišče, sem zdravnika prosil za razgovor. Z mano je bil odkrit in vljuden, nakar mi je rekel:

»Vam, ki ste najstarejši njegovih otrok in povrhu še duhovnik, hočem povedati resnico. Vaš oče je hudo bolan. Vsekakor zdaj ni v smrtni nevarnosti. Na žalost pa je njegova bolezen neozdravljiva. Če morate oditi, kar pojdite; vendar se čez dva meseca vrnite, takoj, ko vam bodo domači sporočili, ker vašemu očetu so ure štete.«

Po tem profesorjevem odkritju sem se odločil, da bom z očetom spregovoril o zakramentih in mu povedal o svoji želji, da bi, še pred mojim odhodom, prejel tolažbo vere.

Poznal sem globoko vernost svojega očeta in njegovo poštenost.

Tudi on je zaradi netaktnosti nekega duhovnika nekoč doživel svojo krizo. Za to sem vedel, kakor tudi to, da je bila ta kriza nastala tudi zaradi vojnih dogodkov in spremenjenega političnega položaja.

Najprvo sem se posvetoval z mamó in z očetovo sestro, zatem se z njima podal na enega zadnjih srečanj s svojim očetom.

Svoj govor sem začel bolj od daleč, vendar je oče pri priči razumel, kaj hočem, zato mi je rekel, da razume,

da bi rad odpotoval pomirjen. Hkrati pa je imel tudi nekaj pomislekov. Ne toliko načelnih kakor bolj glede primernosti in nujnosti tiste odločitve. Tako mi je rekel:

»Franc, ti veš, kakšno je bilo moje življenje. Delal sem dobro in vedno sem za vas skrbel. Kaj mi lahko poveš, kdo si je še v vasi toliko prizadeval za osmero otrok, kot sem to počel jaz za vas. Misliš, da sem potreben zakramentov?«

Samo potrdil sem lahko njegove besede. Vendar pa sem bil prepričan, da je bil moj predlog pravilen, zato sem mu rekel:

»Papá, pred šestindvajsetimi leti, ko mi je bilo enajst let in pol, sem malo ali nič vedel o tem, kaj je duhovniški stan, še manj pa, kaj je duhovnik misijonar. Mislim pa, da sta takrat vidva z mamo to vedela. Menim, da je bila vajina želja, da bi eden vajinih otrok postal »specialist v vprašanjih duha«. In če ti danes tako govorim, to delam kot tak, zato ti predlagam nekaj, kar imam po načelih mojega stanu za pravilno in potrebno. Vsekakor, papá, ne hlinim ponižnosti, če priznam, da bi, ko se bodo iztekli moji dnevi, rad imel tvoje zasluge in da bi rad napravil toliko dobrega, kot si ga ti.«

Sledili so dolgi trenutki molka. Nazadnje je oče rekel:

»Prav imaš, Franc!«

»Potemtakem želiš, da pokličem nekega svojega dragega prijatelja, ki je tu blizu, v cerkvi Sv. Antona?«

Spet je pomolčal. Potem mi je z mirnim glasom oporekel:

»Če prej nisem imel jaz prav, se mi zdi, da zdaj ni-
maš prav ti. Če bi imel sina zdravnika in še specialista
povrhu, kaj se ti ne zdi, da bi, zaradi bolezni, ki me
tare, zaupal njemu svoje telo in svoje zdravje?«

»Prav imaš, papá!«

»Dobro! S svojim sinom 'specialistom' bom naredil
vse tisto, kar moram narediti; in duhovno tolažbo, v ka-
tero še vedno verujem in jo cenim, želim prejeti od tebe.«

Nasmehnil se mi je in tudi jaz sem se mu nasmeh-
nil; a oba sva imela solzne oči.

A pravi jok se je utrgal mami in teti, ko sem potem

prišel iz očetove sobe in povedal, da me oče pošilja v župnišče po svete zakramente.

VI.

To, da so me označili za fašista po štiridesetih letih duhovništva, pri katerem je igral nemajhno vlogo moj oče s svojimi čudovitimi pismi in, s svojim zgledom, izreden duhovnik, ki je imel rad tako njega kakor mene, duhovnik, ki je ob nastanku fašizma moral spiti do brega pol litra ricinovega olja, — to me je bolj ranilo, kot bi me lahko katera koli druga kleveta.

Ponavljam: čeprav sem ugotavljal, da so moji sobratje okuženi s fašizmom, sam jih imel in jih nazival za »brate« ne glede na to, da zlo ni bilo storjeno samo meni, ampak precejšnjemu številu mladeničev, ki so stremeli po duhovniškem stanu, najbolj pa tistim, ki so bili slovenskega porekla.

Že prej sem omenil čas, ko sem bil rektor v nekem semenišču v Lombardiji. Bilo je v letih 1950 in 1952. V skupini petdesetih mladeničev, ki sem jih imel, je bilo deset mojih rojakov iz okolice Trsta in iz Slovenske Benečije.

Medtem ko sem jaz gledal nanje kot na možne apostole v slovanskih deželah potem, ko bi se izboljšala politična situacija vzhodno od Trsta, so moji sodelavci hoteli izvesti proces popolne deslovenizacije.

Sedaj, ko je bil fašizem le še môra preteklosti, pa bi bilo namreč novo demokratično ozračje moralo vplivati tudi na uveljavitev duha nekega novega »katholicizma« in to tembolj v semenišču, ki je pripravljalo duhovnike za bodoči razmah ustanove.

Prav zaradi teh načel sem prevzel iniciativo in pod mojim vodstvom se je slovenska skupina učila, z branjem in raznimi vajami, materinega jezika.

Nisem mogel verjeti, da bo ta moja iniciativa tako prizadela nacionalistična čustva nekaterih mojih podrejenih, med katerimi je bil nekdo, ki je imel v telesu več žolča, kot ga vsebuje pol tucata bolnih jeter.

Ali se je sam potrudil ali pa so mu tudi drugi pomagali, tega ne vem, na vsak način si je toliko prizadeval na najvišjem mestu, da so mi odvzeli rektorat in me odpoklicali v Rim.

Če ne bi bil slišal na svoja ušesa, ne bi verjel, da je lahko toliko zlobe in zavisti nabrane v nekem duhovniku.

Nekega dne sem bil sam v parku, v senci stare košate bukve poglobljen v branje neke knjige, ko sem slišal razdraženi glas podprefekta, ki je prefekta nago-varjal:

»Čuj: čez nekaj mesecev bi moral rektorju zapasti mandat. Ne smemo dovoliti, da bi ga spet potrdili. Zato sprejmi to mesto, če ti ga ponudijo. Vsekakor. Moramo se rešiti tega Slovana. Nevzdržno je, da mora biti človek suženj sužnju!«

Preden sem prišel k sebi od začudenja, sta bila že daleč.

Z roko na srcu lahko rečem, da sem bil malokdaj služabnik svojim sobratom. Jaz sem jih namreč imel rad kot oče.

Zgodilo se je celo, da, ko smo ostali brez dveh postrežnic, ki sta upravljali šivalnico in pralnico, mi je papa pomagal s tem, da mi je poslal za dva meseca starejšo sestro, pa čeprav so jo doma zaradi njegove boleznit težko pogrešali.

Mene pa so bili poslali v tisto semenišče zato, ker je škof Santin odklonil, da bi me sprejel za župnika v Trstu.

Tako je škof črno na belem — pismo mojim predstojnikom sem videl na lastne oči, — utemeljil svojo zavrnitev:

»Ne morem sprejeti patra, ki ste mi ga predlagali, ker je Slovenec in govori slovensko.«

Je šlo za pastoralno previdnost v tistih vročih letih v Svobodnem tržaškem ozemlju? No, pa recimo, da je bil to res pravi razlog.

Kakorkoli že, deseterica slovenskih mladeničev se je prebijala naprej, dokler je bilo pač mogoče; večina je pokazala, da je sposobna in da bo tudi v prihodnosti uspevala. Na žalost so še druga odklonilna stališča do njihovih najglobljih čustev končno dosegla, da so zapu-

stili izbrano pot. Niti eden ni dosegel duhovništva.

Že deset in tudi petnajst let je bilo preteklo, kar je fašizem propadel, ampak zla rastlina sovraštva do »povedanega jezika« je še vedno uspevala v mnogih dušah naših odgovornih.

Fašizem in žegnana voda! Nenaraven in absurden konubij. Pa je vendar obstajal, in videti je, da se smrti trdoživo upira.

Prevedla Radoslava Premrl

NB. *Iz tehničnih razlogov smo opustili navedbo melodije, o kateri govori avtor na str. 17.*

»Naš domači internacionalizem, ki smo ga toliko let zagovarjali kot edino pravo domovanje narodov, kot samo bit narodov, se je kotil na napačnih predpostavkah, da so narodi znotraj meja socializma drugotnega pomena, da je meja doma družbenopolitični sistem, ne narod. Narod je tako nujno postal nekaj drugo-razrednega. Manj (spoštovanja) vrednega. Srbohrvaško govoreči natakar v slovenski kavarni je po tej logiki že vnaprej oproščen najbolj normalne stvari, da se poskusi naučiti jezika okolja, v katerem biva. Tako izkazuje svojo »razredno vzvišenost« in morda celo pozabi na temeljne vzroke svojega socialnega položaja.«

Spomenka Hribar

Nova revija, 19/20

JOŠT ŽABKAR

REKVIEM ZA BRATA

(Ob smrti nadškofa in nuncija Jožeta B. Žabkarja)

Hvaležni smo sodelavcu naše revije prof. Joštu Žabkarju za spis o svojem bratu, ki je kot vatikanski diplomat igral pomembno vlogo na mednarodni ravni, a je obenem za nas pomemben z avtorjevo vpliva, ki ga je imel pri odločitvah glede povojne cerkvene ureditve na Primorskem. Ker pa je bil nuncij Jože B. Žabkar prijatelj Zaliva, se hkrati tukaj posebno občuteno poklonimo njegovemu spominu.

GLAVNI PODATKI

Brat Jože je bil rojen 24.12.1914 v Ljubljani, umrl je 19. maja 1984 v Rimu. Študiral je na ljubljanski klasični gimnaziji, na teološki fakulteti v Innsbrucku, na teološki fakulteti in na fakulteti za cerkveno pravo na papeški gregorijanski univerzi v Rimu. V službi na papeževem državnem tajništvu je imel opraviti z ljudmi, ki so trpeli za posledicami vojne; z nemškimi in avstrijskimi zadevami; s komunističnim delom Evrope. Služboval je tudi v bivšem Belgijskem Kongu, do premestitve v Prago pa ni prišlo, ker je ravno takrat češkoslovaška vlada pretrgala diplomatske stike. Bil je stalni opazovalec Svedske Stolice pri Unesco, pronuncij na Finskem in v Islandiji, apostolski delegat v Skandinaviji, naslovni nadškof virunski (Virunum na Gosposvetskem polju).

LJUBLJANSKA PERIODA

V zadnjih časih na klasični gimnaziji v Ljubljani se je gibal v krogu Marijanske kongregacije v stolnici, ka-

tere je bil tudi član, in v krogu Kraigherjevih. Skoro do konca gimnazije je stanoval pri gospe Kraigherjevi, materi Borisa in Uroša Kraigherja, katerih se je vedno živo spominjal.

V gimnaziji je bil v opoziciji proti kralju Aleksandru. Skozi celo življenje se je zelo rad spominjal, kako je manifestiral in kaj so vse naredili proti režimu. Dogodkov ni opisoval kot manifestacijo proti diktatorskemu režimu kralja Aleksandra, ampak kot manifestacije proti režimu, ki hoče zatreti slovenstvo.

V teh letih se mu je zgodila tudi neprijetna stvar. Ko je z drugimi zastopal katoliško mladino na nekem sestanku z mladinci drugih strank, da bi organizirali skupno manifestacijo proti vladi kralja Aleksandra, je vdrla policija in vse zajela. Le komunisti so se rešili iz pasti in rešili še brata v trenutku, ko je luč ugasnila in je vdrla policija. Ne vem, kateri od Kraigherjevih ga je potem srečal na cesti in mu prijazno-dvoumno čestital.

Nekaj dni pozneje pa je dobil oče, ki je imel skupaj z materjo razne zveze za pomoč Primorcem, sporočilo od dr. Batagelja (ta je bil na dvoru zadolžen za policijo in je po drugi svetovni vojni sodeloval s komunistično oblastjo v Istri), da policija točno ve, kdo je bil na sestanku, kateri komunist ali komunistični simpatizer je sestanek naznanil, da pa se jasno sinu Jožetu ne bo nič zgodilo, drugim v bistvu tudi nič nepopravljivega.

Verjetno je brata ta slovenski boj proti kralju Aleksandru oblikoval za celo življenje. Menil je, da je ideja slovenske državnosti bistveno zopet nastala ravno na teh mladinskih manifestacijah proti uničevanju slovenstva. In ideje slovenstva se je vedno realno držal.

To je bilo opazno tudi v njegovi tezi o slovenskem razvoju v novejši dobi. Menil je namreč, da smo Slovenci od leta 1918 naprej naredili celo vrsto pozitivnih korakov do lastne državnosti. Poč Avstrijo smo bili razbiti na dve kronovini (Avstrija in Ogrska) in šest dežel (Štajerska, Koroška, Goriško - Gradiščanska, Trst, Istra, Kranjska). Potem je bila vsaj centralna Slovenija zdru-

žena v Jugoslaviji, najprej pod eno oblastjo, potem v dveh pokrajinah, potem v eni banovini. Po drugi vojni smo zopet dobili nazaj lep kos Primorske, vrhu tega pa še slovensko republiko. Bil pa je preveč dober poznavalec zgodovine, da ne bi vedel, da gre razvoj lahko tudi naprej v mednarodno priznano slovensko državo.

Poleg tega je bil mnenja, da so Slovenci dali leta 1918 svoj pristanek ustanovitvi Jugoslavije, ampak ne katerekoli Jugoslavije, tudi ne velikosrbske Jugoslavije, tudi ne Jugoslavije kot države jugoslovanskega naroda. Dali so konsenz Jugoslaviji kot državi tudi slovenskega naroda. Pri tem se je zavedal, da se tak konsenz lahko obdrži, spremeni ali pa umakne.

Vse to se je pri njem družilo z velikim spoštovanjem do Srbov, Hrvatov, Makedoncev in Albancev. Znal je dobro srbo-hrvaško in sicer srbsko verzijo srbo-hrvaščine. Rad jo je tudi govoril. V raznih periodah svojega življenja je srbske in hrvaške avtorje bral v originalu. Intenzivno ga je zanimala njih zgodovina. V šali je pravil, da ga je pravzaprav kralj Aleksander naučil srbo-hrvaščine.

O vstaji narodov Jugoslavije proti okupatorjem je pa menil, da bi jo bili oklicali lahko tudi ljubljanski škof, zagrebški škof, srbski patriarh, reisululema in kak makedonski velmož. Vstaja naj bi bila odprta tudi komunistom in naj bi uresničila zavezništvo samostojnih narodnih držav.

IDEOLOŠKA POZICIJA

Kmalu po koncu druge svetovne vojne je Boris Kraigher brata proglasil za prvega slovenskega konservativca. Temu se je še mnogo pozneje prijazno smejal. Odklanjal je na vsak način idejo, da mora človek pri petdesetih letih misliti in trditi isto kot pri osemnajstih.

Na socialnem polju je vedno zagovarjal misel, ki jo je imel iz študija sociologije innsbruške teološke fakultete, da namreč produkt izhaja iz dela in samo iz dela,

ne pa iz dela in kapitala. Zavedal se je, da je s tem zelo oddaljen od liberalnih sociologov in da je njegova teza, moderno gledano, marksistična, čeprav vsebovana že v sholastiki. To strinjanje z marksizmom mu ni delalo nobenih preglavic.

Na političnem polju so mu bile posebno zoprne desničarske diktature. Bil je zelo odkrit demokrat. Nekoč sem ga spodbujal, naj vpraša Ruse, ali v Sovjetski zvezi vlada svoboda. Odgovoril mi je, da je na nekem banketu to že vprašal Gromika, ta pa da mu je odgovoril, da je v Sovjetski zvezi samo v centralnem komiteju komunistične partije v veljavi taka svoboda, kot je v navadi na zapadu, povsod drugod pa svoboda, ki jo pojmujejo drugače kot na zapadu.

V času svojega skandinavskega bivanja se je zelo živo zanimal za socialdemokratski način vladanja. Velik vtis mu je naredilo dejstvo, kako velika je svoboda pod socialdemokratsko vlado in kako so socialdemokrati zelo radikalno reformirali državo in družbo, da se je velika revščina umaknila veliki blaginji. Če so mu trdili, da so davki previsoki, je pa odgovoril, da mora pač država od nekod vzeti, če pa mora skrbeti za blaginjo in blagostanje. Tudi se ni strinjal s tistimi visokimi rimskimi krogi, ki so radi govorili o moralni pokvarjenosti skandinavskih narodov.

O TEOLOGIJI IN DRUGIH VEDAH

O svojih študijih je mislil, da v Rimu ni nič bistvenega pridobil, veliko pa v Innsbrucku. Rim mu je pač dal bivanje v francoskem semenišču in s tem bistveno doživetje, ni bil pa zadovoljen z rimskimi študiji, razen s patrom Creusenom, ki je vodil njegovo doktorsko delo iz cerkvenega prava.

V Innsbrucklu je cela vrsta profesorjev naredila nanj vtis. Tako tudi mladi Karel Rahner, s katerim sta se še med koncilom zabavala na račun tiste periode.

Filozofijo je študiral in poznal, ampak v glavnem

mu je služila kot instrument za razlago teoloških spoznanj. V debata o tem, kaj je filozofija producirala skozi stoletja, se je le malo spuščal.

Sveto pismo ga je vedno bolj zanimalo, a v glavnem nova zaveza in v njej Jezusova postava. Bil je mnenja, da so literarne zvrsti posebno važne za razumevanje biblije. O branju svetega pisma je menil, da je zakrament.

Njegova velika ljubezen je pa veljala dogmatični teologiji. Nekoč se je v teologiji definiral kot sholastika, ki poskuša premisliti sholastiko do konca. Jaz sem mu pripomnil, da taka do zadnje meje pripeljana sholastika lahko zelo nesholastično zgleda.

V dogmatični teologiji je bil pa evolucionist. Bil je namreč mnenja, da teologija lahko dogme vedno na novo razlaga, pri čemer se poslužuje vedno novih metod, vedno novih uvidov drugih znanosti, vedno kakšne nove filozofije.

O modernih teologih se je izražal prijazno. Radoveden pa je bil predvsem, kaj trdijo nemški teologi in mladi de Lubac.

O kanonskem (cerkvenem) pravu se je izražal izrazito skeptično. Menil je, da ima za podlago celo vrsto znanosti, od katerih je predvsem važna filozofija, samo na sebi pa pravo ni avtonomna znanost, ampak samo skuppek pravil in ceremonij. O pravih starega cerkvenega prava je menil, da niso posebno resna stvar. Bil je namreč mnenja, da se mora vsako pravo aplicirati brez izjem, od mnogih paragrafov kanonskega prava pa Rim tako daje dispenzo in s tem dovoljuje izjeme. Drugačno mnenje je imel o novem kanonskem pravu, ki se je ravno pripravljalo. Menil je namreč, da sta cela ustava in cela zakonodaja katoliške cerkve že zapisani v novi zavezi svetega pisma in zato kanonsko pravo sploh ni potrebno.

Poleg dogmatične teologije ga je predvsem zanimala zgodovina, ki jo je veliko bral, posebno še francoske avtorje. Morda je tudi zgodovina pripomogla, da je imel velik čut za spreminjanje v svetu.

V literaturi je rad bral klasike. Ampak ne da bi se posvečal samo resnim delom! Ni imel težave, vzeti v ro-

ko kriminalke. Dobro poznanje slovenske književnosti in nemškega jezika mu je vcepila že ljubljanska klasična gimnazija. Zato je precej užival tudi pri branju nemških klasikov. V italijanski literaturi je bil pa navdušen za neoverizem. Sploh se je vedno bolj nagibal k realističnim in podobnim tokovom ter bolj k prozi kot k pesništvu.

O POLITIKIH

O političnih možeh je imel zelo točna mnenja.

Večkrat je pripomnil, da bi bilo zanimivo, če bi kancler Adenauer, preden je pristal na tesno nemško-ameriško prijateljstvo, vprašal Sovjetsko zvezo, koliko stane združitev obeh Nemčij v enotno državo.

Občudoval je obnašanje generala De Gaulla med vojno. Ugajalo mu je tudi, kako se mu je posrečilo kljub divji opoziciji desnice razpustiti francosko kolonialno gospostvo in preprečiti uspeh pučističnim generalom. Strinjal se je z De Gaullovim smislom za državo. O Petainu je sodbo večkrat izrazil z besedami kardinala Tisseranda, ki je petainističnemu francoskemu veleposlaniku pri papežu na stopnicah cerkve svetega Ludvika Francozov rekel, da maršal Petain med okupacijo s svojim lepim maršalskim kepijem (čako) pokriva samo brezno brezčastnosti (*un abîme de déshonneur*).

Pozitivno je vrednotil tudi politiko avstrijskih koalicijskih vlad po drugi svetovni vojni. Vprašal sem ga nekoč provokantno, ali ne misli mogoče, da bi se model sodelovanja med avstrijskimi socialisti in ljudsko stranko kot dedinjo krščanskih socialcev lahko eksportiral. Kot sta si v Avstriji obe stranki v tridesetih letih stali v najostrejšem nasprotovanju (tako da je Dollfuss dal celo oklicati diktaturo in streljati na socialiste), potem pa sta po vojni našli skupno pot, tako bi se tako sodelovanje posrečilo tudi drugod. Odgovoril mi je popolnoma negativno, češ da je skupno koalicijsko socialstov in ljudske stranke omogočilo skupno trpljenje v

nacističnih koncentracijskih taboriščih in preganjanje obojih s strani nacistov; te bistvene skupne izkušnje da pa v drugih primerih ni.

Do avstrijske manjšinske politike pa ni imel nobenih simpatij, pri tem pa vedno znova upal, da bodo razgovori pripeljali doboljšanja.

Ko je bil v nordijskih deželah, je pozitivno vrednotil politiko predsednika finske republike Kekkonena. Zmeraj je poudaril, da je Kekkonen pripravljen z Rusi govoriti o vsem, nikoli pa ni pripravljen začeti razgovora o finski samostojnosti in o demokratični ureditvi finske države.

Pri stalnem slavljenju, ki ga je bil v neki dobi deležen maršal Tito, sem ga nekoč vprašal, ali ima maršala za inteligentnega. Odgovoril mi je, da je po njegovem maršal bolj premeten kot pa inteligenten, pri tem pa človek z veliko življenjsko izkušnjo ter sposoben taktik z velikim smislom za to, kaj je možno narediti, in to, kar ni moč narediti.

Nekoliko izzivalno sem mu nekoč citiral Borisa Pahorja in njegovo mnenje, da se je Edvard Kardelj motil, ko je menil, da bosta tako narod kot država izumrla. Pripomnil je, da mu je Kardelj nekoč rekel, da je mnenje o smrti naroda spremenil. V ostalem pa je bil brat mnenja, da je Kardelj občudovanja vreden, ker pri tolikih vsakdanjih političnih opravilih še najde čas, da vedno znova o političnih in socialnih stvareh meditira.

O vrhunskih slovenskih komunističnih politikih je mislil, da so upravniki ali pa veliki služabniki države (grands commis de l'État). Za politike je imel samo Borisa Kraigherja in Staneta Kavčiča.

Ni se imel za pristaša Kocbekovih idej. Kot dr. Bakarić nekoč omenja, je imel stik s Kocbekom med vojno v Rimu kot mlad diplomat in mu po nalogu povedal reči, ki jih Vatikan ni hotel direktno povedati. Meni je povedal, da mu je Kocbek rekel, da bodo partizani škofu Rožmanu hudo sodili, če ga bodo dobili v Ljubljani, in da bodo tudi zahtevali njegovo izročitev, če bo iz Ljubljane pred prihodom partizanov zbežal, a da izročitve ne bodo zahtevali do konca. Istočasno mi je tudi povedal,

kaj je Kocbek takrat odgovoril skupini italijanskih katoličanov, ki so zelo simpatizirali s komunistično partijo, ki je bila takrat jasno togliattijevska in ne berlinguerjevska. Kocbek je namreč tem simpatizerjem rekel, da ni mogoče biti istočasno komunist in katoličan. Leta pozneje, ko ga je neki univerzitetni študent vprašal, ali je moč biti kristjan in socialist, je odgovoril pritrdilno.

Od politikov iz klerikalnega tabora je čislal sposobnosti Janka Kralja in jasno ter uravnovešeno sodbo Mihe Kreka. O slovenski emigraciji se je pa spraševal, koliko je v njej resničnih demokratov.

O CERKVENIH VODITELJIH

O papežih, katerim je služil, je imel različna mnenja.

O Piju XII. je menil, da ni bil ne fašist ne nacist. Papeževe simpatije da so najbrž šle skrajnim desničarskim nenacističnim konservativcem. Bil je najbrž pristaš režimov z zelo omejeno svobodo, pri čemer bi cela levica imela malo ali pa nič svobode. Res dobro da se je spoznal samo na Nemčijo. Na vzhodno Evropo da se ni spoznal praktično nič. Verjetno je upal, da bo Hitler pravočasno padel in da se bo potem neka nemška skrajno konservativna vlada obrnila s pomočjo Angležev in Amerikancev samo na rusko bojišče in premagala Ruse.

O Janezu XXIII. je menil, da je edini papež zadnjih desetletij s sistematično teološko izobrazbo in poleg tega še dober zgodovinar, kar ga je usposabljal za skeptično zadržanje do raznih dogodkov, ki so jih drugi jemali silno resno. Cerkevna politika tega papeža je bratu zelo odgovarjala. V mejah svojih možnosti jo je branil z odločnostjo, brez pomislekov, z vso dušo in telesom, z uporabo vseh argumentov, ki jih je imel na razpolago. Upiral se je vsem, ki so hoteli, da bi bil drugi vatikanski koncil samo strumno odobravanje dekretov, ki bi jih pripravil konservativni del kurije. Ravno tako je popolnoma odobral in branil papeževo odprtje do Sovjetske zveze in komunističnih držav. Kot pozneje v Skandinaviji ni odo-

braval, da so Hansa Künga izključili iz katoliške teološke fakultete v Tubingenu, tako je med koncilom vse naredil, kar je bilo v njegovi moči, da opozicija kardinala Ottavianija proti Karlu Rahnerju ne uspe, kot tudi ni uspela.

O drugem vatikanskem koncilu je menil, da je napaka, če se ga ima za konec razvoja v cerkvi. Koncil je po njegovem imel smisel le, če se ga ima za začetek novega razvoja, katerega pa po njegovem razen na polju liturgije ni bilo posebno veliko. Sploh sta bila pontifikat Janeza XXIII. in drugi vatikanski koncil zanj ena najbolj navdušujočih period njegovega življenja.

V tem kontekstu sem ga nekoč vprašal, ali se ima za konservativnega ali za progresističnega škofa. Obrnil je vprašanje in me vprašal, kaj jaz mislim o njegovi pripadnosti tej ali oni stranki. »Po mojem,« tako sem odgovoril, »ne spadaš ne k eni ne k drugi, ampak k janezovski stranki«. Moj odgovor je komentiral s pripombo, da janezovska stranka ni organizirana in da je v kuriji čisto malo ljudi na teh pozicijah.

O papežu Pavlu VI. je menil, da je med koncilom naredil dve napaki: da je koncilu odtegnil pravico odločevati o celibatu duhovnikov in o omejevanju rojstev. Po njegovem bi bilo bolje, če bi se s temi zadevami pečal koncil, ne pa papež.

Kar se tiče celibata, je bil brat mnenja, da ni s stališča teologije nobenega odločilnega argumenta za celibat, nekaj važnih argumentov pa proti. Enkrat mi je rekel, da kako se more absolutno zagovarjati celibat, če so pa bili nekateri apostoli poročeni in če pravoslavna cerkev, ki ima čisto isto apostolsko nasledstvo kot katoliška, ne zahteva celibata od svojih duhovnikov. O anti-koncepcijskih sredstvih je pa menil, da so dovoljena, če se s tem rešuje ali ohranja kakšna druga vrednota, kot n.pr. ljubezen med zakonci. Dvomil je tudi, da bi seksualni akt imel samo takrat smisel, ko se z njim vsaj v principu spočnejo otroci.

V ostalem pa je o moralki menil, da v zadnji instanci o tem, kaj je greh in kaj ni greh, ne odločalo ne dogme, ne teologija ne nobena druga avtoriteta, ampak lastna vest.

Z mons. Montinijem kot substitutom v državnem tajništvu je imel brat kot mlad cerkveni diplomat eno ali dve ostri diskusiji v zadevi slovensko (jugoslovansko)-italijanske meje. Montini je zagovarjal italijansko tezo, brat slovensko in pri tem predvsem insistiral, da je del Julijske Benečije čisto slovenski, kar Montinija ni ravno pomirilo. Montini in njegov takratni namestnik mons. Grano te diskusije v bistvu nista nikoli pozabila, čeprav je bil mons. Montini tako gentlemanski, da je potem kot papež brata imenoval za naslovnega nadškofa in pronuncija.

Ko je bil Montini že Pavel VI. je bilo pa v nekem trenutku videti, da se bo nasprotnikom posrečilo prekrižati predlog, ki je hotel doseči če ne že škofije, pa vsaj združitev goriškega, tržaškega in reškega dela cerkvene Primorske v SR Sloveniji v dejansko in po možnosti juridično enotno apostolsko administracijo s škofom na čelu in s sedežem v Kopru. V protest proti tem načrtom je brat takrat neke važne uradne papirje, ki so mu jih predstojniki poslali v predelavo, dvakrat nerešene poslal nazaj, češ da njega tako ne poslušajo. Tako je bil klican na raport k papežu. Ta ga je poslušal, mu potem z nasmehom rekel, da govori kot kak Milančan odkrito in s poudarkom, da pa se bodo stvari uredile, kot stoji v predlogu, samo malo bolj počasi. Škof je bil potem Janez Jenko za vse tri dele. Iz te dejansko enotne administrature je leta pozneje nastala koprška škofija.

Kar se pa tiče sporov o slovensko-italijanski meji je mons. Dell'Acqua (ki je za mons. Montinijem postal substitut v papeževem državnem tajništvu in ki se je zadošti dobro spoznal na goriške zadeve iz časov prvega dela škofovanja mons. Margottija v Gorici), povedal zanimivo mnenje, ko sta se z bratom nekoč peljala v avdienco k papežu v Castel Gandolfo. Južnotirolski teroristi so ravno polagali razne bombe, pa se je mons. Dell'Acqua v avtomobilu obrnil k bratu in mu rekel: »Si immagini, Monsignore, cosa accadrebbe in questo momento, se avessimo in Italia ancora gli Sloveni e i Croati di tutta la Venezia Giulia. Meno male che non ci sono più!«

O škofu Rožmanu je brat menil, da je vodil napačno politiko. Ali bi se bil moral postaviti na čelo tako ali

drugače vodene rezistence proti okupatorjem, ali pa na vse strani pridigati mir. Menil je tudi, da se je škof odločil za zelo ostro protikomunistično držo šele takrat, ko ga je cela vrsta likvidacij s strani komunistov globoko impresionirala. Škof Rožman je, po bratovih besedah, tudi trdil, da bi bil poslal vojne kurate partizanom, a mu ti nikoli niso odgovorili na vprašanje, ali tem kuratom zagotovijo, da bodo lahko svobodno izvrševali svojo versko službo. Škof Rožman je tudi trdil, da je Pij XII. dobro vedel, kaj on (škof) med vojno dela. Kot znano po vojni Pij XII. ni hotel škofa Rožmana sprejeti v privatni avdienci. Brat je potem stvar pripeljal tako daleč, da je papež v splošni avdienci kratko govoril s škofom.

O GLAVNEM PROBLEMU CERKVE.

O Cerkvi na splošno je brat mislil, da glavni problem sploh niso tisti, ki hodijo v cerkev, ampak oni, ki so do vere indiferentni ali neinteresirani ali pa neverni. Te bi bilo treba zainteresirati za vero. A kako? Menil je, da katoliška cerkev tega problema še ni spoznala s polno zavestjo kot bistvenega, o sredstvih, kako se Jezusa oznanja indiferentnim, neinteresiranim in nevernim pa Cerkev praktično nič ne ve.

Tuje mu je bilo tako splošno razširjeno tarnanje o pokvarjenosti sveta in posebno še laikov. Menil je, da je problem v tem, kako Jezusa oznanjati svetu, tarnanje pa da nič ne koristi.

O HEREZIJI

Bil pa je prepričan, da ima cerkev pravico, da brani čistost svojega nauka. Menil je pa, da je napačen način, kako je na tem polju postopal stari sveti oficij in kako v novejšem času postopa kongregacija za verski nauk. Bil

je nasprotnik tajnega postopka proti obtoženim. Bil je mnenja, da bi moral biti postopek proti tistemu, ki je obtožen herezije, vedno in na vseh stopnjah popolnoma javen in se vršiti na podlagi take procedure, kot je predvidena v demokratskih državah. Nekoč je omenil švicarski proceduralni postopek. Zaradi tega stališča je bil tudi proti vsakemu tajnemu ali pa celo anonimnemu tožarjenju ljudi v Rimu. V ostalem pa je mislil, da bi moral imeti teolog, ki se v res bistvenih vprašanjih ne strinja s cerkvijo, toliko korajže, da sam in prostovoljno izstopi iz katoliške cerkve.

Vsekakor je bil mnenja, da je treba v stvareh herezije postopati zelo previdno in oprezno. Razlikovati bi bilo treba med bistvenimi in nebistvenimi verskimi resnicami. Imeti bi bilo treba pred očmi, kakšne ogromne posledice lahko nastanejo iz obsodbe, ki se v začetku zdi precej brezpomembna, kot se vidi iz Lutrovega primera.

Za veliko previdnost v zadevah herezije je bil tudi zato, ker je imel vtis, da so herezije prvih stoletij nastale zaradi razburjenja cerkvenih očetov in dostojanstvenikov. V bistvu so pa pravoverni in takoimenovani heretiki verjeli isto in se samo o istih verskih resnicah vsak po svoje izražali.

Za južnoameriško teologijo osvoboditve se je manj interesiral kot za evropsko teologijo. Bil pa je mnenja, da sta morda ta teologija in z njo politični ter socialni angažma pristašev te teologije potrebna in razumljiva zaradi sedanjega stanja v latinski Ameriki.

O PRAVOSLAVJU

Za mladega Lutra je imel brat simpatijo. O pravoslavju je imel pozitivno mnenje. Večkrat je povedal, da med katoliško in pravoslavno cerkvijo ni glede dogem nobenih razlik, obstajajo pa velike psihološke razlike, ki jih pa zopet med protestantizmom in katolicizmom ni. Bil pa je tudi mnenja, da je med katolicizmom in pravoslavjem nastala razlika, kar se dogem tiče, s progla-

sitvijo papeževe nezmotljivosti. Menil je, da je ta razlika nastala po nepotrebnem. Z veseljem je sprejel v dar od moskovskega patriarha, ko je ta bil v Helsinkih, škofovski križ v obliki, kot ga nosijo pravoslavni škofje.

Kot je odklonil vsako javno ali prikrito velikosrbstvo, tako je odklonil tudi celotno politiko ustaškega klanja Srbov in njih politiko uničevanja pravoslavja. V tem kontekstu je menil, da je nadškof Stepinac proti klanju Srbov, pravoslavnih škofov in duhovnikov protestiral počasi in premilo. Bil pa ni od tistih, ki menijo, da se moramo Slovenci zvezati s Srbi in na tak način stiskati Hrvate. Brat je priznaval Hrvatom vse pravice in bil istočasno mnenja, da morajo Srbi in Hrvati spor o Bosni in o srbskem prebivalstvu na Hrvaškem rešiti sami brez slovenskih vtikanj, vmešavanj in posredovanj. Pri tem se je zavedal, da imajo vsi sporazumi med Sveto Stolicco in tako ali drugačno Jugoslavijo z jugoslovanskega stališča svoj smisel predvsem v tem, da Rim miri Hrvate.

O DIPLOMACIJI IN CERKVENI POLITIKI

Kot pronuncij in delegat se nikoli ni hotel vtikati v zadeve posameznih škofij. Menil je tudi, da nunciji niso rimska policija pri posameznih katoliških skupnostih. Zato ni nikdar hotel poročati v Rim o prijateljicah duhovnikov, o duhovnikih, ki ne nosijo talarja, ali pa o ljudeh, ki o drugih ljudeh trde, da so heretiki.

Menil je tudi, da so diplomati zgubili, v primerjavi s stanjem pred 150 leti, kar zadosti na veljavnosti. Ko se dva zunanja ministra lahko v nekaj urah sestaneta, ima veleposlanik nujno manj vrednosti. Svojo diplomatsko vlogo je videl v tem, da prepričuje, argumentira, ustvarja razumevanje in boljšo atmosfero.

V pogajanjih med cerkvijo in državo je imel pragmatično stališče. Ni bil načelno ne proti ne za. Odločal se je od primera do primera.

Tako se je v primeru diktatorskih režimov nekoliko nagibal k mnenju, da ni nujno neumno, če se cerkev s

takimi režimi pogaja, da doseže svobodo ali pa vsaj nekaj svobode za Cerkev. V primeru skandinavskih držav pa ni videl nobenega gradiva za pogajanje. Bil je mnenja, da ima katoliška Cerkev v severni Evropi celotno in nedeljeno svobodo, da mora to svobodo samo izkoristiti, ne pa si želeti kakšnih pogajanj z državo.

O pogajanjih med državo in Cerkvijo je menil, da je zastoj divje zagovarjanje stališča Cerkve in tolči po državi, naj koncedira vse, kar Cerkev zahteva. Bil je za to, da se v takih pogajanjih iščejo skupni interesi Cerkve in države. Bil je namreč trdno prepričan, da vsaka pogodba samo takrat drži, ko imata podpisnika pogodbe kakšne skupne interese ali pa ko je eden od podpisnikov res prepričal drugega podpisnika, da ima prav. Vsako drugo pogodbo, ki ne sloni na teh dveh postulatih, je imel za kos papirja.

O pogajanjih s komunističnimi režimi je menil, da je treba v tem primeru govoriti skrajno odkrito in prijazno. V slučaju Sovjetske zveze je vedno razumel rusko željo po sigurnosti, da ne bo na Sovjetsko zvezo novih napadov.

Tudi je bil proti vsaki grožnji pri pogajanjih. Menil je namreč, da je v mednarodnem življenju grožnja zelo težko uresničiti; če pa je, kdor jo izreče, vsaj v nekem določenem trenutku ne uresniči, se mu ves svet smeje.

Menil je, da prepoved ne laži velja tudi za politiko in diplomacijo. Prvič je laž greh. Drugič si je pa laž težko zapomniti in tako si v nevarnosti, da drugič daš o isti stvari drugačno verzijo, kot si jo dal prvič. S tem pa postaneš popolnoma neverodostojen.

Ker je bil nasprotnik katoliške države, si ni nikoli postavljajl problema, kako in s kakšnimi pogajanjmi bi vzpostavljajl tako državo.

V pogajanjih med Cerkvijo in državo ni ljubil posrednikov. Zato je bil proti vsakemu posredovanju cirilmetodijjskih duhovnikov med državo in Cerkvijo. Cerkev in država naj bi po njegovem vedno govorili direktno.

O NEKATERIH KONKRETNIH POGAJANJIH

V teku svojega dela kot diplomat je bil udeležen enkrat bolj drugič manj neposredno na raznih pogajanjih.

V času pogajanj med Sveto Stolico in Jugoslavijo po aferi Stepinac se je odločno upiral vsem nasprotnikom pogajanj. Ob zaključenih pogajanjih je bil mnenja, da bi bilo treba bolj točno, kot je to bilo storjeno, zapisati, kdo kaj komu da.

Bil je v povojnih letih mnogo udeležen na pogajanjih z Avstrijo. Socialisti so namreč trdili, da konkordat med Sveto Stolico in Avstrijo, sklenjen od krščansko socialnega diktatorja Dollfussa, ki je preganjal socialiste, nime nobene veljavnosti; ljudska stranka, Pij XII. in Sveta Stolica so pa trdili, da velja. Pri teh pogajanjih se je trudil, da bi miril papeža, in iskal z drugimi kompromisno rešitev, ki je končno obstajala v tem, da so socialisti de facto priznali konkordat, vsi pa so se sporazumeli v tem, da se konkordat ne aplicira.

Med helsinško konferenco za evropsko varnost je vodil delegacijo Svete Stolice. Predvsem je moral rešiti problem, ali bo v dokončni listini zapisano, da sta zajamčeni tako svoboda vesti kot tudi svoboda vere. Pavel VI. je imel težavo pristati na svobodo vesti, Sovjetska zveza pa na svobodo vere, o kateri je trdila, da jo tako že garantira ustava. Na koncu je brat prepričal Sovjete, naj popustijo glede svobode vere, Sveta Stolica bo pa popustila glede svobode vesti. Papež pa se ni mogel odločiti za popuščanje, s katerim bi v listino prišla tudi svoboda vesti. Po mnogoterih sem ter tja je bratu takratni substitut nadškof Benelli potem sporočil, naj nadaljuje na lastno pest. Nakar je brat pristal na omenjeno kompromisno rešitev. Papež ni protestiral. Zahvalil se je prijazno.

Kar se tiče slovensko (jugoslovansko) - italijanske meje je bil med pripravo za helsinško konferenco in med konferenco samo mnenja, da je to dober trenutek za ureditev meje med obema državama.

Bil je tudi vedno za pogajanja s komunističnimi državami. Sodil je, da katoliška Cerkev ne more eksistirati ali pa vsaj ne more pravilno funkcionirati, če nekje ni škofov in duhovnikov, škofov in duhovnikov pa ne more biti, če jih komunisti vse eliminirajo ali pa ne dovoljujejo novih posvečevanj. Če hoče imeti škofove in duhovnike, se Cerkev mora stalno pogajati s komunisti. Poleg tega je mislil, da obstajajo neki skupni interesi celega sveta (recimo mir), zato pa morajo vsi z vsemi govoriti, torej tudi papež s komunisti.

ZAKLJUČEK

Mislim, da o bratu lahko mirne duše trdim, da je rad živel in da je umrl dostojanstveno z mislijo na Jezusa.

... še druga gibanja imamo, ki jih ne moremo reducirati na razredni boj, boje Bretoncev, Okcitancev itd.»

Simone de Beauvoir

Pogovor s Sartrom

»Metafizična identiteta narod = proletarec, t.j. narodni interesi so (samo!) razredno-proletarski interesi, pomeni zato neusmiljeno siromašenje narodnostne biti na eno samo raven življenja ... Niti govora, da bi Cankar vse človeško in narodno reducirjal zgolj na razredno!«

Spomenka Hribar

Nova revija, 19/20

BORIS PAHOR

O Rebulovem DEVINSKEM SHOLARJU

(Obležani odziv)

Julija meseca sem se drugje pridružil praznovanju Rebulovega jubileja; zdaj pa, ko, skupaj s prijatelji in bralci Zaliva, čestitam in voščim prijatelju tudi na teh straneh, porabim priliko, da objavim oceno njegove prve knjige, spis, ki je obležal in porumenel v predalu, ker pri nas 1954. leta, ko je bil napisan, ni bilo revije, v kateri bi ga lahko objavil. Priobčujem ga takega, kakršen je takrat nastal, da tako ob pisateljevi šestdesetletnici poudarim pomen njegovega prvenca.

Morebiti je tudi žalostno, ko mora človek ugotavljati, da je po dveh svetovnih vojskah naš narod še tako nezrel, da ne zna žrtvovati nekaj tisočakov za izdajo domače knjige na teh nesrečnih tržaških tleh. Morebiti je zares žalostno, ko pa toliko papirja najde vsak teden način, da ga stroji natisnejo, čeprav vsi vnaprej vemo, kako majhnega števila bralcev bo tisti papir deležen.

A kljub vsemu temu je nadvse razveseljivo, da so naši srednješolci tako rekoč s svojimi sredstvi tiskali pisatelju Alojzu Rebuli prvo knjigo, roman o naši obali in o naših ljudeh. In ne gre seveda, da bi človek ne priznal zasluga, ki jih ima uredništvo *Literarnih vaj* pri zamisli in izvedbi načrta o mesečnih snopičih, ki naj se na koncu šolskega leta povežejo v knjigo. A življenje je omogočil reviji in s tem objavljjanje posameznih sešitkov novega romana poldrug tisoč naših srednješolskih dijakov in dijakinj. To je, z drugimi besedami povedano, naše ljudstvo, naša baza, kakor temu pravijo sodobni teoretiki; in pravzaprav najbolj dragocen in najbolj ranljiv del našega ljudstva: mladina.

In mladina je bila Rebuli založnik, pisatelj je zato

lahko ponosen na resnico in na pomen tega založništva!

Iz tega bi mogli v daljši analizi pokazati, kako živi ljudstvo zunaj okvira, v katerem ga vidijo domišljije njegovih uradnih voditeljev; moramo pa biti hkrati stvarni in priznati, da se mladina v glavnem ne zaveda pomena tega svojega dejanja. Veseli se sicer knjige, ne vé pa, da je ta knjiga za nas to, kar je verniku vera, ljubečemu ljubezen. Mladina namreč vé, da nas je priklical v življenje oče Trubar s svojo knjigo, ne pomisli pa, da nas knjiga prav tako tudi danes rešuje sredi sovražne zgodovine. Ker roman ni samo stvar književnika, ki ga je ustvaril, ampak predvsem stvar zemlje, iz katere je pisatelj zrasel, občestva, v katerem živi. In zemlja in ljudje, ki se uresničijo v njegovi knjigi, najdejo v nji projekcijo svoje zavesti, v nji potrdijo same sebe pred vesoljnim svetom.

Te resnice se dobro zaveda naš italijanski sosed, ki je prav te dni v izložbenih oknih tržaških knjigarn razstavil Slataperjev *Il mio Carso*.

Svojo knjigarno bomo mi najbrž še četrto stoletja imeli samo v naših srcih, a neovrgljiva resnica je, da so naša tla rešila svojo podobo v delih primorskih pisateljev. In če je res, da so izraz življenjske moči nekega ljudstva njegovi pesniki in pisatelji, potem se naše ljudstvo prav z njimi potrja za jutrišnji dan.

In to je tisti pomen, ki ga ima tudi Rebulov *Devinski sholar*.

Sredi nenaklonjenosti tujcev, bratskih sporov ter kratkovidnosti odgovornih je naše občestvo postavilo pred nas knjigo v dokaz resničnosti neumrljivih korenin. To je pomen novega romana: vanj je prišla obala od Trsta do Štivanja in do Devina z vsem lesketom jadranske vode in z vsemi domačijami naših prebivalcev na kamnitih tleh.

Skozi stoletja isto ljudstvo, skozi stoletja prav tako ista lepota sveta, na katerem živi.

A skozi stoletja tudi ista nesrečna dialektika: preprosti živelj ribičev in kmetov — pa tuj in imovit gospodar. Prvi številni, drugi maloštevilni. Prvi torej roj čebeldelavk, da se lahko na njihov račun vzredi vrinjena ma-

tica. In vse to do naših dni, kljub napredku in vojskam in zmagam.

To vodilno potezo naše usode si je Alojz Rebula vzel za vodilno nit svoje zgodbe.

Gomer je nezakonski sin gospoda Lamoral, grofa na devinskem gradu, in Mislene, mlade neveste s Kolišča, ki jo je Lamoral izbral za sobarico svoji ženi, gospé Renati. Ko bo Gomer odrasel, ga bo grof posinovil in poslal v šolo v Padovo (odtod srednjeveški naziv *sholar*), a fant bo zmeraj bolj razločno prihajal do zavesti, kako bistvena je zanj navezanost na materino zemljo. Zato se tudi odloči, da bo zapustil grad in se vrnil na Kolišče, ki je čisto osamljeno po smrti deda Tribelija.

Kljub temu torej, da ga je grof posinovil, se Gomer zaveda, da je *Sclavigena*, sin vinogradnikov in ribičev slovenske narodnosti. Ko torej to odkrije in spozna, da je njegova mati hotela ubiti grofa Lamoral, njegovega očeta — tedaj nima več prihodnosti pred sabo, čeprav je že na tem, da zapusti devinski grad. To se pravi, da lahko izbira samo med odhodom daleč stran od rodne kraja — in smrtjo. Avtor je za svojega junaka izbral to drugo rešitev.

Če naj se zdaj malo bolj približamo tkivu samemu, bomo ugotovili, da je tako domiselno izbrani motiv pisatelj umetniško prefinjeno reševal, vendar ga morebiti ni docela odrešno razvil na koncu zgodbe. Če govorimo o odrešni rešitvi, mislimo predvsem na psihološki prijem. Tak, kakršen je, je seveda Gomerjev konec upravičen, čeprav nam je žal, da je tak. Zdi pa se nam, da bi morala priti Gomerju usoda njegovega rodu bolj razločno v zavest. Ne mislimo v smislu nekakšne žive koncepcije, ki bi bila tudi zgodovinsko anahronistična; pač pa bi, na primer, pomen doživetja ustoličenja na Koroškem spet nekako moralo vznikniti pred Gomerjevim koncem. O, saj tudi vznikne, v razmišljanju na terasi pred jutrom, a tisti hamletovski samogovor nam nekako ne zadošča; mogoče zato, ker bi želeli, da bi se uresničil v spoprijemu oseb.

Saj, kdo lahko poreče, da se Gomer spoprime s Hugonom in to prav zaradi Vedanke, lepe hčerke sloven-

skih tal, ki jo Hugon hoče imeti; kdo poreče, da je pisatelju šlo predvsem za rešitev posameznih usod. V veliki meri je to res, in avtorju je potrebno priznati, da je v smislu svojih idej razgibal osebe. Vendar je tudi sam čutil, da bi moral priti z razločnejšim poudarkom na dan; tam, na primer, kjer Hugon misli, da si hoče Gomer, ta *Sclavigena*, privoščiti izzivanje pred odhodom iz gradu! To je tisto: to zavest bi moral razločno imeti Gomer, ker drugače je njegova smrt *zanj* neodrešna. V tem smislu, in samo v tem, nam je Gomerjeva smrt krivična, ker nezadostno pripravljena.

Ustavili smo se pri tem pomisleku zato, da bi imeli prosto pot pri govoru o zgodbi.

Prav gotovo namreč ni dosti slovenskih knjig, ki bi imele tako napet in privlačen zaplet. Rebulova zgodba je pravzaprav večkrat kar naravnost detektivska. V mislih imamo, na primer, Mislenin vdor v grad, njen prehod temnih soban do sobe, kjer bo napadla grofa; potem pa prizor ustoličenja na Koroškem; pa turnir; pa smrt starega Triberija; pa pogovor s pijanim vratarjem Numeranom. Gre za učinkovito in živo menjavo scenarijev; in če bi ne šlo za nekoliko naivno željo, bi rekli, da je škoda, da je Rebulov roman zgodovinski, in da nam je žal, da nam njegovi ljudje niso časovno bližji.

Radi seveda prepustimo izčrpno analizo knjige poklicnim strokovnjakom; nam gre zdaj samo za to, da pozdravimo izid romana, ki obravnava usodo tukajšnjih ljudi, romana, ki je naš po duhu in jeziku. Saj, če je tudi slog izraz primorskega okolja zgodbe, bo lahko boljše preveril, kdor bo sodil bolj odmaknjeno kot mi. A kratki stavki so zbrani v mozaične podobe, ki se sproti premikajo kot trak barvnega filma.

Rebulov *Sholar* ni lirična zgodba, ampak skoraj detektivska pripoved, smo rekli. Vendar gre za pravi roman in zato za pesniško delo, ko prevladuje zemlja nad dogajanjem, ko se morje odzove človeškim dvomom. Preberimo samo dva kratka odlomka. Mali Gomer v delavnici patra Kolomana misli na Kolišče, na mamu, ki je izginila neznano kam. Verjetno je tam, na Kolišču, kjer »prasketa brinje v ognju in zunaj je sneg. Veliki, tihi

sneg, ki uklepa hraste v tišino in dramatično volkove, da tulijo v noč svoj glad. A zjutraj je spet tiho. Mehka bela preproga okrog oreha je prerisana s sledovi srnjadi. Zajklje iščejo kakor ponorele svoje mladiče in si utirajo steze čez slemena. V zasneženem gozdu je spet zaživelost in skrivnostne sledi vodijo vseprek po Grmadi ...»

Ali pa tam, kjer staremu Tribeliju brizga voda v oči izpod brusa:

»Smehljaj se je bolj z ličnicami kot z očmi, kajti voda izpod brusa mu je brizgala v obraz, da je mižal. Tam onkraj, takoj za zaprtimi očmi, se je sivina odpirala v čedalje jasnejšo, mladostno daljo, v zeleno dolino, ki se je svetlikala in temnila, se odevala v migetajoči sončni prah, skozi katerega se je bliskalo od orožja. Bilo je kakor pogled na pomladni listnat gozd, na katerega dežuje iz mimoidočega oblaka, ki ni pokrnil sonca. In tako je nad gozdom dež, ki lije skozi žarko svetlobo, dež in sonce se prepletata, da se listje blešči kakor brušena kovina ...«

Tako je pisatelj dovršeno pokazal dvoje: najprej lepoto kraške zemlje, na katero so njeni ljudje navezani s strastno ljubeznijo; pa neopredeljenost, anonimnost teh ljudi, ki živijo tako rekoč iz dneva v dan in se ne znajo združiti v eno samozavest, ne znajo namreč ti tako ljubljene zemlji dati pečat svojega očetovstva. Rebulovo knjigo namreč ves čas preveva nekakšno Robinzonovo ozračje, s katerim je avtor s tenkim umetniškim čutom ponazoril dolgo zgodovinsko brezimnost ljudstva ob morju.

Nadvse zanimivo bo pri tem poudariti, da ti ljudje niso nikakršne mevže; nasprotno, srčni so, častno se znajo bititi, tako Mislena, ki napade grofa, očeta njenega sina; tako Gomer, ki se loti Hugona. Vendar je junaštvo teh ljudi brezplodno: bojujejo se kot junaki grških žaloiger proti načrtom neizprosne usode. In tudi v tem je pisatelj sijajno uspel: vsako poglavje, bi lahko rekli, je na prvi pogled sicer neopazna, a vendar uspešno združena osebna usoda z usodo okolja.

Usoda, smo rekli, a to je precéj neopredeljiv pojem. Zato je morebiti boljše, če se povrnemo k prejšnjemu:

k misli o očetovstvu. Da, ker gre za odsotnost skupnega očeta, ki bi se zavzel za občestvo, odločen, da se pod njegovim vodstvom občestvo reši anonimnosti.

In s tem mojstrsko nakazanim poudarkom se Rebula povezuje tudi z našim časom, ker pomanjkanje očetovstva doživljamo tudi v tem letu 1954., ko se mimo nas pogajajo za našo zemljo, kot da gre za posest privlačne vlačuge. Še enkrat je namreč to ljudstvo ob morju brez poglavarja, čeprav je šla vnovič v tem stoletju krvava trgatev skozi njegove vasi. Še več, dogaja se celo to, da se samozvani »narodovi očetje« maščujejo nad sinom, ko jih spomni na dolžnosti, ki jih imajo do zgodovine.

Zato pa se pri nas zmeraj znova ponovi stara slovenska resnica, da brezpraven in puntarski pesnik reši narodu obraz. Pesnik. In pisatelj, ki je čez dan skrbel, da bi prinesel kos kruha družini, zvečer pa sédel k mizi, ko je kraška gmajna spala okoli njega. Nizal je zgodbo o obsojeni zemlji, ko pa je vzdignil glavo s papirjev, je bil zunaj dan in čas za odhod v mesto tam spodaj v zalivu. A ko je potem neprespan kadil v tramvaju, so se oči sopotnikov sprašujoče sprehajale po njem, ki je kar naprej negoval nedokončano poglavje ...

Patetično, kajne?

Ne, samo resnično.

In nazadnje, zakaj naj bi bili naši časniki in naši zvočniki kar naprej polni imen, ki so jih že za živa ovenčali s slavo, medtem ko naj tisti, ki svoje ljudi prvinsko ljubi, čaka na spominsko ploščo po smrti.

Zato pa je vsaka taka knjiga spomenik tako pisatelju kakor zemlji, o kateri pravi Rebula v svojem dnevniku:

»Naša strma, divja obala, obrasla z divjimi oljkami, ki se potaplja v valove Jadrana ... Medja vas, Štivan, Devin, Kontovel, ti borni zaselki kamenarjev, ribičev in kmetičev, so držali našo mejo nedotaknjeno nad tisočletje. Samo po njihovi zaslugi Timava bruha še danes v morje slovensko vodovje. In kar je više, nam je dala našega avtentičnega genija, Kosovela.

»Tu, v sožitju borov in skal, je naša usoda zaneslji-

va. Tu je naša preizkušena moč. Tu stojimo na kopnem, čeprav nam je morje v krvi, ker nam obzorje sega v sinji jug.

»Tu, v stiku s to lačno, a verno zemljo, je naše zdravje, naš ponos, ki se ne boji odjemalcev.«

Ta kraški sin je torej napisal o svoji domovini roman, ki so ga založili tržaški dijaki s svojimi ubogimi lirami. In to je v letu 1954. hkrati naša sramota in naša veličina. Zato bomo v dneh, ko v izložbah ostentativno razstavljajo Slataperjev *Il mio Carso*, o Alojzu Rebuli z grenkim sicer, a pravim zadoščanjem rekli, da ima naš obmorski svet pisatelja, ki je za Kras tako pomemben, kakor mu je v pesmi pomemben Kosovel. In v ti sodbi nas ne bo najbrž postavila na laž ne prihodnja zgodovina slovenskega slovstva ne prihodnja zgodovina naših ljudi, ki so neumirljivi kakor skale, v katere so se zagrizli.

»Narod ni močan takrat, kadar ima oblast nad drugimi narodi, narod je bogat tedaj, ko se zave svoje nezamenljive biti. To velja za vsak narod; kadar se narod tega zave, takrat je svoboden. Takrat mu ni tesno, da ne more iz svoje lastne kože; temveč se zave svoje srečne in ponosne enakratičnosti. To velja za vsak narod kot narod, ne le za slovenski narod.«

Spomenka Hribar

Nova revija, 19/20

ROMAN KOT EDINO MOGOČI UPOR

(Ob Pahorjevem romanu »V labirintu«)

Vera v roman je trdovratnejša, kot so pričakovali ti-
sti, ki z globokoumnimi razlagami že dolgo napovedujejo
njegov dokončni zaton. Naj pristopimo k vprašanju o
vitalnosti, oziroma krizi sodobnega romana s te ali one
strani, bomo skoraj morali opaziti dve zelo zanimivi
skrajnosti.

V civilizacijsko razvitejšem delu sveta, ki je znači-
len tudi po vsestransko navzoči in sproščeni informaciji
in publicistiki — ali recimo, tam kjer vse večja produk-
cija faktografije in njene porabe in tudi zlorabe prehaja
v specifično shizofrenijo — tam se roman kot epsko pri-
čevanje umika z velikih, odprtih prizorišč. S Cankar-
jem bi lahko rekli, da več ne stoji »v areni življenja«
ali da nekako išče svoje možnosti v bolj skritih, podtal-
nih tolmunih bivanjske resničnosti. Tudi podrejanje
ideološkim in doktrinarnim shemam je eden izmed
simptomov usihanja izpovedne moči, kakor tudi nekak
umetniški parazitizem, ki životari od destrukcije nekda-
njih, imponantnih klasičnih dosežkov.

Ne maram sicer trditi, da je le siloviti razmah do-
kumentarne in aktualne publicistike pa upodablajoče
tehnike edino, kar je romanu odvzelo velik del njegovih
nekdanjih opravil. Najbrž tudi sam način življenja v
izrazito antitragiško usmerjeni tehnološki civilizaciji,
predvsem pa njen veliki porabniški sen (kot nadomestek
za duhovno življenje), ne vabi epsko razpoloženega
duha.

Toda, v delu sveta, kjer se družbena shizofrenija
vzdržuje prisilno in takorekoč načrtno (kot programira-
ni kaos), z represirano faktografijo, tam se dogaja nekaj

povsem nasprotnega. Tam lahko opazimo nekakšno novo vstajenje romana, oziroma nasploh prebujeno vero v umetniško pričevanje: le-ta se namreč pojavlja kot najbolj mogoči način upora zoper prisilno shizofrenijo: s tem da skuša zapolniti cele vrzeli manjkajoče (represirane) gole faktografije ter s tem da skuša to gradivo urediti po njegovem naravnem, izvirnem pomenu in ga oblikovati v zaokroženo podobo.

Najbolj travmatična dejstva našega oziroma polpreteklega časa, denimo tista o GULAG-u je razkrilo (tudi kot golo dejstvo) samotno pisateljsko pero in ne morda kak veliki informacijski aparat, opremljen z vsemi čudeži moderne komunikacijske tehnike.

To gibanje, ki najpogosteje najde največ možnosti za svoj nastop prav v romanu, pa je tudi simptom ali znamenje nekega dela sveta, ki ga je Hans Magnus Enzensberger posrečeno označil kot »najvišjo stopnjo nerazvitosti«. (Naše suženjsko simuliranje zahodnjaških literarnih vzorov, nastalih v bistveno drugačnih razmerah od naših, je hote ali nehote le dobrodošli del tistega splošnega zavajanja, ki si je prizadevalo docela zmesti naš čut za realno orientacijo v času in prostoru, oziroma zavedanje, v katero zvrst okolja dejansko spadamo in v kakšnem položaju se v resnici nahajamo).

Pahorjev roman je podobno kakor denimo Hofmanov *Noč do jutra* ali Torkarjev *Umiranje na obroke* že sam po sebi simptom nekih posebnih razmer — in pripadnosti — saj je očitno nastal iz upora zoper zaroto molka, oziroma zoper dejstvo, da so nekatere važne, resda »temnejše« sestavine našega poskusa velikega uresničenja, ostale v nekakšnem podpodju naše javne zavesti.

Neke posebne vrste vzgon sili represirano faktografijo, da stremi po svetlobi, po razvidnosti in k počlovečenju, zakaj na ta način se noče rešiti izpod oblasti zlih demonov — demonov manipulacije, zlorabe, pollaščanja. V razvidni, upodobljeni resničnosti je razvidna tudi krivda: dejanje se trdno, po vzročni in posledični verigi, »drži« svojega osebka, naj bo to navdihovalec ali eksekutor (Ivan Karamazov ali Smerdjakov). To je izhod na prostost, ali nekakšna vrnitev k naravi, na območje, kjer

se vrednosti razvrščajo po naravnih in predvsem kulturnih (in ne samozvanih) kriterijih.

Ta vzgon, ki je v sedanji stiski zadobil moč nuje, presenetljivo na široko odstira zastore našega zgodovinskega spomina — zastore našega malodušja, strahu in predsodkov — saj niti ni mogoče sproti slediti vsem izdajam, ki prihajajo na svetlo prav s snovjo te vrste.

V spremni besedi k romanu *V labirintu* dr. Bogo Grafenauer ugotavlja, da je pisateljska svoboda večja od zgodovinarske. Nobenega razloga nimamo, da bi tej trditvi ne verjeli, zlasti če jo izreče eminenten, starejši zgodovinar, ki ga je vprašanje o večji ali manjši svobodnosti zgodovinskega spomina nemara izkušalo nemalokrat.

Toda, prav zgodovinarji so tisti, ki bodo morali med vsem drugim pojasniti tudi to, zakaj je temu tako in čemu je, recimo, o pomorih na koncu vojne moral prvi javno spregovoriti pesnik; zopet in tudi pri nas, samotno pisateljsko pero.

Res je, da bi lahko govčili o nekem zakoreninjenem respektu do lepe literature tudi pri Slovencih, celo pri tistih, ki so se močno trudili, da bi to našo spoštljivo lastnost odpravili. Toda, to morda pojasnjuje le eno stran vprašanja — tisto o »več« svobode — ne pove pa nič o tistem »manj«.

Vsekakor je roman *V labirintu* eno izmed tistih literarnih del, ki jih je navdihnil grenak občutek o tem, kako pomanjkljivo, izkrivljeno in zmedeno je naše vedenje o nas samih in kako se nam s tem jemlje odrešujoči in osvabajajoči institut katarze.

Seveda ima pisatelj še drugačne dolgove, denimo dolgove do sebe samega in še posebej dolgove do svojih velikih ljubezni, saj je literatura po svojem najglobljem viru ljubezensko dejanje — ali pa ni literatura. Pisatelja venomer preganja nostalgija, ki ga vleče k svojemu najmočnejšemu, takorekoč »ustanovnemu« doživetju sebe: zanj je to trenutek ali dogodek novega stvarjenja, edinstvenega in edino resničnega. In vrednega vzvišenege (estetskega) sporočila o tem dogodku. Vir pisateljskega navdiha je osebno doživetje in odtod tudi njegova

pravica do subjektivnega zgodovinskega spomina. Te pravice zgodovinar vsekakor nima.

Prizorišče romana *V labirintu* je znano in tudi pričakovano: Pahorjev rodni Trst. Čas, v katerega je pisatelj postavil dogajanje, ali bolje, čas ki ga je hotel »izgubljenega« znova poiskati, je neposredno povojno obdobje — in s tem tudi čas svoje mladosti — s prelomnim viškom kominformske inkvizicije. Ta dogodek, usodni razcep v tržaškem levem gibanju na pristaše Moskve na eni in Beograda oziroma Ljubljane na drugi, ter posledice, ki so iz tega nastale za slovensko skupnost, predstavlja okvirno prizorišče romana. V območje tega zgodovinskega vrtinca je pisatelj »pahnil« tudi nosilca svoje pripovedi.

Središče in tudi vrednostna mera vsega, kar zvemo iz pripovedi, je mlad, idealistični slovenski intelektualec, ki se je po daljši vmesni postaji vrnil iz pekla nacističnega taborišča v kraje svojega hrepenenja, v rodno mesto in na dom svojih najbližjih. Za seboj ima tvegane in travme slovenskega osvobodilnega boja, katere mu se je pridružil, deportacijo in grozote v žrelu industrije smrti. Nato, po rešitvi dolgo okrevanje v prijaznejši, francoski tujini in doživetje ljubezni z očarljivo tujko Arlette.

Literarna oseba s temi potezami in s to usodo nam je pravzaprav tudi že znana, saj jo srečujemo že v prejšnjih Pahorjevih delih. Pričujoči roman je le neke vrste nadaljevanje ali izpeljava tega, lahko rečemo, avtobiografskega karakterja v čas usodnega razkola v njegovi lastni okolici, prav v tisti, po kateri je tolikanj hrepenel in od nje toliko pričakoval.

Radko Suban ni samo list, ki ga vrtinčijo zgodovinski viharji; njegova sposobnost za ljubezen in zvestobo ga trdno, nepremakljivo zakorenini v svobodnjaškem kulturnem izročilu njegovega rodu. Duh tega izročila, njegovo ohranjanje in njegova pot naprej, to je tisto, v kar veruje in kar daje življenjski smisel in poslanstvo njegovemu poklicu pisatelja-kronista.

Odtod njegova poudarjena zavzetost za slovensko identiteto, duhovno, nazorsko in politično širino in osebnost.

no ter skupno samostojnost. In odtod tudi njegov ne-spravljivi kriticizem.

To so, rekli bi, konstante tega karakterja. Zaradi njih takorekoč »logično« pride v konflikt z nosilci ideološke nestrpnosti na eni kakor na drugi strani, zakaj duh, ki ga ti nosilci širijo, terja pred vsem drugim privrženost ideološkim resnicam in postavam. Prvenstvo ideologije nad vsemi drugimi vrednostmi pa tudi kulturno izročilo, njegovo veliko ljubezen, »dejavno« degradira na vlogo porabnega sredstva, ki se ga lahko v trenutku, ko je svojo vlogo odigralo, odrine na stranski pomen ali celo zavrže in izniči.

Radko Suban se boleče zaveda, da se je slovenska skupnost s kominformskim razkolom usodno nevarno izpostavila italijanskemu nacionalističnemu revanšizmu; ta ideološki spor je dejansko razklal samo Slovence (med titoiste in kominformovce). Ker se je italijanska komunistična levica takorekoč v celoti držala »famijske« discipline, oziroma se opredelila za kominformsko stran, je »titoistični« del slovenske levice postal preganjana in anatemizirana stran; tisti Slovenci, ki so pritegnili Kominformu, pa so se izpostavili nevarnosti, da se izgubijo v italijanski množici in postanejo lahek plen asimilacije.

V dialogih s svojimi sobesedniki-sonarodnjaki z ene in druge strani ideološke fronte se Radko Suban spopada z brezupno in značilno našč zaslepljenostjo. Lahko bi s Prešernom vzkliknil: Kako strašna slepota je človeka! Medtem ko so bili tudi kominformski Italijani najprej Italijani in so v tem sporu takoj našli svoje nacionalistične koristi, je fanatični Slovenec pred vsem videl le svojo stranko in je bil v imenu »ideje« pripravljen prezreti zahteve, ki jih je terjala usoda slovenstva. Zaman se Radko Suban zavzema za obnovo širine iz časov OF, da bi se napredni del slovenske narodne skupnosti v teh kritičnih trenutkih zopet strnil.

Lahko rečemo, da je pisatelj v veliki meri porabil tekoče in zelo prepričljive dialoge (eno najboljših sestavin romana) nosilca dejanja s sobesedniki iz svoje okolišice in celo s svojih ljubezenskih srečanj, za predstavitev najbolj značilnih kontroverzij časa in kraja. Dialogi tudi

omenjajo dogodke, o katerih še danes bore malo vemo, tako recimo o nesmiselnih pomorih na Tržaškem takoj po zmagi. Pravzaprav jih moramo jemati kot svojevrsten protest zoper inertnost in nepremakljivost ideološke in podložniške miselnosti, ali kot nastop, ki vabi k izhodu iz naše ujetosti v žrtveni obred našega samoukinjanja.

Obenem pa je pričujoči roman izpoved pisateljevega življenjskega razočaranja. Kajti, namesto resnične narodne in socialne osvoboditve, take, ki bi našemu rodu odprla pot k vsestranskemu razcvetu — v kakršno je Radko Suban s pisateljem vred veroval in upal — je v domačem kraju našel tujo vojsko, potuhnjeno oživljenje nekdanjih zatiralcev ter čudaško samouničevalno vede-nje svojih sorojakov tostran in onstran meje. Zvedel je za smrt ljubljene ženske, prišel je na dolgotrajno, neodložljivo umiranje mlade sestre. Arlettina pisma vedno bolj razodevajo odmikanje in njene bojazni pred skupnim življenjem v njegovem nevarnem kraju. Njegovo zgolj čutno razmerje, v katerem išče nadomestila za svoje izgubljene ljubezni, ga stisne v precep, podoben tistemu iz njegovega donkihotskega boja s slepimi silami ideološke kontroverze: za ali proti, z nami ali proti nam, z menoj ali nič. Zares labirint.

In tako je mogoče en sam konec: umik, beg iz izobčenja, odhod iz te čudne okolice, na prostost.

In kaj bi lahko rekli o literarnih kvalitetah romana, gledanih seveda z očmi »navadnega«, dobrohotnega, vendar tudi kritičnega bralca? Čeprav to ni običaj, menim, da je treba med te kvalitete šteti tudi pisateljevo zgodovinsko verodostojnost, ki jo je potrdil tudi pisec spremne besede. Na to odliko se mi je zdelo vredno opozoriti zato, ker v današnjem času ta ni tako samo po sebi umevna. In dalje: roman je eno redkih docela berljivih slovenskih literarnih del zadnjega časa. Tudi eno redkih, ki hoče bralcu nekaj poštenega povedati, ne da bi imelo kaj drugega za bregom kot razodevanje resnice. Spoštljivost do resnice, brez narcisoidnega razkazovanja, formalističnih eksibicij in cenenega prostaštva, vse to štejem za največjo odliko tega dela.

Morda bi delu lahko očitali nekoliko razvlečeno dra-

maturgijo ali recimo občutek, da se politični konflikt bolj odraža v dialogih kakor v dejanju. Če bi ga bral tujec, bi morda terjal več pisateljske distance pri videnju slovenskega okolja; morda bi se mu zdelo, da je roman napisan preveč samo za nas Slovence in naše specifične razmere. Pa tudi zgolj z naše strani bi z zanimanjem sledili podvigu, ki bi skušal pogledati pod kožo tudi nasprotnemu (italijanskemu) večinskemu ambientu; navsezadnje gre za kraj dogajanja, ki je obenem stičišče in bojišče — torej tudi »naravno« dana priložnost. Pisateljevo delo je trpljenje in najbrž bi moral postati tujec ravno takrat, ko bi hotel biti najbolj domač.

Vendar tudi s temi pomisleki branje romana zapusti vtis resnega, zrelega in izčiščenega dela. Intelektualna, z ljubezenskim lirizmom prežeta proza bo prevzela zahtevnejše, razmišljujoče bralce, še posebej pa bodo pridobili tisti, ki se s srcem čutijo močneje udeleženi v naši slovenski drami. Brez dvoma je naša kulturna in politična zavest s tem romanom bogatejša in popolnejša.

»Uspešnost naroda ne temelji na kulturni ali na idealni zavesti o svojem obstoju, ampak na stvarni življenjski zavesti o svojem obstoju in na stvarni politični volji.«

Spomenka Hribar

Nova revija, 19/20

BORIS PAHOR

OB STOLETNICI SMRTI

JOSIPA GODINE - VERDELSKEGA (1884-1984)

Ko smo 1979. leta obhajali stoletnico izida Godinovega lastnega življenjepisa Živenje, sem za tednik »Novi list« napisal prispevek, v katerem sem poudaril pomen Godinove knjige. Ker sem prepričan, da je njegova avtobiografija najbolj pomembno delo tega tržaškega publicističnega samohodca, se mi zdi koristno, da svoj sestavek izpred pet let tukaj ponatisnem. Čeprav je namreč nenavadno, da se pojavi v reviji spis, ki je poprej izšel v tedniku, nam vendar naš položaj narekuje marsikateri odmik od tradicionalnih navad. Poleg vsega doseže revija marsikoga, ki ga tednik ne.

I.

Letos poteka sto let, kar je Josip Godina - Verdelški izdal svoje *Živenje*, kot imenuje svojo avtobiografijo. Bil je sedemdesetletni upokojenec, ko se je odločil za spominsko obnavljanje dogodkov, ki so bili pomembne etape njegovega curriculum; knjigo pa naj bi po njegovi smrti razdelili »domačincem«. Pri tem si seveda predhodno izpraša vest, češ ali je zadosti slaven, da bi bil upravičen pisati o sebi, hitro pa si odgovarja, da, četudi se ne more šteti za slavnega, je bilo njegovo življenje tako pestro, da utegne koga zanimati.

Vsekakor moramo biti Godini hvaležni, ker je takó na kratko odpravil pomisleke, kakršnih marsikateri naš

človek ni znal — in tudi zdaj ne zna — premagati. Zakaj spomini, ki jih posameznik napiše, čeprav bi jih porodilo prikrito samoljubje, niso nikdar omejena podoba ene same osebe, ampak se nujno razširijo v prikaz tedanje družbe in razmer. Zato bi se tržaški slovenski ljudje vse drugače zavedali svoje meščanske tradicije, ko bi se bili nekateri izmed naših prednikov potrudili in nam zapustili zapiske o svojih življenjskih skušnjah!

Godinova knjiga ni seveda nikakršno elitno avtobiografsko delo, čeprav ne manjka v njem tudi izredno zanimivih psiholoških momentov. Poudariti pa je potrebno, da je *Živenje* edini izvirni slovenski spis, ki nam nazorno osvetljuje položaj našega življa v prvih sedmih desetletjih prejšnjega stoletja; to pa je še posebno res za tisti del mesta, ki je danes eno izmed njegovih predmestij, a je bilo v Godinovih časih vaško prebivališče okoličanskih domačinov. Gre za Vrdelico ali Vrdelo, kjer je Godina delil usodo okoličanov in kamor se je vrnil, ko je imel zadosti službovanja drugod. A gre tudi za del našega mesta, ki je bil v marsičem zibelka slovenskega kulturnega udejstvovanja pri nas, kot nam lahko na primer potrdijo dokumenti o začetkih našega gledališkega življenja.

II.

Godinova neizpodbitna zasluga pa je, da je kot samotni sejalec zasejal prvo seme slovenskega časnikarstva na naših tleh. Leto 1866 izide njegov *Ilirski Primorjan*, kateremu še isto leto sledi *Tržaški Ljudomil*. Pri tem je omembe vredno dejstvo, da je bil Godina v glavnem izdajatelj, urednik in pisec, to se pravi kulturni pionir na področju tiskane besede. Seveda je bil tak podvig v marsičem tudi nepopoln, kot je lahko pomanjkljivo sleherno začetniško delo; vendar pa bo kulturni zgodovinar, ki se bo zavzel za poglobljen pregled naše kulturne preteklosti, moral posvetiti Godini posebno poglavje. In to tudi zato, ker se le-ta ni omejeval

samo na tržaško publicistiko v slovenskem jeziku, pač pa je aktivno sodeloval v slovenskem tisku širom po Sloveniji. Tako je pridno pisal v *Novice*, v *Naprej*, v *Ein-spielerjevega Slovenca*, v *Slovenske večernice* itd.

Tukaj ne bi našteval še vrste knjig, ki jih je izdal na svoje stroške in v katerih je bil zvest svoji teoriji, da je potrebno v slovenskem jeziku podati ljudem vse, kar je pomembno za urejeno, zdravo in napredno življenje. Vsekakor pa bi poudaril, da je ta njegov pragmatizem izredno zanimiv, saj se precej razlikuje od tradicionalnega slovenskega poudarjanja prvenstva predvsem kulturnega poslanstva. Godina je torej nedvomno zanimiv primer navdušenca za znanstveno - tehnični razvoj, zato bi zaslužil temeljito obravnavo in osvetlitev.

A če se povrnemo k *Živenju*, bi rekel, da je prav, če se današnji človek spozna s tem zanimivim predhodnikom tudi zato, ker nas v marsičem pritegne s svojimi značajskimi posebnostmi. In to tudi takrat, ko se z njim ne strinjamo. Še posebej nas v tem razgibanem in nemirnem času, v katerem živimo, preseneča Godinova neutešljiva narava, ki ga že kot fanta žene iz kraja v kraj, takó da ga kot dijaka najdemo najpoprej v Trstu, potem v Kopru, zatem v Gorici, pa še v Ljubljani, kamor prispe po zimski odisejadi po zasneženih primorskih in notranjskih pokrajinah.

Saj, tu pa tam je Godinov značaj čudaški, vendar pa v bistvu simpatičen, prav nič dolgočasen, marsikdaj celó nadvse isker in duhovit.

III.

Še posebno zanimivo je Godinovo ljubljansko poglavje. Zakaj tržaški študent postane po srečnem naključju eden izmed 120. Čopovih učencev, takó da imamo v njem neposredno zvezo Trsta ne samo s slovenskim

kulturnim središčem, pač pa tudi z možem, ki bo igral takó pomembno vlogo pri razvoju naše kulture. Seveda ni Godina ne pesnik ne pripovednik, vendar je v njegovem mišljenju in delu viden odziv stika z osrednjo slovensko kulturno srenjo.

Sprva je Čop menil, da ima opraviti s potepuškim tipom, ki nima nikjer obstanka, zato ga pošteno nahruli. In Godina se tega trpkega doživetja spomni še na stara leta potem, ko je preteklo že pol stoletja. In zelo živo nam opiše, kako »je Čop zalajal nanj po nekakem tako kakor kak hud in divji pes... da je namreč potepuh, klatež, malovrednež, srečolovec po svetu itd.«

Tista huda leta so se mu bila takó zarezala v dušo, da jih ni nikdar docela prebolel; zato nam o Čopu podaja tudi nekoliko preostro sodbo, češ da je bil po naravi presurov in neolikan. No, a obenem je tudi pravičen do njega, ko dodaja, da »ni bil strastnega značaja, ampak vselej izgledno pravičen.« No, tudi Čop kmalu spozna, da je mladi Tržačan zanimiv samorastnik, ga nagradi in postane njegov brezplačni profesor francoskega jezika, kot se Godina pohvali, saj se zaveda, da je bil učenec moža, ki je bil »hud zagovarjalec in branitelj slovenskega književstva.«

IV.

Seveda je Čopovo poglavje samo eno izmed pomembnih dokumentarnih bogastev Godinove avtobiografije. V nji je najti polno omemb in pripomb, ki kulturnemu zgodovinarju najbrž ne razkrivajo dosti novega, ki pa so vsega upoštevanja vredne pri osvetlitvi našega tukajšnjega kulturnega razvoja v drugi polovici devetnajstega stoletja. Omenim naj na primer samo Godinovo razmerje do slovenskega jezika. Seveda bo o tem človek več zvedel, če bo sledil polemiki s Cegnarnjem, ki je Godino hudo napadel, čeprav mu je Levstik moral jezikovno pregledovati in predelovati prevode; vendar prav v *Živenju* pridemo v stik s svojeglavim

in temperamentnim Godinovim značajem, tako da lahko psihološko pripravljene sledimo spoprijemu obeh razpravljalcev.

»Slovenski biografski leksikon« posveča Godini dober stolpec podatkov; Glonarjev »Poučni slovar« ga tudi omenja. Jaz sem si iz Godinovega življenja sposodil opis trpke pripovedi, kako se je sam učil branja in kako je prišel do prve knjige. Kasneje je tista črtica izšla pri *Mladinski knjigi*, kjer jo je Kristina Brenkova izdala v zbirki »Čebelica« z ilustracijami Rudija Saksida. A še poprej sem o Godini obširno pisal v tržaškem slovenskem dnevniku. Pozneje sem spodbudil mladega publicista, da je o Godini spregovoril v »Zalivu«. No, a kljub temu Josip Godina ni zaslužil, da bi prišel ne v »Malo splošno enciklopedijo« ne v »Mali leksikon«, čeprav je takó v prvi kakor v drugem najti filmske zvezde in ljudi, brez katerih bi prav dobro lahko opravili.

Zato pa mislim, da bi se moralo za Godino bolj intenzivno zanimati naše tržaško kulturno občestvo. Predvsem je Godinovo delo imenitna snov za slovenista, ki si mora izbrati diplomsko tezo, saj daje pisanje *Edinosti*, pričujočnost Levstika in Cegnarja čisto zadostne elemente za nadvse zanimivo razpravo.

Obenem pa bi kazalo ob stoletnici izida *Živenja* izdati fotostatični ponatis knjige; zakaj prav gotovo bo poleg poklicnega interesenta (v tržaški Narodni in študijski knjižnici *Živenja* ni!) tudi marsikdo drug hotel imeti tekst, ki nas na svojevrsten način povezuje z našo preteklostjo. In to velja toliko bolj poudariti prav v dneh, ko bi nas kak zapozneli učenjak — ali učenjakinja — skušala iz mesta odriniti na kraške obronke.

PS. Naj dodam dve pripombi:

Po objavi omenjenih poročil o Godini — 1976. leta je bil o njem govor tudi v reviji *Dan* — je izšel *Leksikon Cankarjeve založbe: Slovenska književnost*. Tudi v njem ni Josipa Godine, čeprav bi kot publicist zaslužil omembo.

Jaz pa sem si v življenjepisu Godine *Verdelskega* medtem izposodil prizor, s katerim sklepam dnevniške zapiske v Tržaškem mozaiku.

VRNITEV

Skozi okensko steklo lije bleščeča svetloba. Pozno-septembrska jasnina, porojena iz burje, vabi in šepeta.

»Danes bomo govorili o...«

Beseda mi zastane, ujela sem se v jesensko razpoloženje, ničesar se ne domislim, in vendar moram takoj nadaljevati.

»Govorili bomo o Aziji.«

Radovedno uprejo oči v zemljevid in tudi jaz se zaustavim ob njem. Razred zaživi, šušljanje, prestavljanje knjig. Zdaj je čas, da jih pridobim, en sam trenutek odlašanja in vse bo zgubljeno. Pred mano je ogromna barvasta gmota, tisoč imen, dolgih, tujih, neizgovorljivih.

Mrtve številke zaplešejo v kolesju stopinj in pol-dnevnikov. Nekdo že računa z obsedeno natančnostjo, ki hoče preveriti vsako mojo besedo.

Podnebne razmere, reke, gorovja...

»Azija je svet zase,« neprevidno krenem s poti.

Ne, ne tako. Spet stara nevarnost, da govorim sebi na glas. Bolje bi bilo, da bi rekla Pavlu, naj bere iz knjige. S težavo izbiram besede, še teže obvladujem misli; že sem daleč proč od razreda, ki mu iskrica navdušenja zamira. Ponoven poskus.

»Himalaja z vrsto osemtisočakov, Everest, veste, je visok kakor trije Triglavi, drug nad drugim...«

Nemočni podatki, katerim se narejeno začudijo. Zakaj tako, vedno po načrtani poti, vedno po programu: Nepal, lega, relief, gospodarstvo... kot navita plošča, bolj papirnata od knjige. Raje bi rekla Pavlu, naj bere iz nje.

Hotela pa bi jim povedati, kako mi je julija trepetalo srce, ko se je letalo spuščalo v katmandujsko doli-

no, dolgo, počasi, v vedno manjših krogih. In potem sprehod po pravljичni stvarnosti, ko sem na vsakem koraku trčila ob presenečenje. Leseni templji, izrezljani kot čipke, strehe v zlatnem sijaju, ljudje kot prikazni iz davnine.

Toda oni niti ne slutijo zelenine rižnih polj, eno samo valovanje bilk, niso videli lesketanja srebrnih izvirkov, niso slišali hrumenja slapov, ni jih očarala bela izsekanost velikanov. In molčim. Rada bi jim povedala, kako modro utegne biti nebo, kako žametno nabrekli so oblaki pred ploho. Popeljala bi jih do meglic in ob prvem svitu bi tiho pričakali, da pred nami zrastejo grebeni, vršiči, vrhovi. V slovesnosti katedrale, ki je ni oskrunilo stopalo.

Spregovorila bi o življenju v tistem svetu, govorila o poteh, ki poznajo le pešce, otekle noge pod neznanjskimi tovari; dvonožne mravlje, ki stopajo navkreber, se od časa do časa zaustavijo in že gredo naprej, že jih ni več.

In o tistih njihovih očeh, ki zrejo v daljavo, polne potrpežljive zamišljenosti, z iskrico veselja, s senco nezaupljivosti. Ki znajo spregovoriti tako, da je vsaka beseda odveč.

Nepozabna jutra, ko dekletce mrkne mimo tebe s cvetovi v rokah: prvi pozdrav dnevu, prvi izraz hvaležnosti življenju.

Pa kaj v resnici vem o tem? Brnim, a jecljam. Tujci. Mi smo tam tujci. Popotniki brez kompasa, polni navlake, drsimo na površju. V iskanju razvedrila hodimo sredi množice nosačev in v riževo vodo pogreznjenih nog.

Po kaj, le po kaj smo prišli?

Besede, prizori, v meni oživijo spomini na srečanja.

»Šele tu se počutim dobro. To je življenje: umirjeno, počasno, naravno.«

»Poceni je in zanesljivo, policije nikjer, kadiš, kadar hočeš.«

»Biznis je biznis: v Singapurju kupujem, tu pa prodajam.«

»Tukaj sem našla odgovore na vse. Za Nepalce to ni vera, je nauk, ni prepoved, je odpoved ... petje je in

veselje, zamaknjenost...«

Nato še ljubitelji narave, gorskih odprav... nepogrešljivi šeratonci... za kratek trenutek, za več, kdo brez povratka.

Med njimi jaz. S kančkom vsega, brez vsega. Ravednost, iskanje, nemir, hlastanje po neznanem.

Za nove dogme? Dimnasta nebesa? T'veganje? Poskus? Beg? Naključno tu ali namerno? Za kako anekdoto ali pretresljivo spoznanje? Ah kaj, mimo mene bo zdrsnilo vse: lepo, strašno, s časom vse zbledi.

V iskanju domačnosti, ki jo pogrešam po naših gostilnah, ganjenosti ali prazničnosti po naših cerkvah?

Torej spet razočarana. Spet vem, da tja, tja zanesljivo ne spadam. Domotožje? Morda. Občutek nepotrebnosti? Pomanjkanje jasnih ciljev?

Tu, doma, povsod. Kakor prekletstvo.

In ko se končno vrnem v šolo, tiste stvari razkladam in si zamišljam, da sem zanimiva, da me poslušajo s posebno iskrico v očeh. Ker jim hočem govoriti o deklici, ki je mrknila mimo mene v naročje zgodnjega jutra; o fantu, ki ne bo nikoli sit; o gobavcu, ki ne sluti zdravil; o starcu, ki se je zaljubil v moj vžigalnik; o materi, ki nam je hotela predati otroka, da bi se le rešil kam drugam.

Vse to za zabavno uro zemljepisa? Ali pa za to, da bodo tudi oni nekoč stopili na pot dvomov in iskanja in me kdaj zasovražili za slabo uslugo? Je to, kar hočem doseči? Razširjati klice sodobne bolezni...

»Lahko odprem okno?« me strezne neki glas.

Ozrem se med klopi, pogledam jih kot prikazni. Tiho čakajo, kaj bo. Šepet in premikanje stolov. Nemir.

Tako polna... česa le? In poražena s težavo izjekljam:

»Pavel, beri ti!«

FRANCOZI NIMAJO SMISLA ZA ŠALO

Ker je predebela?

Končno bi tudi Francozi lahko že zamenjali svojo himno; saj nas je toliko, ki nismo prišli na svet z njo na naših ustnicah, še manj pa v naših duhovih. In polastila se me je misel — genialna ali debilna? —, da jih opominim na ta pošastni nemodernizem.

»Res je, da še nisem obstajala, ko ste pisali marsejezo, tudi na vaših barikadah v prvi človekovi revoluciji nisem sodelovala ...« sem pisala, »toda zdaj sem tu, v Franciji ... in ...«

In neka roka, neka druga, ne moja roka je pisala nekaj kot odgovor: »Če vam marsejeza ne ugaja ... lahko Marseille zapustite v štiriindvajsetih urah.« Podpis nečitljiv.

Kaj? Ste znoreli? je nekdo kriknil.

Sem bila to jaz?

Uf, nič drugega kot mračna môra ni bilo vse skupaj; šala, po prebujenju pa, v dnevni svetlobi, samo in jasno debilna šala.

NOTA BENE: Nikoli več ne bom pred spanjem brala časopisov iz Jugoslavije. Resno moram po včerajšnji okusni francoski večerji misliti tudi na to, da drugič vzamem sodo bikarbono. Ne pozabi! sem še trikrat podčrtala blagodejno besedo in se v postelji obrnila še za pol ure ali urico na drugo stran. Končno je danes nedelja. Toda ne poz ... soda bikar ... hrrr ... hrrr ... puah-h-h ...

LISTINI O MANJŠINSKIH PRAVICAH NAPROTI

»250 udeležencev na javnem posvetu, ki ga je priredila Stalna konferenca evropskih krajevnih in deželnih oblasti, ki zastopajo kakih 40 deželnih in manjšinskih jezikov, se zahvaljuje Evropskemu svetu in mu čestita za to pobudo, ki je pomemben dogodek v zgodovini evropskega združevanja.

Izrekajo se za pogodbeno sprejeto Listino, ki naj ureja zaščito deželnih in manjšinskih jezikov v skladu z načeli Evropskega sveta, ki ima nalogo, da gradi združeno Evropo na temelju demokratičnih načel, obrambe in razvijanja človekovih pravic.

Priznanje izrekajo tudi komisiji Evropske gospodarske skupnosti, ker je ustanovila urad, ki naj sledi tem vprašanjem. Temu pa izražajo nujno željo, da razvije sodelovanje s Stalno konferenco evropskih krajevnih in deželnih oblasti ter z Evropskim svetom v korist deželnih in manjšinskih jezikov in kultur.«

S to resolucijo, ki je bila soglasno sprejeta, se je 16. maja 1984 končal v *Evropski palači* v Strassburgu/Strasbourgju dvodnevni javni posvet, ki je veljal kot priprava za oblikovanje posebne *Evropske listine o deželnih in manjšinskih jezikih*.

Prireditelji, ki sodijo v sklop *Evropskega sveta*, so torej držali besedo. Septembra 1982 je bil namreč v Tridentu podoben posvet za področje alpskega loka (glej *Zaliv*, 1982, 1-4, str. 71-79). Takrat se je pokazalo, da je *Evropski svet* šele na začetku preučevanja manjšinske problematike, o kateri ni dovolj informiran. Pokazalo pa se je tudi, da želi nadaljevati, saj so že v Tridentu napovedali zasedanje v Strassburgu.

V okrogli dvorani *Evropske palače*, ki je simbol ev-

ropskega združevanja, je *Evropski svet* prvič na tako uglednem mestu in ob množični prisotnosti manjšinskih zastopnikov opozoril evropsko javnost na manjšinsko problematiko. Poslušati je želel stališča neposredno prizadetih o nujnih ukrepih na področju šolstva, sredstev množičnega obveščanja in jezika v javni rabi. Posegov je bilo nad sto. Priznati je treba, da javni posvet ni potekal vedno na ravni parlamentarnega dela, ki je drugače značilno za tiste prostore, saj je primanjkovalo časa in je bilo govornikov preveč. Poleg tega ni mogoče zamolčati dejstva, da so prireditelji povsem prezrli gospodarske in družbeno-politične vidike manjšinske problematike, ker so se omejili na kulturo. Končno je treba, glede odmevov, vsaj za Italijo povedati, da jih skoraj ni bilo v dnevnem časopisju. Dopisnik agencije ANSA je zasebno celo povedal, da večina njegovih poročil o delu *Evropskega sveta* roma v uredniške koše.

Kljub temu ni pretirana trditev, da je bilo zasedanje v Strassburgu pomembno. Delo se bo namreč nadaljevalo. Parlamentarna skupščina *Stalne konference evropskih krajevnih in deželnih oblasti* bo v letu 1985 odločala o besedilu listine. Dokument bo moral nato odobriti ministrski svet *Evropskega sveta* in ga ob koncu te dolge pripravljalne poti poslati vladam držav članic. Članice so vse evropske države zahodne parlamentarne demokracije, opazovalci pa so Finska, Sv. Sedež in Jugoslavija.

V *Evropski palači* so bili dobro zastopani Slovenci iz Italije in Avstrije ter strokovnjaki iz matične Slovenije. Prisotni so bili tudi nekateri Furlani in uradni zastopniki deželne uprave Furlanije-Julijske krajine.

Na prvi dan zasedanja, 15. maja 1984, so najprej spregovorili podpredsednik *Stalne konference* Winther in poročevalec Puig. Italijanski evropski parlamentarec Arfè (na zadnjih volitvah ni bil potrjen) je poročal o delu za zaščito manjšin v okviru *Evropskega parlamenta*. Naštel je tudi nekaj uspehov: odobritev posebne listine, ustanovitev urada za manjšine v Dublinu in ustanovitev posebne parlamentarne skupine za manjšinska vprašanja

v *Evropskem parlamentu*. O pomenu samega javnega posveta je nato govoril poročevalec *Kulturne komisije* Kohn.

Delo se je nato nadaljevalo časovno ločeno za tri sklope vprašanj, ki so bila že omenjena. To se je nadaljevalo tudi naslednjega dne. Po koncu obširne razprave je stopil na govorniški oder strokovnjak iz Belgije prof. Verdoot, ki za *Evropski svet* zbira gradivo o posameznih manjšinah v 21 državah članicah. Skušal je prikazati primerjalni povzetek zbranega gradiva, ki pa je maja zadevalo le 32 skupnosti.

Ob koncu zasedanja je vso razpravo povzel avstrijski strokovnjak prof. Theodor Veiter. Podčrtal je, da obstaja kar najširše soglasje tako o potrebnosti *Evropske listine* o manjšinah kot o bistvenih točkah, ki naj jih vsebuje. Gre za enakopravnost manjšinskih in državnih jezikov v zasebnem in javnem življenju. Formalna enakopravnost ni dovolj, potrebna je dejanska enakopravnost z aktivno, posebno zaščito. Vsakršno obliko asimilacije — nasilno in tiho — je treba obsoditi. Zajamčiti je treba ohranitev narodnostnega kulturnega bogastva in preprečiti razkrajanje etničnega ozemlja. V ta namen je lahko učinkovito zaščitno sredstvo regionalizem, kot tudi pristajanje na avtonomije.

Dr. Veiter je še izrazil mnenje, da enotnih zaščitnih določil za vso Evropo ni mogoče zapisati, ker so pač razmere različne. Posebno jasno pa je treba zajamčiti za manjšino sprejemljiv šolski ustroj, ki naj zagotovi pouk v materinščini. Vsako asimilatorsko težnjo na področju otroških vrtcev je treba proglasiti za nedopustno.

Ob sklepu je izrazil željo, da bi tudi manjšinski zastopniki mogli sodelovati pri dokončnem oblikovanju listine.

Ob koncu lahko omenimo, da bo 17. in 18. maja 1985 spet lepa priložnost, da narodne manjšine v Evropi dvignejo svoj glas in opozorijo svetovno javno mnenje na svojo problematiko. Takrat bo v Ženevi *Manjšinski kongres* po vzorcu kongresov, ki jih je med obema vojnama ves čas (1925-1938) vodil tržaški politik dr. Josip Vilfan.

Prvič bosta pri taki široki pobudi sodelovali obe najbolj znani medmanjšinski zvezi — *Federalistična unija evropskih narodnostnih skupnosti* (FUENS) in *Mednarodno združenje za zaščito ogroženih jezikov in kultur* (AIDLCM), sodelovalo pa bo tudi strokovno združenje INTEREG.

»Skratka, brez duhovnega pluralizma ni prave svobode. In brez svobode ni ustvarjalne osebnosti — in torej tudi ne skupnosti kot občestva.«

Spomenka Hribar

Nova revija, 19/20

BORIS PAHOR

EVROPSKA KRIŽPOTJA

(Iz zapiskov)

Saint Vincent, 4. - 6. decembra 1983

Saint-Vincent nas je že šestič sprejel.

Pravzaprav ima poglavitno zaslugo, da smo tukaj, Evropski inštitut za visokošolski mednarodni študij iz Nice. Ta nas vabi. Ta nas izbira. Aostska dežela pa je gostiteljica, in verjetno si pomaga z dobičkom, ki ga ima od igralnice prav tukaj v Saint-Vincentu. A s takimi prireditvami uveljavlja enotnost kulturnega prostora s Francijo, obenem pa poudarja intimno željo, da bi potrdila svojo identiteto.

Letos je bil govor o krizah dežel, o energetskih virih, o imigracijah v dežele, ki so etnično občutljive. Ta tretja tema me je spodbudila, da sem pripravil kratko poročilo o priselitvi istrskih beguncev na Kras. Kot prejšnja leta sem tudi letos pomislil, da tudi če ne pride do tega, da bi svoj spis bral, ga bo vodstvo kolokvija vendar razmnožilo, tako da ga bodo udeleženci odnesli s sabo, naslednje leto pa bo tekst izšel v knjigi.

No, letos mi je razporeditev posegov v komisiji, v kateri sem bil, omogočila, da sem svoje poročilo prebral.

Prof. Héraud je bil predsednik komisije.

Tako sem v zgoščenem, a vendar nazornem prikazu razložil, kako je bila zavoljo zgraditve begunskih naselij ob naših vaseh načeta zgodovinska podoba slovenskih kraških prebivališč. Vsemu temu bi se lahko izognili, ko bi istrske begunce naselili na nevtralnem področju, vendar je videti, da je bil tako učinkovit poseg v naše življenjsko tkivo del načrta, s katerim je prišlo do nekakšne kompenzacije za izgubo na Koprskem. To človek lahko sklepa tudi po tem, da se ni niti matična oblast upirala taki imigraciji, niti ni Slovenska kult. gosp. zveza kdove kaj protestirala, vse, kar je bilo, pa je bilo kot vse, kar se dogaja po 1954. letu: samo *pro forma*.

Izmed referatov, ki sem jih slišal, sta mi bila poleg tistega, v katerem je prof. Barbina govoril o imigraciji v Furlaniji, najbolj blizka tisti bretonskega prijatelja Yanna Fouéréja in tisti korziškega

prijatelja Luciena Fellija. Posebno ta mladi, dolgolasi odvetnik, ki se razdaja izmenoma v Bastii in v Parizu, me zmeraj znova pritegne s svojim izredno hitrim, a dokumentiranim podajanjem. Še bolj pa seveda soglašava potem, ko se mediteransko prisrčen zanima, kdaj bom obiskal njegovo otoško domovino.

Sploh pa nam ta srečanja nudijo priložnost, da pretresemo vse sprotne težave, a da tudi ugotovimo, kaj smo že dosegli. Ker marsikaj se je v teh letih le premaknilo. Tako v Italiji kakor tudi v Franciji. In v evropskem parlamentu nas je že slišati, v evropskem svetu pa imamo ljudi, ki nas izrecno podpirajo. Tako Gérard Baloup, ki se večkrat udeleži tudi teh srečanj v Saint-Vincentu.

Za zvezo s Strassbourgom pa skrbi predvsem Yvo Peeters, ki tokrat napoveduje pomembno javno razpravo o nepriznanih skupnostih v evropskem svetu. Udeležili se je bomo množično, tako da bodo naš glas slišali tudi tisti, ki so bolj naglušni!

Pogovor s Tavom.

Čestital sem mu za imenitni esej o usodi Miskitov v Nikaragui, ki ga je napisal za revijo *etnie*. Že prej sem pisal uredniku revije in ga pohvalil za objavo tako izčrpne študije, ki temeljito pojasnjuje, zakaj se Miskiti upirajo nikaragujskemu režimu, kateremu so poprej pomagali, da je premagal Somozo. Gre za tisto totalitaristično-industrijsko-revolucionarno nastrojenje, ki ga dobro poznamo tudi pri nas. Še več, gre za tisti centralistični, jakobinski sistem, ki tokrat izjavlja, da »je nikaragujska nacija ena sama in ne prenese deljenj ne ozemeljske ne politične narave itd., njen uradni jezik pa je španščina«. Ker Indijanci tak režim odklanjajo, jih režim zapira, strelja, preseljuje in jim požiga vasi. Takemu sistemu, ki je soroden turškemu, ko gre za Kurde ali Armence, so se Miskiti upirali z vsemi sredstvi, ki so jih imeli na razpolago, v svojem boju za preživetje kot narodni osebek pa so se nazadnje pridružili protisandinističnim oddelkom. To je bil nesrečen, a logičen zaključek.

S sabo imam v mapi odrezek s citatom iz pogovora z Guillevicom (Delo, 27.X.83). Tako pravi: »Sem sila vznemirjen za usodo človeka. Ne morda toliko v daljni perspektivi, ker zaupam, da bo človek nekoč tehniko le obvladal. Toda trenutno smo med grozljivim kolesjem tehnike in množična občila kulturo samo še bolj uniformirajo. Proti takemu uniformiranju so zato težnje po regionalnih avtonomijah Bretoncev, Alzačanov, Baskov ali katerihkoli drugih ljudstev samo zdravo gibanje, ker ljudje tako iščejo svojo identiteto.«

Tako je, samo za *zdravo gibanje* gre.

Pri Miskitih prav tako kakor pri naših narodih-Pepelkah, ugotav-

ljava s Tavom. Obenem v prvi številki biltena *Contact*, glasila, ki r. j bi ga v evropskem parlamentu nam v prid izdajali naši prijatelji, b. reva, kako se holandska oblast upira uporabi frizijskih krajevnih ime na frizijskem ozemlju!

Tako sva spet na domačih, evropskih tleh.

Miskiti so Frizijcem bratje.

8. decembra, Annecy

Ko smo se včeraj po kosilu razšli, sem bil na tem, da se odpravim v Turin ter nadaljujem pot v Lyon, kjer imamo sejo odbora našega *Mednarodnega združenja za zaščito ogroženih jezikov in kultur*. A ker smo zmenjeni, da se sestanemo 10. decembra zvečer, nisem vedel, kako naj preživim dva vmesna dneva: lahko bi se iz Turina odpeljal v Pinerolo na obisk k Eziu Martinu, lahko pa bi si v Lyonu malo bolj temeljito ogledal mesto. Primerilo pa se je, da sem bil navzoč, ko je Felli, ki se je z avtom odpravljal v Ženevo, predlagal Héraudu in Peetersu, da ju vzame s sabo kos poti. Oba sta namreč imela boljše zveze s Francijo in Belgijo iz Švice kot pa iz Aostske doline. Ker pa je Héraud ugotovil, da velja isto zame, so me preprosto kooptirali v odhajajoče vozilo.

In čeprav sem imel že plačano vozovnico iz Turina v Lyon, sem se pridružil prijateljem. Vsi smo bili potem zavoljo mene in naše obilne prtljage na tesnem, a smo vsi skupaj to sprejeli športno, tako da se je vožnja spremenila v nenavadno (dražljivo, bi rekel prijatelj Edi) doživetje.

Saj, ker če smo bili med potjo do Courmayeurja, ko nas je spremljalo dolinsko okolje, tovariško zgovorni, smo si bili potem, v predoru pod Mont Blancem, še bolj intimno blizki. Navdajalo nas je tisto posebno razpoloženje, ko se človek sprostí po dolgem razpravljanju in postane nekako duhovito prožen, čeprav se pogovor še ne oddaljí od obravnavanih vprašanj. Bili smo kot potujoče odposlanstvo nepriznanih skupnosti, ki se v trebuhu Mont Blanca pripravljajo na zarotniški, a etično neoporečen poseg, ki bo čez noč odpravil kronične krivice.

In četudi sta nas v Chamonixu sprejela mrak in snežne lise na robu cestišča, se zato nismo unesli. Živahen je bil tudi voznik Lucien, ki se kljub serpentinam in zavojem ni odrekal sodelovanju pri etnično-zemljepisno-zgodovinskem biljardu, ki smo ga igrali na pol

resno, na pol zanesenjaško v tistem ozkem prostoru. Tako je na primer Héraud izrabil naklonjenost našega razvejanega razpoloženja, da je ugotovil, kako Slovenci ne zamudimo nobene priložnosti, da se ne bi pritožili nad krivico, ki jo doživimo. To se je tikalo mene. Ob zaključku srečanja je v svojem posnetku obravnavanih tèm namreč Héraud govoril o imigraciji italijanskega življa v Aostsko dolino in v Južni Tirol po koncu prve svetovne vojske. Ko je svoj prikaz končal in je dal besedo dvorani, sem se oglasil in pripomnil, da ob omembi Aoste in Južnega Tirola ni smeti opustiti Julijske krajine, ki je prav tako postala italijanska 1918. leta in zato deležna množičnega priseljevanja z italijanskega polotoka. Seveda je Héraud tisti svoj pik vključil v naše razigrano avtomobilsko ozračje, vendar pik ostane pik, tudi če ti je čebelino brenčanje všeč. Zato sem mu prav tako v igrivem tonu odvrnil, da pač uvidevno dopuščam, da je njegovo srce bolj naklonjeno Južnemu Tirolu kakor nam. A kaj, saj o tem sva se nekoč menila na trgu v Nabrežini, ko sem ga peljal na ogled po kraških vaseh, pa spet danes tudi predpoldne, ko sva skupaj odpotovala v Annecy.

Snoči nas je namreč Lucien pustil v *La Roche-sur-Foron* in se odpeljal proti Ženevi. Tako smo v troje sedli k večerji, davi pa sva pustila Peetersa, kateremu se ni dalo vstajati zgodaj, in se odpeljala sèm, v Annecy.

Da moram videti to mesto, je rekel Héraud.

In pustil je kovček na postaji, da mi je pomagal iskati primeren hotel. Našla sva ga v bližini. Carlton. In čeprav gosposki in eleganten kar zmeren glede cene. Za to se je Héraud kar neposredno zanimal. No, potem sem ga pospremil na postajo. Tak je, uslužen in prisrčen. Ko pa sem ga na peronu spomnil, da mi je na Krasu razložil, zakaj da je bolj zagledan na nemško stran, sva se lepo pogovorila. In ga seveda razumem. Kot otrok je preživel več let v Nemčiji, kjer je oče služboval v sklopu zasedbene oblasti; in tisti otroški vtisi so ostali. Vsekakor pa kot znanstvenik Héraud zdaj vse drugače gleda na slovensko problematiko kot takrat, ko je pisal *L'Europe des éthnies*. V študiji *Plural societies*, ki jo je napisal za Haag, je marsikaj, kar bi bilo potrebno korekture, vendar v tistih petnajstih straneh teksta, posvečenega Slovencem v Italiji in v Avstriji, je v marsičem viden presuk v bolj naklonjeno podajanje. To, kar moti, je stroga zvestoba statistikam oziroma štetjem, ki so, ko gre za asimilaciji izpostavljene skupnosti, zmeraj varljiva.

Prav pa bi seveda bilo, ko bi kdo Héraudov prikaz znanstveno

ocenil, obenem pa raznim njegovim trditvam tako ugovarjal, da bi avtor prej ali slej pripombe moral upoštevati. Prijateljski pogovor po navadi tega ne doseže.

Annecy.

Hvaležen sem Héraudu za nasvet, naj se tukaj ustavim.

Haute Savoie.

Visoka Savoja.

Ob tem imenu me najprej obide trpko razpoloženje.

1866. leta se s prehodom pod okrilje savojske dinastije prične tragična usoda Beneške Slovenije.

1918. leta smo na vrsti tržaški in goriški Slovenci.

Dvajseto stoletje je potem za nas čas najhujše preizkušnje.

A ko fašizem, kateremu je dal savojski kralj prosto pot, propade, pokoplje tudi Savojsce. Tako se vladarska rodovina, ki se je dolga stoletja sukala v vse smeri in z Risorgimentom raztegnila oblast nad cel italski škorenj, neslavno izpoje.

Savoja.

Ta se zdaj sklicuje na svojo preteklost, na svoje vojvodstvo, odklanja jakobinsko in Napoleonovo Francijo, se poteguje za avtonomijo. Ima se za »evropski narod«, navaja pomembne može, ki jih je Savoja dala Evropi, od Evgenija Savojskega do dunajskega župana Falqueta, feldmaršala Bellegarde-a in do polkovnika Ludovika Savojsko-Carignanskega, ki je potolkel Turke pri Budi.

Savoja, ki v svoji avtonomistični reviji *Presence Savoisienne* samozavestno niza poglavje svoje zgodovine in se s ponosom mu-di pri obleganju Saint-Quentina ter se s poudarkom veseli zmage vojvode Emanuela-Filiberta nad vojsko francoskega kralja Henrika II.

Kakor da si s takimi navedbami teši svojo sedanjo ujetost.

In moram reči, da mi je taka, kot je zdaj, zelo blizu.

Zavoljo njene gorske domovine.

In ta naklonjenost se mi spreminja v občutek intimne domačnosti, ko stopam vzdolž enega izmed kanalov, ki se vijejo skozi stari del mesta. Gre za tisto enkratno razpoloženje, s katerim zna-jo človeka obdariti srednjeveške ulice in hiše še posebno takrat, ko se vrstijo ob vodi. Ponte Vecchio, nekateri deli Ljubljane, beneški ali amsterdamski kanali.

A tukaj je nekako vse miniaturno, tudi palača s koničastim stolpičem na otočku, ki deli vodo kanala, z racami, ki potujejo po ob-

senčeni vodi in dodajajo vsemu skupaj nekaj igrivo prazniškega.

Saj vem, moral bi se zanimati za ekonomsko in socialno stvarnost, a kaj, v takem okolju se brez očitka vesti predam neki prvinski povezanosti s časom, ko so se ljudje ob gradnji naselij še znali sporazumevati z naravo.

Morebiti me ta občutek trezne blaženosti obhaja tudi zato, ker se zunaj Annecyja, onkraj široke zelene planjave, lesketa sinjkasta jezerska površina.

Hribi in jezero v njihovem objemu.

Ni eno od Belopeških, ker so gore tukaj bolj oddaljene. Ni Blejsko, ker je to širše in daljše, bregovi pa so deviški, brez stavb, vsaj do koder nese oko. Tudi Gardsko ni. Ne vem. Jadrnice so ob bregu, urnik obrežne plovbe je na tabli, galebi vzklikajo — a vendar se je ljudem posrečilo, da so ti omogočili vtis, da so gorske verige v ozadju in razprostrta jezerska voda ločena.

In sama.

Nekje sta uglašena brez dodatkov, brez pritiklin.

December je, a sonce je pozabilo na letni čas.

Širina in srebrnkasta svetloba me spodbujata, da bi se za nekaj odločil, sédel in si zapisal misel, ki me ob barkovljanskem nabrežju mogoče ne bi obšla. A je pač tako z mojimi notranjimi odzivi, da se v tako prepričljivih trenutkih rajši umaknem, zato da bi se mi utrinki bolj vtisnili v spominsko tkivo.

To velja še toliko bolj, ker bom v zameno spet šel po ozkem hodniku, ki spremlja kanal v osrčje nekdanje cité.

8. dec. popoldne

Zavil sem v malo bolj mračen del mesteca.

Ozek most.

Še eden.

A sredi hiš, ki so me opazovale kot strogi očanci, sem zaslutil vrednost nevidnih starožitnosti, nisem pa kolovratil po tesnih soteskah. Počutil sem se, kot da sem o vsem poučen in da zato nima smisla, da si pročelja ogledujem.

Pa ni bila neprimerna samozavest.

Bil sem pač kot doma.

Kot v nekdanjem tržaškem starem mestu, ki so ga za časa črne diktature podrli.

A verjetno je bilo vse tako domače tudi zavoljo table nad gostilniškimi vrati

Les Tavernes des Vieilles Prisons.

Izzivalno vabilo.

Ne toliko zavoljo tiste taberne za preproste, morebiti tudi nekoliko robate meščane, ampak predvsem zavoljo starih ječ.

S temi so nas v dobi tehnike in čudovitih odkritij totalitarni režimi spoznali vse, *kar nas dobrih je ljudi.*

Zato sem v lepo restavracijo v okrilju starih obokov stopil kot abonent, ki ima rezerviran prostor!

Zdaj pa sem v četrtem nadstropju hotela Carlton pozabil na ječe in spet kot ugleden gost v popoldanski tišini listam kulturne strani današnjega *Le Monde-a.*

Posvečene so knjigam, primernim za darilo, ker se bližata božič in novo leto.

Veliko je del, ki se ukvarjajo z zgodovino srednjega veka, Egipta, starega Rima, starožitnostmi Sirije, lepoto Krete, umetnostjo Inkov, Japonske, a tudi z omiko starih Slovanov (Zdenek Vana: *Le Monde Slave Ancien* - Staroslovanski svet). Pa tudi z otroškimi igrači skozi stoletja, z življenjem Ciganov, o katerih piše François de Vaux de Foletier, (o katerem je že poročal *Zaliv* in se mu je avtor zahvalil!!)

A bolj se ustavim ob celostranskem oglasu za serijo knjig, ki je njih avtor Henri Amroux (letos je dobil nagrado Chateaubriand), o neusmiljeni državljanski vojni na Francoskem.

Pri tem mislim na debele knjige, ki so izšle v Sloveniji in med begunci, na knjige, polne neskončnih seznamov uničenih življenj. Na obeh straneh so namreč tako razsipno točili slovensko kri, kakor da smo narod z nekaj desetlinami milijonov prebivalcev. Saj takih hekatomb, kakršne je bilo deležno slovensko povrnjeno in razoroženo kolaboracionistično vojaštvo, najbrž niti takratna štiridesetmilijonska Francija ni doživela. To se pravi, da se je skozi stoletja v narodu nabrana napetost bolj kot proti zgodovinskim sovražnikom sprožila v požrešno použivanje slovenske substance same. Zakaj boj za osvoboditev, ki naj bi potrdil našo identiteto, je moral odstopiti prvenstvo ideološkimi načrtom. In prav tako je druga stran, ki za zgodovinsko upravičen upor proti zasedbenima vojskama ni imela nobenega smisla, odkrila svojo vojaško nadarjenost in orožno sposobnost v boju proti domačim revolucionarjem.

Rajši ne bi premišljeval o tem v tem lepem kraju, ampak ob Amrouxjevih knjigah mi je misel kar sama odšla odtod. A tudi to-

krat, kakor vsaki krat, ko zadnja leta tehtam vojne dogodke, zaključujem z ugotovitvijo, da bi s samo uporno potrditvijo slovenske biti, to se pravi brez revolucionarnih hotenj, edino smotrno postavili izhodišča za svojo prihodnost.

Odločil sem se: ostal bom tukaj čez noč tudi jutri, a jutri zjutraj se odpeljem v Chambéry, kot mi je svetoval Héraud. Pravzaprav naj bi se po njegovem spotoma ustavil v Aix-les-bains in si ogledal tamkajšnje jezero, a ker gre za turistično postojanko, jo bom izpustil. Zadošča mi tukajšnje jezero.

Saj, in pod noč, v mraku, sem se spet odpravil tja.

Čisto majhne račke si v kanalih ne dajo mira, ves čas krožijo na temni vodi, se potapljajo, pa spet sprožijo podvodne kotalke. Hrane si iščejo seveda, a čeprav gre za nujno življenjsko opravilo, je videti, kot da predvsem izkazujejo svojo gibčnost in prožnost ob togosti starega zidovja.

Jezero je prav tako odmaknjeno kot dopoldne.

Tako mi je, kot da sem se nanj že navadil in da mi bo nekaj pomembnega zaupalo.

Ali pa jaz njemu.

Človek ima vtis, da je sam sredi odprtega amfiteatra, mesto je nekje pri roki, a zadosti vstran, da se diskretno ne vtika v zamišljenost večerne tišine.

Chambéry, 9. dec.

Glavno mesto Savoje.

Palača savojskih grofov in vojvod (XIV. in XV. stoletja) a uporabljali so jo tudi sardinski kralji.

Kraljevska palača.

Ker imam časa na pretek, bi si ogledal te dvorce in še kaj ugotovil o Savojskih, ko so še bili komaj zametek kasnejših.

A ni dan obiskov.

In mi je tako tudi prav.

Ko krožim po častitljivih ulicah, pa se mi povrneta dva dogodka, ki sta povezana s to dinastijo.

Prvi se nanaša na kraljico Heleno, črnogorsko soprogo kralja Viktorja Emanuela III. Ko nam je bilo dodeljeno, da smo postali italijanski državljani in se nam je hudo godilo, so se naši ljudje v svoji naivnosti pritožili Heleni. Bilo je med obiskom naših krajev. Češ,

so ljudje mislili, kot Črnogorka bo zaslutila našo stisko. In savojska kraljica se je takrat res odzvala: »Bit će bolje,« je rekla.

A je bilo zmeraj slabše ...

Podobno se je takrat zgodilo Valdostancem.

Ko je črni režim stregel po njihovem jeziku in spreminjal imena vasi, so se obrnili na kralja, češ, so računali, Njegovo kraljevsko veličanstvo nas bo uslišalo, ko pa je savojska dinastija skozi stoletja govorila francosko in je francoščina gospodovala na dvoru še za Cavourjevih časov.

A v odgovor je režim odpravil francoščino iz vseh šol in določil stroge kazni za vse, ki bi se v uradih drznili uporabljati francoski jezik ...

No, mesto mi ni všeč kot Annecy, tudi fontana iz štirih slonov v naravni velikosti, ki jim iz rilcev curlja voda, me odbija.

Zato čutim odhod v Annecy kot vrnitev v prijateljsko ozračje. V vlaku potem berem *Le Monde*.

Mitterandu je v Atenah spodletelo.

Arafat bo kmalu odšel iz Tripolisa.

Obupen položaj Kurdov v Turčiji: tehen in dolg članek, ki mu bo sledilo nadaljevanje.

Celostranski oglas za novo knjigo o Rusiji in Sovjetski zvezi:
Naslov: *Le grand frère*.

Veliki brat.

Avtorica: Héléne Carrère d'Enclouse.

Povezujem z včerajšnjim razmišljanjem o revoluciji: tudi nas je oplazila naklonjenost velikega brata (v časniku piše: *l'art d'être grand frère* - umetnost, kako si lahko veliki brat). Samo da pri nas se ni »veliki brat« potrudil, da bi nas spravil pod svoje okrilje, ampak so bili naši revolucionarji na svojo roko služabniki »velikega brata«.

Dve celi strani sta v časniku posvečeni idejam opozicije, razvrščenim po strankah in po resorjih. To bi moral preštudirati. A vse kaže, da je Mitterand s svojo preveč levo politiko razočaral tudi zmerne. Tako bo propadla še zadnja izbira, ki jo je imel demokratični socializem v zahodni Evropi.

Na strani, določeni za umetnost, zanimanje za secesijski Dunaj. Pa Schiele in Klimt se vračata iz pozabe.

Pred sto leti pa se je rodil Louis Massignon, ki se je spreobrnil in postal kristjan, potem ko je našel Boga pri Arabcih, »v njihovem aktivnem misticizmu, ki ga hrani bolečina, poezija in usmiljenje«.

Branje za cel dan.

In primerjam s prilogo sobotnega *Dela*, kamor o vseh teh pro-

blemih (naštel sem samo drobec) ne zaide niti odmev nanje, kaj šele, da bi slovenska kulturna srenja čutila potrebo po njih.

Annecy, 9. dec. zvečer

Šel sem se poslovit od jezera.

Saj, vedel sem, da ima sporočilo zame.

Bodi mu kljub vsemu zvest, je zašepetal veter, ki je rahlo posnel oznanilo z gladine, bodi mu zvest, ker je soroden z Blejskim in z Vrbskim, pa tudi s Triglavskimi, ki so res manjši, so pa zato bliže nebu.

In sem vedel, da se mu bom drugo leto s slovenskih višav tudi jaz odzval in se vrnil v to savojsko zbranost.

Že desetletje je preteklo, kar nisem bil tam.

Lyon, 10. dec.

V vlaku sem prebral današnji *Le Monde*.

Uvodnik želi novemu predsedniku Argentine dobro srečo — buena suerte — in mislim, da nas je kar precèj, ki se temu voščilu danes pridružujemo. A vprašanje je, kdaj se bo Latinska Amerika izkazala v spoštovanju človekovih pravic kot zdaj Alfonsin objublja za Argentino.

Vendar — nekaj se spreminja, kot bi rekel Edi.

A na vzhodu nič novega.

Na prvi strani reklama za Solženicinov prvi del *Rdečega kolesa* (La roue rouge) - Avgust '14.

Drugi del (konec) eseja o Kurdi v Turčiji.

Za zaključek avtor — Jean-Pierre Clerc — navaja turškega časnika: »Kurdsko vprašanje je rak. Z metastazo.«

Petnajst milijonov otrok izpod petih let je pomrlo letos v deželah Tretjega sveta. Lahko smo ponosni na *napredek*, ki ga je dosegel človeški rod.

Lyonska železniška postaja je popolnoma spremenila svoje lice.

Prav tako okolje okoli nje.

Visoki nadvozi.

Stopnišča.

Labirint za nepripravljenega potnika.

Ko me taksist pripelje pred *Hotel du Globe et Cécil*, kjer se že vrsto let sestajamo za kratka delovna srečanja, me tam čaka Yvo Peeters. Bil da je na postaji, kakor je obljubil, pravi, a da me je čakal na napačnem tiru.

Kakor zmeraj, je neučakan.

Tenek kot mušica se zmeraj nekam odpravlja, ko pa sedi in pripoveduje, kroži z enega konca Evrope na drugega. Zaposlen je na nekem ministrstvu v Bruslju, a ne veš, ali je v glavnem v Belgiji ali v Strassbourgu ali ne vem kje. Poleg tega da je seveda doma v rodni flamščini, je prav tako doma tudi v francoščini, na nekaterih srečanjih pa je tudi prevajal v angleščino in nemščino. Ko je dobre volje, se z mano hoče pogovarjati v italijanščini, in to mu nekam kar dobro uspe.

Saj, in spravi me, da kroživa po simpatičnih lyonskih ulicah, me vodi po vseh samopostrežnih trgovinah, češ da si rajši ogleduje konfekcijo tukaj kakor v Parizu. Lyon je vendar evropska prestolnica svile! Nekaj časa mu sledim, potem se tistih mimohodov naveličam.

V novem kraju moram biti sam, če hočem, da mi ulice in hiše zaupajo svoje skrivnosti. Pa tudi če mi jih ne, se mi med samohojo v dražljivem ozračju zmeraj utrne kakšna nepričakovana misel. Morebiti tudi čudaška, seve, a toliko bolje!

10. dec. zvečer

Po večerji sejemo.

Poleg predsednika Coste in tajnika Nouvela, je pričujoč Peteers kot pomožni tajnik, trije podpredsedniki: Veiter, Ismet Vanly, B.P., pa teritorialni zastopnik za Katalonijo.

Poglavitni razlog sestanka je pretres položaja, nastalega ob kritikah, ki jih je deležen novi tajnik. Costa je na kongresu v Montpelllieru hotel zamenjavo, ker je očital Texieru nedelavnost; zdaj pa se nam Nouvel še manj javlja kot Texier. No, po tem nocojšnjem pogovoru bo, kot kaže, vse pravilno steklo.

Težave so nastale tudi v italijanski republiki, ker so na dnevnem redu nespornosti glede ogroženih *jezikov*. Javljajo se skupnosti, ki zagovarjajo svojo jezikovno identiteto. Tako sodijo, da je piemontščina jezik, prav tako benečanščina itd. Zavaljo teh razprtij je ita'lijanska sekcija našega združenja v razsulu.

Odločimo, naj Burat kot teritorialni tajnik organizacijo obnovi. V našem statutu ne določamo, kateri jezik ima pravico do obstoja, zato med nami ne bi smelo biti prerekanja o tem, kateri govor je narečje nekega jezika, kateri pa ima status jezika.

Res pa je, da sem te zapletljaje predvidel, ko so na kongresu v Barceloni Benečani začeli s tezo o benečanskem narodu. Nič nisem imel in nimam proti, vendar nam tak razvoj otežuje zavzemanje za skupnosti, o katerih ni dvoma, da ne govorijo italijanski. To se pravi, da če začnemo z zagovorom o benečanskem narodu, bomo v Rimu dosegli, da se nas bo ustrašil in imel za separatiste? Quid prodest?

Naslednji kongres bo, kot kaže, v Milanu.

Costa obljublja, da bomo *tokrat zares* začeli izdajati svoj bi'ten, in to ne glede na to, kar bomo objavljali v reviji *Europa ethnica*.

Peeters je kritičen do vsega. In upravičeno. Najavlja javno zasedanje v Strassbourgu. Zanimiv je podatek, da so naši zagovorniki (velike zasluge ima Arfé!) v Strassbourgu dobili nekaj denarja in so naročili v Rimu (Istituto dell'Enciclopedia Italiana), naj izdela poročilo o manjšinskih skupnostih. Dobili so tekst — ogromno jih je stal —, ki je v dobršni meri neuporaben.

Sprašujem se, zakaj so izbrali Rim, ko pa ne manjka ustanov, ki bi se res znanstveno lotile naloge. Pri ogledu na primer zemljevida št. 231 ugotavljam, da je Videm (Udine) vključen v slovensko ozemlje!

Negativni pa so poskusi, da bi Costo prepričali o tesnejšem sodelovanju z UFCE (Union fédéraliste des communautés ethnique européennes) ali FUENS (Federalistična unija evropskih etničnih skupnosti). Veiter je v glavnem prišel za to v Lyon, kot mi je potrdil pri večerji. Ne razumem, zakaj se Costa tako upira. FUENS združuje stranke, medtem ko mi tega ne maramo, a ne gre za spajanje, pač pa za organizirano sodelovanje. Costa se kar naprej sklicuje na tradicijo, a pri tem nekaj ni jasno. Kakor ni jasno, zakaj mu ne gre v račun naša povezava s Strassburgom. To bo potrebno razčistiti. Zato Peeters in Texier spet predlagata zamenjavo predsednika. In spet prihaja do navajanja mojega imena. A jaz bi rad pisal. Priznam pa, da bi nam povezava s FUENS koristila, ker sta vanjo včlanjeni Slovenska skupnost in pa *Narodni odbor koroških Slovencev*. Prof. Vospersnik je celo predsednik organizacije.

Ko se razidemo, je že ena po polnoči.

A tako se jutri ne bomo več sestali.

Jaz pa se bom že dopoldne odpeljal v Pariz.

TGV

Train à Grande Vitesse

V dobrih dveh urah prevozi štiristopetdeset kilometrov, a ko sediš v kupeju in opazuješ zunanji svet, nimaš vtisa, da brziš na dvesto kilometrov na uro. To se pravi, da mi je hitrost kar vseč, ko je podobna nekakšnemu vodoravnemu letenju; morebiti pa v mojem primeru gre tudi za občutek, da vozilo ne zahteva — kakor v avtu —, da paziš nanj in na cestišče ...

Edino malo na tesnem je človek v takem super-brzcu.

Jaz pa sem imel še smolo, da mi je preprosta, meni nasproti sedeča, z zavoji obložena sopotnica, zadelala prostor pod sedežem, tako da sem s težavo našel režo, da bi izmenoma stegnil noge. Lepo se je seveda oprostila, a vožnjo mi je le pokvarila; ni pa bilo druge izbire, ker tistih paketov res ni imela kam dati.

Tako sem razgrnil časnik, da sem se ločil od resničnosti.

A ta se mi je, čeprav drugačna, vračala s tiskanega papirja.

Arafat prosi francosko mornarico za pomoč pri odhodu iz Tripolisa.

Francoska opozicija premišlja, kako bi se rešila socializma.

Spet lakota v Afriki.

Stoletnica rojstva carske tajne policije Ohrana. Celostranski tekst je poln zanimivih podatkov. Ohrana je podpirala Lenina, ko je šlo za razkol v social-demokratskih vrstah, Lenin pa je podprl izvolitev šefa Ohrane Malinovskega v Dumo ... Pa še primerjava: Ohrana je imela 15.000 mož, medtem ko je Čeka v januarju 1919 štela že 37.000 tajnih agentov, ki so 1921. leta narasli na 140.000! Kar prese- neča, je trditev, da »la torture, inconnue sous l'Okhrana, est attestés dès 1918« (mučenje, ki ga Ohrana ni uporabljala, je dokazano že 1918. leta). Kar potrjuje ugotovitve, do katerih je prišel dr. Andrej Kobal, ki je tudi imel dostop do arhiva Ohrane.

A današnji *Le Monde* ima tudi nekaj spodbudnih vesti.

Walesova žena Danuta je v Oslu prejela za moža Nobelovo nagrado za mir.

Zelo primeren je citat, ki ga je Lef Walesa dodal kratki zahvali ob prejemu nagrade: »Takrat, ko Poljske ni bilo na zemljevidu Evrope, je Henrik Sienkiewicz, ko je 1905. leta dobil Nobelovo nagrado za književnost izjavil: 'Proglasili so jo za mrtvo, tukaj pa imamo enega izmed dokazov, da živi; izjavljali so, da ni zmožna ne misliti ne ustvarjati, zdaj pa dokazuje, da je ustvarjalna; rekli so, da je pre-

magana, no, tukaj imate dokaz, da je zmagovalka!»

Bravo, Walesa!

In škoda, da smo Slovenci po duhu premajhni, da bi lahko spočeli njemu sorodnega sindikalista.

Pa še ena tolažilna vest:

Na Danskem, v Kopenhavnu, že od 1980. leta naprej deluje *Center za rehabilitacijo mučenih oseb*. Doslej so zdravili štirideset pacientov za psiho-fizičnimi posledicami mučenja.

Želeti je, da bi prišlo do ustanovitve več takih centrov, si želi avtor članka, ker mučenih je na desetine tisočev.

Poglavitno vprašanje pa je, po mojem, kako bo takšen pacient prišel do zdravnika-psihologa, ki bo do potankosti večč njegovega jezika, saj drugače ta ne bo mogel slediti vsem duševnim stiskam, ki tarejo bolnika. To pa pomeni, da bi morali psihološko handikapirani pripadniki posameznih narodnih skupnosti imeti možnost, da se izlečijo; ker tudi to ne zadošča, da zdravnik dobro govori jezik mučenju podvrženega človeka, ampak se mora terapevt vživeti v kraj, v okoliščine, v vse odtenke, ki so pomembni za ustvarjanje soglasnega ozračja med pacientom in njim.

Morali bi imeti nekakšen poliglotski *Rdeči križ*, ki bi ga sestavljali zdravniki iz dežel, kjer režimi mučijo disidentske državljane; a tak zdravniški kader bi morali torej sestavljati zdravniki, katerim se je posrečilo zapustiti svojo domovino.

Vendar, vendar bi s tem nihče ne mogel pomagati vsem tistim, ki se svoje dežele ne bi mogli rešiti ...

Fantazije.

Fantazije v vlaku, ki skorajda plava po zraku in s tem neslišno poje hvalo stehniziranemu brezsrčnemu človeku.

Od prispevkov, ki jih prinašajo strani, posvečene kulturi, me pritegne pogovor s filozofom Jacquesom Taminauxjem. Najpoprej je govor o Husserlu in o najdenju tekstov, ki jih je bil filozof skrilit pred nacisti. A potem se dialog razširi, tako da zajame še vse druge nemške pomembne modroslovce, Heidegra, Hegla, Kanta itd. A tudi pesnike. Pri tem je značilno, kako so Goethe, Schiller, Hölderlin in Hegel čutili domotožje po klasični Grčiji. Najbolj zanimiva pa se mi zdi ugotovitev, kako je nastajala težnja po totalizaciji. Hegel s svojim absolutnim duhom. Tudi Hölderlin nekaj časa. Za Hegla je tudi spoznavanje produkcija, s tem pa skuša »prerasti« sleherno *neprosojnost*. *Neprosojnost* pa je vse, kar mi ne ustvarimo, kar ne produciramo. Taminaux pa se izreka za sprejem stvarnega stanja, za sprejem namreč *neprosojnosti*. Nekje se torej odloča za skromnost,

Marxova trditev, da nekoč ne bomo več imeli slikarjev, ampak ljudi, ki bodo slikali, je zato izraz težnje po prosojnosti, po prozornosti, s katero se ne strinjam. In za Teminauxja ima sodobna umetnost za podlago sprejem neprosojnosti.

Tukaj se mi vsiljuje razmišljanje o sodobni umetnosti; a bližamo se Parizu in postajam prijetno nemiren.

12. dec., zvečer

Hotel so imenovali po Juliju Cezarju, kar se mi zdi nekoliko ekstravagantno, vendar, ker sem sobo z lahkoto dobil, se odrečem vsem neljubim asociacijam. Težave pa bodo nastale, ko bo pojutrišnjem dopotovala Živka. Sob za dve osebi ne bom zlahka našel, so mi rekli v recepciji, neko mednarodno srečanje da je v teku. To bo narobe, ker za teh nekaj dni, kar bova tukaj, nima smisla, da se seliva daleč od postaje.

Saj, ker ta postanek je tokrat predvsem Živki v čast.

Pretipkavala je roman *V labirintu*, ko je naša reber nad barkovljanskim morjem žehlala od soparne vročine; tedaj sem odločil, da se jeseni popeljeva v Grčijo. Pa sva zamudila tudi zadnji izlet! Tako sva se zmenila za to kratko pariško nadomestilo.

»Vsaj to,« je rekla Živka in se pomenljivo namuznila, kar ni bila graja samo za sedanost, ampak je vključevala, tokrat neizrečene, komentarje za preteklost.

No, a prihodnje letom nama klasična Grčija gotovo ne uide.

Sprašujem si vest.

V *Memorialu* sem se poklonil manom tovarišev, ki sta jih vzela noč in megla, potem pa zadihal v ozračju Latinske četrti.

Saj, sprašujem si vest, ali je v tem prihodu sèm k Seni kak odtenek snobizma; a je ta dvom odveč, tega se prav dobro zavedam. Saj razen z nekaterimi prijatelji, katerim se javim, ne iščem stikov, ampak zmeraj neposredno vpliva name sam kraj. Prav gotovo, podobno se mi dogaja v Firencah. Ali v Benetkah. Vendar ni isto. Tam sem nekako doma. Od malega sem vrasel v italijansko zgodovino in kulturo. Poprej sem spoznal Danteja kot Prešerna. Pariz pa mi je postal blizek komaj po 1945. letu. Vendar sem z njim intimno povezan. Morebiti zavoljo prihoda vanj po lagerski preizkušnji. Morebiti še bolj zavoljo skupne usode s francoskimi tovariši ob nemških pečeh. Da, to predvsem. In taka vez je enkratna. Še posebno če pomi-

slim, kako je Francija počastila spomin na uničene sinove. Na Slovenskem pa so, namesto da bi jim zgradili mavzolej, inscenirali procese proti povrnjencem iz krematorijskega sveta. A ne samo to. Kot kulturni človek rad pomislim na središče, kamor naj usmerjam svoje misli, kjer naj zadiham sproščen in bogat. In naravno bi bilo, da bi ta duhovna postojanka bila Ljubljana. A tam me ozračje ne sprejema. Tam sem kot nekak ilegalec. Ne, v Firencah recimo, ali v Benetkah nisem ilegalec, vendar tam ostaja rahel spomin na to, da mi je bila italijanska kultura vsiljena. Zdaj jo čutim kot del mojega notranjega sveta, vendar drži, da si nisem sam izbral zamenjave rodnega jezika s tujim. Tukaj v Parizu pa ni nobenih takih minusov. Je, eden je. Zavest, da so francoski oblastniki jakobinsko razpoloženi do jezikov številnih nefrancoskih skupnosti. In to me zelo moti. Solidaren sem namreč z ljudstvi, ki se bojujejo za priznanje svojih svojstvi. Že skoraj dve desetletji sodelujem z njimi. Vendar hkrati ločujem Pariz kot kulturno matico od centralističnega političnega Pariza. Saj, to se mi je posrečilo pred vojsko tudi v Italiji, na primer v Benetkah, a tisti vtis, da so me tam hoteli narediti za svojega s silo, je nekje ostajal in tudi zdaj, čeprav rahlo, kot sem že rekel, še ostaja. Francoščine pa mi ni nihče vsiljeval, pogovorni jezik mi je postal domač, ko sem skupaj s tistimi, ki so ga govorili, dvomil v preživetje; pa potem, ko so me ob Marni poldrugo leto zdravili, kot da sem njihov.

In spet bom rekel, da bi moralo biti nujno, da bi si zaželel sprehoda ob Ljubljani, vzdolž starih domovij, a ne čutim, da bi me po vojski prestolnica Slovenije duhovno bogatila. Dobro, obstaja dragocenost pogovorov s Kocbekom in z nekaterimi drugimi prijatelji. To vsekakor drži. A že desetletni molk, na katerega je bil obsojen Kocbek, ta knez slovenskega duha, je drastičen dokaz, da lahko ocenimo povojno slovensko ozračje kot izjalovitev tiste slovenske renesanse, ki smo si jo obetali.

Zato sem se po vojski duhovno hranil tukaj.

Tako sem se v povojnem času zamišljal v Camusovo *Kugo*, se krepil ob njegovem *Upornem človeku*; in tudi zdaj, ko sem na Trgu Svetega Mihaela, se imam za skromnega, provincialnega sicer, a vendar za pristnega Camusovega učenca.

Da, tukaj na trgu sem se zdaj povzpел v nadstropje knjigarne *Gilbert-Jeune* in dobro uro pregledoval dolge vrste knjig po policah.

Nekaj jih bo moralo vsekakor z mano.

Vsaj Kundera pa Musilove novele.

A prišla bova z Živko, ko bom videl, kako bo s prtljago.

Telefoniral sem Domenachu.

Jutri zvečer se sestaneva.

Telefoniral sem Marcelu.

Vztrajal je, da morava z Živko v Maurepas.

Potem sem »izbral svobodo« in se predal mestu, tako da sem bil povsod in nikjer, kakor da bi želel, naj me vsega prepoji. A nekje blizu Sorbone, ko sem obnavljal svoj obisk pri Yvesu Personu, ki je kmalu potem preminul, sem se zavedel, da sem bil včeraj tudi krivičen do slovenske prestolnice. Saj drži, profesorja Persona, človeka bretonskega rodu, sem bil iskal zavoljo njegovega gledanja na narodnost, kakor sem ga bil zasledil v trojni številki Sartrove *Les Temps Modernes*. To se pravi, da sem šel k njemu po pomoč za zanikanje nesrečne teze, da je narod odpisana zgodovinska kategorija. Da, in v tem smislu mi Ljubljana, kjer je veljalo to gledanje na narodno identiteto, ni mogla biti središče, kjer bi se počutil dopolnjen. To je eno. Druga pa je ujetost, ki jo tam čutiš, zavoljo izključitve pluralizma, omejenost, na katero je človek prvinsko obsojen. Zato misel na Ljubljano ne more biti odrešna. To drži, pravim. A občutek, da sem bil včeraj v svojem premišljanju krivičen, se mi zdaj poraja ob misli, da bi moral biti pravzaprav solidaren s kulturnim središčem slovenskega sveta ravno zato, ker ne more biti sproščeno, ker ga je zajel vzhodnjaški duh prav takrat, ko si je obetal dolgo sanjani razcvet v srcu Evrope. (Edi mi je v enem svojih zadnjih pisem to slovensko pričakovanje označil kot »najlepšo slovensko pravljico o svobodi«). Da, to hočem reči: slovenska prestolnica bi mi morala biti prva pri srcu prav zato, ker je zaznamovana. Tako nas vsaj uči krščanstvo. A si spet tudi mislim, da smo hkrati s središčem slovenske biti najbolj ranljivi tisti, ki nas preplavlja nemški in italijanski živelj. Zato še toliko bolj vneto od časa do časa iščem drugod spodbude za naš obstoj, za naš ubi consistam.

Zvečer sem spet vzel v roke članek, v katerem je profesor Jacques Taminax govoril o usodnih teorijah, ki bi rade poenotile svet, ga uredile s pomočjo ene same resnice. In živo sem v sobi tistega hotela, ki se je ponašal z imenom Julija Cezarja, čutil, da bomo vsi skupaj tja do Atlantika v kleščah še vse bolj absolutnega cesarstva, če si ne bomo znali urediti življenja tako, da ne bodo množice pričakovale rešitve od tistih, ki jo sicer obljublajo, a je niso sposobni dati.

Z Živko je imenitno potovati, ker ji je enako prav, če se hraniva

v čedni restavraciji, v samopostrežni na Bulvarju Saint Michel, ali pa si nakupiva banan, jogurtov, masla, prepečencev in mleka, da se potem čisto po svoje pogostiva v hotelski sobi. Ali pa si, kot nekoč poleti, dava pripraviti vsak svoj croque-monsieur in se spustiva na breg Sene.

Prav gotovo, siten sem jaz, ker sem za preprosto hrano, a že moja rajnka dutovska gospodinja Marica Živčeva je rada pripomnila: »Saj, a tvoja *preprosta* zelenjadna juha zahteva več dela kot *navadna* goveja!«

No, opoldne je malo manjkalo, da nisem skvaril prijetnega ozračja v restavraciji na Montmartru s svojo željo po preprostem. Zendelska sta naju namreč snoči, ko sva ju obiskala na Place du Tertre, povabila za danes. A Živka me je duhovito rešila iz zagate, tako da se je nemoteno nadaljevalo pristrčno razpoloženje, ki smo ga bili ustvarili ob slikarjevih oljih v ulici Yvonne-le-Tac. Zaskrbljeno, a vendar živahno smo pretresali umetniška vprašanja, reševali težavni francoski položaj, bili zaskrbljeni nad judovskim vplivom v ameriški politiki za Bližnji vzhod, odšli v Barkovlje pa se spet vrnili v Rue Yvonne-le-Tac.

Ko sva se poslovila, sva napovedala prihodnje srečanje na barkovljanskem obrežju, na Judovcu ali za mizicami visoko nad morjem pod Kontovelom. Tudi tam namreč ne manjka motivov za Branislava Zendelskega, gospa Zorka pa bo morebiti našla argument za zapis o kmečkih domovih ...

Nekje sem že omenil, da mi olja Zendelskega priključijo Utrilla. In to drži.

Vendar je v makedonskem umetniku vse tako zdravo in krepko, da tisti spomin na Utrilla kmalu zbledi, počasi pa te prevzame ozračje, v katerem poleg tradicije in domačnosti začutiš še odsev orientalskih zlatih podob.

A tudi o tem sem menda že povedal.

V *Tržaškem mozaiku*.

To sem hotel reči: kljub temu, da se je moderno slikarstvo odpovedalo realizmu, Zendelski ne vpliva staromodno, človek ima vtis, kot da prepričano čaka, da bo spet prišel čas za spoštovanje človeka, njegovega obraza in njegovih bivališč. Zato sem se začudil, ko je odklonil moj vtis, da sem ob gospe Zorki pomislil na Modiglianijev ženski portret, ni me pa presenetil, ko je kar odločno dodal, da Modiglianija ne mara.

Saj.

A sam na to poprej nisem pomislil.

Rad imam namreč Modiglianija.

A cenim tudi Zendelskega.

Sprehod do Panthéona.

Notranjost je siva in hladna.

Vsi pomembni možje so v kriptah pod zemljo. Rousseau, Voltaire, Zola, Hugo, Jaurès. A Napoleon je dal v ta sakrarij pokopati tudi celo plejado senatorjev in prefektov, tako da bi človek pravzaprav lahko rekel: *non è una cosa seria*.

Vsekakor je Panthéon, ko ga občuduješ odzunaj, kot stavba impozanten, nima pa človek v njem vtisa veličastne zbranosti, ampak mrke praznine. Notranjost Santa Croce v Firencah mi je vendar nekoliko bližja. Morebiti zavoljo grobnic Michelangela, Galilea, Machiavellija? Ne, tudi Voltaire in Rousseau spadata v moj miselni svet. Tudi Hugo. Vendar se v Panthéonu vse odsrka v mogočni sivini. Tako da se tudi freska, na kateri je Puvis de Chavannes upodobil sveto Genovefo, ki moli za rešitev Pariza, ko je v nevarnosti pred Huni, kljub nebeško modri barvi izgubi v razsežni prostornini. Vse drugače bi prišla do izraza kje drugje, obdana z živahnejšim okoljem.

14. dec.

Luksemburški park je bil kar precej decembrski, zato sva ga tudi obiskala bolj potepuško, kakor človeka, ki sta z naravo povezana na drugem koncu kontinenta in sta ji tukaj naklonjena bolj površno.

Zvečer pa sem v sobi listal Kunderovo knjigo *Le vic est ailleurs*.

Život je jinde.

Življenje je drugje.

Kundere prav nič ne poznam, čeprav sem o njem večkrat bral v *Le Monde* ocene njegovih del.

Na strani 61 zdaj berem: »Poprej je vaš sin risal moške brez glave, zdaj riše nage ženske brez glave. Kaj se vam ne zdi značilen ta trmasti odklon, da bi priznal človeku človeški obraz, da bi priznal človeku človeško naravo?«

To bi najrajši uporabil za moto še ne spočeti knjigi.

Kdove zakaj me to spominja na Sartrovo novelo *L'enfance d'un chef*.

Ne vem, vsekakor bom moral odslej tako urediti delovni dan, da bo ostalo tudi nekaj časa za branje.

Dopoldne sem peljal Živko v podzemeljske knjigarne.

FNAC

Moram priznati, da so nadstropja pod mestnim tlakom privlačna.

Vse je urejeno tako, da imaš vtis, kakor da greš iz vsakdanjega življenja v neki čudežni svet, kjer so trgovine drugačne kot zgoraj pri sončni svetlobi, tudi jedi in pijače s posebnim priokusom, knjige pa sploh vsebujejo tekste, ki imajo drugačen prizvok in samosvoj smisel ... A kaj, hkrati se mi pa zdi, da so si ta stopnišča in te hodnike z izložbami pod zemljo izmislili po težkih sanjah o metropoli, ki jo je uničila atomska eksplozija. Nagonska želja po okusnem pribežališču? Po zaklonišču s policami knjig, v katerih bi človek razbil smisel nastale katastrofe? To se pravi, da bi bila ta sijajna zamisel, ki jo je spočel nenavaden navdih, pravzaprav moderna kopija jam, v katere so se zatekali naši predniki? Samo da imamo tukaj knjige, medtem ko so imeli oni po zidovih risbe?

Vsekakor sem pomirjen, ker sem, v oddelku slovarjev, videl na polici tudi slovensko-francoski slovar.

Karkoli naj se zgodi, si mislim, bo tudi Prešernov jezik do zadnjega spremljal usodo človeštva.

Zvečer sva šla k Texierovim.

Pravzaprav že popoldne.

Postaja Montparnasse.

Za Maurepas moraš izstopiti na postaji Rambouillet.

Na jesen prihajajo sèm predsedniki republike.

Železniška proga se dotakne Versaillesa, Port-Royala.

Na isti progi je še Chartre.

Kdaj bo toliko časa na razpolago, da ...

Marcel naju je prišel iskat z vozilom na postajo.

Suh, z rdečkasto bradico.

Keltski kapitan, ki bi zapustil palubo nekje v Rokavskem zalivu in se odločil, da bo poučeval jezike in se hkrati zavzemal za odrešitev bretonščine.

Ko se objameva, si mislim, da mi ga je Armand Keravel predstavil v barcelonskem hotelu, in da so me njegove asketske poteze že prvi trenutek pritegnile. Na kongresu, ko jo je Costa s svojo neaktivnostjo polomil, da je bilo naše združenje v nevarnosti, pa sem predlagal Marcela za generalnega tajnika.

Tako, po instinktu, saj sem ga bil pravkar spoznal.

In v hišici med drevjem, ko nas obkroža za otroški vrtec naraščaja, se še bolj zavem, kako mu ni bilo lahko najti čas za dopisovanje križem kražem po Evropi. A sedanji Costov izbranec se ni nič

boljše izkazal.

Gospa Texier je visoka, nekako po angleško zadržana; ko smo skupaj večerjali na Opčinah, je bila sproščena. Zdaj je bolj zamišljena, tako da ne vem, s katere strani naj bi se ji približal. Morebiti vpliva na njeno razpoloženje pričujočnost Marcelove matere. Ta je pripotovala iz Bretanje in je pripravila za večerjo juho s koruzo, zame, ker sem sporočil, da sem skorajda pravi vegetarianec.

Tako je bila sivolasa bretonska babica pravzaprav babica nas vseh; ko je bila prisrčna, je bila kak trenutek podobna Živkini mami, ko pa se je držala resno, je spet postala odmaknjena Bretonka.

In tako smo se dolgo zasedeli v domačem ozračju.

Z Marcelom sva tuhtala, kako se bo obnesel kongres prihodnje leto, tačas se je mlajši sin ubadal z nalogo iz matematike, starejši pa s tisto iz latinščine, da je imel obraz gospe Texier zdaj zbrano resen profesorski izraz, potem pa bil bolj prizanesljivo naklonjen. Bili smo pravzaprav svojevrstna družba, ko pa smo se bretonski in slovenski ljudje sporazumevali v francoščini, medtem ko smo eni in drugi pomagali mlademu študentu pri iskanju pravih latinskih glagolov in besed!

Preden naju je odpeljal na postajo, mi je Marcel izročil fotokopije novih člankov, ki jih je objavil o bretonskem vprašanju v Franciji. Ko pri tem spet trdno sklenem, da bom bralcem *Zaliva* posredoval katerega od njegovih spisov, se Marcelu obraz razsvetli, ker čisto dobro ve, da če se doslej nisem držal poprejšnjega sklepa, tega ni bila kriva ne pozabljivost ne nebrižnost, ampak nenavadno življenje naše revije.

V vlaku sva potem z Živko kar zdelana od celodnevnega kolovratenja, jaz pa sem zavoljo srečanja s prijateljem potešen in hkrati skeptičen ob misli, kdaj bo našim romanjem, našim kongresom, naši publicistiki uspelo, da bodo vsi evropski narodi zaživel svoje avtonomno življenje. Za časa kratkega postanka na postaji *Versailles*, pa me obide isti občutek kot ob mavzolejih božanskih faraonov. Ostali so nam spomeniki mogočnikov, medtem ko o navadnih ljudeh ni nikjer sledu, palače tistih, ki so znali zaslužniti domača in tuja ljudstva, pa zdaj hodimo občudovat in pred njimi omedlevat. In 1945. leta sta dobri Venó Pilon in njegova žena mene, ki sem se bil pravkar vrnil iz nemške apokalipse, peljala na izlet prav sèm, v *Versailles*, v dobri veri, da se mi bo ob sijaju kraljeve palače in njenega čudovitega parka utrnila iskra optimizma. Saj ne rečem, takrat me je najbrž res zajel občutek veličastja, verjetno prav zato, ker je šlo za antitezo nemškemu svetu. Trezno pa sem podoživel vse to komaj po-

tem. Takrat sem predvsem sprejemal domačnost, ki sta jo ustvarjala ob meni Pilonova; nisem pomislil, da je nji, Francozinji, Versailles pač simbol veličine njene domovine, bolj sem bil na Venovi strani, ki je gledal na stvari kot slikar. Za človeka, ki je hodil okrog kot pravkar vstali Lazar, je bilo namreč slikarjevo oko najbolj primerno.

15. dec.

V eni izmed telefonskih kabin na pošti blizu trga Saint Michel je oseba, ki je bila pred mano, pozabila listnico z denarjem in dokumenti. Ko se oziram, komu naj jo izročim, ker uradnice trenutno ni za pultom, se vsa zadihana pojavi mlada gospa, ki se zaskrbljeno odpravi proti kabini. A hkrati zagleda mene in svojo listnico v mojih rokah. »Kakšna sreča, da ni bilo nikogar pred vami v govorilnici!« vzklikne, kot da sva stara znanca. In tako je srečno presenečena, da se kar mimogrede zahvali in že spet hiti, od koder je prišla.

Pa mi je kar vseč tisti njen vzklik, češ dobro, da sem prišel jaz za njo v kabino.

Saj so taki, tako pesniški ljudje, kar precèj redki, mene pa tudi ne moti, da me tukaj, v srcu Latinske četrti, nekdo nepričakovano počasti.

A v tisti zanimivi kabini sem potem, ko sem zaprl vrata za sabo, odkril še časnik, ki je ostal za kakim pozabljivim meščanom. Vendar pa tokrat nisem iskal gospodarja, ampak sem se lista polastil. Naj bo kot premija za tisto listnico, sem si v šali rekel, a bilo je bolj zavoljo lista *Le Matin*, ki se mi je, užaljen, ker ga nisem še nikdar kupil, ponujal v poskušnjo.

In tokrat je bilo res videti, da je bilo nekako tako.

Ker od straneh, posvečenih tujini, sta bili na dveh objavljeni reportaži iz Jugoslavije.

Naslov: *L'Heritage fragile des orphelins de Tito*.

Krhka dediščina Titovih sirot.

Govor je po malem o vsem: od black-outov elektrike do inflacije; od dolgov do »bratstva in edinstva«, ki naj bi bil večni toccasana; od mitov, ki bledijo, do Dedijerovih dokumentov; od Golega otoka do Draškovičevega *Noža* in do *Golobnjače*.

Avtorica Marie-Claude Decamps, ki objavlja tudi prispevek o slikarju Popoviču, je navsezadnje kar trezna; sama se ne izreka, v bistvu samo nabira, navaja. Vendar pa bi zahodnemu svetu prav prišlo, ko bi o jugoslovanski federaciji imel bolj jasne pojme. To se pravi,

da bi moral spremljati vsa poročila o nasprotujočih si »nacionalizmih« temeljit zgodovinski prikaz. Tako avtorici ne bi prišlo na primer na misel, da bi filozofirala o tem, da 1918. leta nihče ni konzultiral narave, ko je združil 256.000 kilometrov hribov, obal ali z njimi združenih nerodovitnih planot, vse skupaj pa povezal v okov sedmih mej. Hribi in obale so namreč dosti manj pomembne kot zgodovinska izhodišča. Jugoslavijo sta pravzaprav hoteli Slovenija in Hrvaška, da se rešita Nemcev in Madžarov, a jima je vseslovanstvo pripravilo hudo zasedo.

Članek je izšel ob današnjem Mitterandovem obisku v Jugoslaviji.

Ne vem, kaj bo srečanje dalo pozitivnega, vendar si mislim, da bi vsa Evropa in z njo Jugoslavija imeli dosti od tega, ko bi Mitterand opustil svojo tako v levo poudarjeno politiko in se zadovoljil s pošteno socialdemokratko izbiro.

Danes sva z Živko nakupila vseh mogočih dobrot in se za kosilo gostila v hotelu.

Hotel *Massilia*.

To se pravi: Marselj.

Zanimivo, kako jim tudi tukaj grejo od rok latinska imena!

Hotel ni kdove kaj, ker je sredi prometa, a je nekaj korakov od postaje.

Boulevard Diderot, 13.

Tudi to fatidično: številka trinajst me kaj rada spremlja.

Od rojstva sèm, seveda.

In prav nič nimam proti nji.

Nasprotno.

Saj, z Živko se pogovarjava o reportaži dopisnice iz Jugoslavije.

A pravzaprav sva bolj v Sloveniji.

Ta je morala doživeti *zasedo z jedri*, da se je prebudila iz katelepsije. To z drugačnimi besedami pomeni, da našo identiteto še zmeraj potrja in varuje kultura. Kar je vsekakor pozitivno, lahko se še zanesemo na zvestobo tradicionalnih vzgibov; negativno pa je, če pomislimo, kaj vse nas je v vojnem času in po njem stala volja, da uveljavimo samobitnost našega narodnega osebka. Če pa partiji ni šlo za njegovo absolutno ohranitev, potem moramo postaviti pod vprašaj ves osvobodilni boj. Saj kdo bi ga bil pa sprejel, ko bi slutil, da bo za dosego neke hipotetične revolucionarne Evrope potrebno žrtvovati slovenstvo, to se pravi sprejeti, da ga asimilira balkanski jug.

Živka me miri, češ da srebava polkilogramski sijajni pariški jogurt tik Lyonske železniške postaje in da nisva v Barkovljah.

»Da,« pravim, »a od daleč vidiš celoto dosti boljše kot od blizu.«

Nji pa se vendar zdi, da slovenski človek ne sprejema več pasivno vsega, kar streže po svojskosti slovenske biti. Saj da sem v Ljubljani sam ugotovil drugačno ozračje kot pred leti.

»Saj, saj,« pritrjujem, »a veš, kakšen preobrat je danes na Slovenskem potreben, zato da se spremeni štiridesetletna praksa? To zahteva odločno in samozavestno vodstvo, ki se ne ustraši oznake, da je nacionalistično, če odloči, naj bo slovenska republika zares republika in naj vsi prišleci, uslužbeni v Sloveniji, govorijo slovensko!

Živka se mi zvito smehlja in trdi, da ne bo več šla z mano na pot, če ji bom sredi Pariza kvaril razpoloženje, a v znamenje sprave mi obenem ponudi še eno tigrasto banano, ker ve, da jih imam rajši kot vse bifteke na svetu.

A saj ima prav.

Ko bi ne našel tistega *Le Matin*-a v telefonski kabini, bi se zdaj menila o snočnjem obisku pri Texierovih, o psičku, ki ga je bretonska babica pripeljala s sabo, a si je, ko je dospel v Maurepas, kot prvo delo zadal nalogo, da domačega kužka ustrahuje in spravi v kót. Sivolasa nona se je pri tem muzala in nič ni kazalo, da bi svojega psa opozorila, kaj je pravično in kaj krivično.

No, a tudi ta primer, ki ga nisem prav nič iskal, je lahko simbol o tem, kako klavrno je, če nisi gospodar v svoji hiši.

Vzpela sva se na grič Sv. Genovefe.

Podobno, kot če bi se vzdigoval po ulicah blizu stare tržaške univerze.

Tudi tukaj sva na območju visokih šol.

Rue Descartes.

Ecole Polytechnique.

Tukaj bova poprašala po Domenachu.

Za trenutek pustim Živko pred vhomom v zavod, da naročim vratarju, naj telefonira Domenachu, da sva že prišla.

A že je tudi Živka ob meni, ker naju vratar vabi, naj počakava v veži.

Živka pa me začudeno gleda: »Veš, koga sem pravkar videla? Tonija Negrija!«

»Pa ne prav tukaj?«

A niti nisva dobro stopila v vežo, ko je Negri že ob naju.

Ne bodi lena mu Živka tedaj reče: »*Ma lei è Toni Negri, non è vero?*«

On na pol vprašujoče, na pol udobrovoljeno prikima in ji ponudi roko, potem še meni.

»Iz Trsta prihajava,« mu še razloži Živka.

On ni seveda videti nič presenečen, jaz tudi ne preveč, a ko izgine za vogalom belega hodnika, se prepozno sprašujem, ali je prav, da sem mu stisnil ponujeno roko.

Zelo presenečen pa je Domenach ob novici, da zahaja v učilnice Ecole Polytechnique Toni Negri.

Domenach je zmeraj tak, kakršnega sem spoznal pred leti.

Enake njegova zunanost, njegova zgovornost, njegova prijaznost.

Ne morem pa ugotoviti, v čem je tudi drugačen, od kar ni več urednik *Esprit*. Tudi njegovo razmerje do Mitterandovega predsedništva mi ni jasno. In potem, ko sedimo v troje za mizo majhne, a izbrane restavracije, v kateri smo ves čas sami in nam streže priletna španska matrona, ne morem iz Domenachovih besed izluščiti njegovega političnega stališča. Nekaj je krivo tudi to, da se zavoljo Živke ves čas trudi, da bi govoril v italijanščini, kar mu sicer uspe, a se mu pri prevajanju misel tudi po malem meglí. Pravi, da bo jutri izšla njegova knjiga, v kateri tolmači svoje gledanje, in da je škoda, da odhajava, ker bi mi poklonil izvod. Sam pri sebi pa si mislim, kako mi je pred leti zavzeto govoril o Pompidoujevem Centru in da sem že takrat sklepal, da se je z levico razšel. Ne vem, saj navsezadnje me to ne bi prav nič motilo, sam sem namreč že zdavnaj ugotovil, da je edino neka modra srednja pot lahko odrešna. Vera, ki smo jo nekoč imeli, da bo podržavljeni kapital rešitev ekonomije, je zatonila, stara resnica, da je samo osebna pobuda izhodišče za rodoviten družbeni vzpon, je nadomestila ideološke formule; glede etike pa je komunizem tam, kjer se je uveljavil, dokazal, da so imeli prav (pri nas Prepeluh) tisti, ki so se odločali za pristno krščansko etiko namesto nečajevskega sovraštva in perfidnosti za dosego in trdnost oblasti delavskega razreda. Razreda, ki ni nikjer na oblasti, če pa je kateri izmed predstavnikov delavskega razreda res kje prišel v sestav oblastnikov, potem je nehal biti predstavnik delavcev.

Ko pospremiva Domenacha do *Ecola Polytechnique*, se njemu sicer mudi, a je živahen in prisrčen. Da morava priti drugič v Pariz za več časa, priporoča, tako da se lahko snidemo za bolj zbrano srečanje. Obenem nakazuje možnost potovanja v Benetke, tako da bi se zelo približal Trstu. Pri tem omeni Portorož in najino skupno potovanje na Kosovelov grob. »Saj sem vam poslal slike, ki sva jih

napravila takrat? Pa ja, seveda sem vam jih poslal!« ugotavlja, ko se poslavljava.

Potem se seveda meniva o njem, o tem, da je bil s svojimi italijanskimi prevodi zelo kavalirski, a je bilo to pravzaprav v škodo jasnosti njegove misli. Da pa je človeku prijetno ob njegovi naklonjenosti do slovenskih ljudi. Na Kosovelovem grobu se je namreč on odločil za spominske posnetke, potem pa stopil z mano še v Kosovelovo domačijo, kjer ga je gospa Tončka sprejela uglajeno in hkrati prisrčno, kakor pač ona imenitno zna. Seveda se francoski intelektualc Domenach morebiti ni prav znašel v našem ozračju, ker ga je bolj površinsko poznal, vendar mu je vtis tistega sprejema v naš intimni svet ostal do danes.

A z Živko se kmalu spet povrneva k Toniju Negriju.

Ker mene peklí dvom, ali je bilo prav, da sem mu stisnil roko.

Če je sokriv smrti sočloveka, potem je bila moja gesta izdajstvo.

Seveda italijansko sodstvo tako dolgo vleče s sojenjem, da človek ne ve, pri čem je. Zato so se radikalci tudi odločili, da ga postavijo kot kandidata za poslansko mesto: da se uprejo sodstvu, ki ima ljudi zaprte leta in leta, ne da bi jim določilo kazen ali pa jih izpustilo.

No, a ko je prožil roko, sva mu jo avtomatično stisnila, najpoprej Živka, potem še jaz.

Zakaj, ko pa odklanjava metode *Rdečih brigad*?

Za kakšno solidarnost je šlo?

Begunec je, prav, a tudi zločinec je lahko begunec. Tako desničarski kakor levičarski ekstremistični zločinec.

Ergo?

Avtomatičen stisk roke zato, ker je »slaven«, ko pa ves evropski tisk govori o njem?

Ne, briga me taka slava!

Seveda, če ne veš, kako je pravzaprav z njim, si svoboden.

In dubio libertas.

Da, verjetno je moj avtomatizem izviral iz podzavestne zavesti, da o možu razločno ne vem, kaj je počel.

»Saj,« pravim Živki, »ko me je Jezus Biurrun vprašal za intervju, ki bi ga objavil v baskovski reviji, sem na intervju pristal in mu odgovore poslal. Ko pa sem nekje bral, da je tista revija naklonjena organizaciji ETA, sem svoj sklep preklical, češ da niti posredno nočem sodelovati z ljudmi, ki se bojujejo za baskovsko samobitnost na tako krvav način ... zdaj pa stiskam roko Negriju!«

»Pa kdove, če je zares kriv,« me miri Živka.

»Viš, in Biurrunu sem bil nekako dolžen, ker je poprej v tisti reviji kar v dveh zaporednih številkah objavil reportažo o naši skupnosti v Italiji!«

»Saj, a morebiti Negri nima krvavih rok,« spet poudarja Živka zase in hkrati zame. »Najbrž je bil res samo duhovni, ideološki voditelj.«

»A! Ker duhovni pobudnik je manj krvav kot roka, ki je sprožila samokres ali brzostrelko?«

Živka se negotovo nasmehne.

»Prenaglila sva se,« reče. »Ne, niti prenašla se nisva, ampak sva se kar prepustila presenečenju.«

Saj, presenečenje, si mislim, nepripravljenost.

Ali pa morebiti kljub vsemu neka površnost, ki se je človek nalezle, ne da bi se je zavedel. Površnost, ki je pravzaprav nerazsodnost, zavoljo katere si v povojnem svetu samogibno stisnil roko desničarju ali pa tudi levičarju, ki je bil duhovni voditelj in zato posredni povzročitelj smrti človekove. Da, nepremišljen dotik dlani in prstov, ki niso pritisnili na petelina, a so stiskali pero ali svinčnik, ki je določal, naj steče kri za uresničitev takega ali drugečnega načrta.

Ne, pri polni zavesti se take dlani nisem dotaknil, si pravim, ko se odpravljava na zavzetje nepoznanih pariških okrajev. Na tihem pa si želim, da bi proces ugotovil, da je Negri samo teoretik, precej ekzaltirano ekstremističen sicer, a v glavnem samo teoretik.

Trst, 18. dec.

Ponoči sem na pogradu, preden me je gibanje zazibalo v sen, ugotovil, da čutim tudi rahlo domotožje po Latinski četrti, a da sva bila tokrat z Živko v Parizu nekako z razpoloženjem ljudi, ki imajo vikend-hišico, kamor se preselijo za konec tedna. Govorim o *razpoloženju*, torej o psihološkem počutju. To se pravi, da nisva bila ne prazniška ne presenečena. In ne vem, od kod ta treznost, to umirjeno, skoraj premodro stanje. Če dobro presodim, sva ga prinesla s sabo: vprašanja slovenske eksistence so se nama tako globoko zarezala v mozeg, da pariškemu zraku ni uspelo, da bi vplival zdravilno.

Z nama se je vozila mati z otrokom, s katerim se je pogovarjala prav tako dobro v srbsčini kot v francoščini. Vstopila je v Dijonu, kjer je njen mož »začasni delavec v tujini«. Ob nji sva z Živko spet ugotovila, da človek z jugoslovanskega juga slovenščine ne ra-

zume, tudi če se še tako potruđiš, da bi mu besede zlogoval in razložil.

Drugi dve sopotnici sta bili mladi dekleti iz Veneta. Ti sta bili ves čas rezervirani, a Živka, ki se je specializirala ob branju detektivskih romanov in ob Hitchcockovih filmih, je zaslutila, da nekaj skrivata. To se ji je potrdilo, ko je nalašč omenila, da sva videla Negrija, a nista dekleti sploh nič reagirali, da je bilo, kot da nista še nikdar slišali tega imena. Vse pa je bilo Živki dokončno jasno, ko je ugotovila, da sta dekleti obe iz istega kraja, a se tako rekoč nista poprej poznali in tudi v kupeju se nista med sabo pogovarjali ...

»Tidve sta šli obiskat brigatiste, ki so se zatekli v Francijo,« je nazadnje diagnosticirala, in nobenega razloga nisem imel, da bi njeni detektivski bistrosti ugovarjal.

Zdaj sem spet na osončeni Kontovelski rebri.

Morja pod mano se še ni dotaknil december, a njegova svetloba je videti zadržana. Tako se mi zdi, kot da je v nji pridih resnosti, ki da je namenjen meni; kot da diha od njega nekak očitek, ki je podoben pogledu resnega človeka ob nemiru neurejenega pohajača.

Saj vem, ti občutki me zasledujejo ves povojni čas, porodijo se vsakikrat, ko imam vtis, da je šel čas nesmiselno mimo. In to, tudi če gre za en sam samcat dan.

Nulla dies sine linea.

Saj.

19. dec.

Končal sem z branjem Berensonovih dnevnikov.

In začel sem spet od kraja.

Ne pomnim, da bi kakšen drugi tekst tako občrtaval, kakor sem te dnevniške zapiske. To zato, ker se z življenjskimi izkušnjami tega devetdesetletnega Juda v glavnem strinjam. Ne samo njegove misli o religiji in umetnosti, blizki so mi tudi njegovi odzivi na srečanja, njegov pogled na naravo, njegove delovne navade.

20. dec.

Prepis z letečega listka, o katerem ne vem, ali sem ga že uporabil, a moram prepisati njegovo vsebino, da je ne izgubim.

»Mož, ki je vrgel v svet geslo: 'Proletarci vseh dežel, združite se!' je s podlim zaničevanjem grdil zatirane slovanske narode, ki so bili in so večinoma še narodni in gospodarski — proletarci.«

To je iz *Socializma*, str. 343, Janeza Evangelista Kreka.

Yves Person je vztrajal, da ne gre za Marxa, ampak za Engelsa, jaz pa sem pripomnil, da kdor podpiše tekst, ki ga je drugi napisal, se z njim strinja in je soodgovoren, kot da bi ga napisal sam.

Dobro pri vsem tem je, da so se tudi glede tega slovenski marksisti nazadnje le »zbrihtali«.

23. dec.

Berem o Dušanu Pirjevcu in o njegovih zadnjih dneh.

Nekoliko me peče vest, ker sem pred leti, ko je začel obiskovati Edija, temu svetoval, naj bo previden. Kdove zakaj sem imel vtis, da nekaj s tistimi obiski ni v redu. Bilo je namreč to v času, ko se je tako imenovana avantgarda zaganjala proti nacionalističnim paranoiikom.

Ne vem.

Verjetno bodo Kocbekovi dnevnikarji kaj razkrili o tem. Zelo rad bi videl, da so bili tisti Pirjevčevi prihodi čisto drugačne narave, kot sem se bal.

Na to sem zdaj spet pomislil, ker mi je prišlo včeraj v roke pismo, ki mi ga je Pirjavec poslal ob izidu 2-3 številke *Zaliva*.

Ta je izšla maja-junija 1966.

V nji sem v sestavku *Glose '65* odklanjal socializem, ki avtoritarno zaduši *Perspektive* in hkrati zamenja uredništvo *Sodobnosti*, ker se je drznilo oporekati taki praksi.

Tam pravim tudi: »Evropa se v atomski dobi za tako razmerje do kulture ne more ogrevati ... evropski človek namreč zmeraj bolj spozna, da bo za samo takšno spremembo družbe, v kateri ne bo več objekt nobene samovoljnosti. Zato je dvakratni anahronizem, da najdemo takšne pojave ravno tam, kjer naj bi se socialistična ureditev najbolj približala konceptiji evropskega človeka, to je na Slovenskem.«

Takrat je Dušan Pirjavec pisal 19.7.1966 iz Ljubljane:

Spoštovani tovariš Pahor,

že odkar sem prebral zadnjo številko Zaliva, se pripravljam, da Vam pišem. Čutim namreč, da me ta številka, zlasti z Vašimi prispevki, nekako zavezuje. Tako pa ne čutim samo jaz, marveč še marsikdo izmed mojih prijateljev in znancev. Vaše intervencije so tu zbudile ne le odobravanje, marveč so sprožile še drugačne zlasti pa plodnejše interese. Zdi se mi, da je v Vaših intervencijah spregovo-

rila neka posebna kulturna vitaliteta, ki se nam vsem vsiljuje kot merilo. Zdi pa se mi v tem trenutku potrebno, da bi se lahko osebno pomenili. Zato vas prosim: ko pridete v Ljubljano, me vsekakor poiščite. Moj naslov je: Prijateljeva 11 a, telefonska številka 23068.

Lepo Vas pozdravljam in Vas pričakujem

Vaš

Dušan Pirjevec

Seveda sem ga o prvi priložnosti, ko sem bil v Ljubljani, poiskal, a ga nisem našel. Potem sem dobil drugo njegovo pismo.

Spoštovani tovariš Pahor,

tako po tistem, ko sem oddal pismo za Vas, se mi je ponudila priložnost za nekajdnevno popotovanje po Sloveniji, tako da sem Vaše pismo dobil šele včeraj zvečer (Lj. torek 2. avgusta). Tako ste zastonj zvonili na mojih vratih. Prosim, oprostite mi to. Zdaj bom nenehoma v Ljubljani do 10. avgusta, ko odidem v Zader, kjer moram predavati na seminarju za slaviste iz vseh krajev sveta. Nazaj bom okrog 15. avgusta in od 15. avgusta zanesljivo do začetka septembra v Ljubljani. Te datume Vam sporočam, ker upam, da Vas ta prvi ponesrečeni rendez-vous ni preveč razjezil ali Vam celo vzel voljo do obiska. Še enkrat Vas prosim, da mi ne zamerite, ker sem kriv, da ste zastonj prišli v Ljubljano in še enkrat Vas vabim na obisk. To vabilo ponavljam, ker so se med tem izoblikovale tukaj neke iniciative, o katerih morate biti Vi vsekakor obveščeni.

Ponavljam tudi svoj naslov: Prijateljeva 11 a, tel. 23068.

Na svidenje in lep pozdrav

Vaš

Dušan Pirjevec

Lj. 3. avgusta 66.

Zmenila sva se bila za delovno kosilo in sva bila skupaj pri *Urški*. Srečanje je bilo prijazno in dolgo.

Ne spominjam se več, o kakšnih iniciativah je bil govor, vem pa, da sem obširno in temeljito razložil, kako je po mojem slovensko narodno vprašanje vse prej kot rešeno, če na podlagi teze slovenskega teoretika v Sloveniji mladino vzgajajo tako, da ji dosledno napovedujejo smrt naroda. V tem smislu tudi avantgarda na svoj način izpodkopuje temelje narodovim temeljem, čeprav se drugače postavlja kot nekaka alternativa oblasti.

Ponavljam, najin pogovor je bil vseskozi prijateljski, vendar je

bilo vidno, kako je Pirjevec postopoma postajal bolj in bolj zadržan. Ob razhodu sva sicer oba zatrjevala, da bova dialog nadaljevala, vendar do tega ni prišlo.

Moj prispevek v četrti številki *Zaliva*, ki je vzdignil obilo prahu v slovenski prestolnici in ne samo v nji, je najbrž Pirjevca do kraja prepričal, da tako daleč ne more. Jaz sem se namreč loteval Kardelja, ker sem videl v njegovi teoretični kombinatoriki nevarnost za narodni obstoj, loteval pa sem se kot človek, ki piše, človeka, ki piše.

Pirjevec si tega ni mogel dovoliti. Nasprotno, v spisih o narodnem vprašanju je Kardelja navajal, vendar, vsaj v enem tekstu, tega se dobro spominjam, ne kritično.

Videla sva se potem na Štatenbergu, kjer pa sva se razhajala, a je bilo v njegovem pogledu neko čudno, zamišljeno pričakovanje, kar ga je razločno ločevalo od grupe avantgardnih, ki so bili samo-všečno vzvišeni in objestni.

Natanko ne vem, kako mu je bilo, ko se je poslavljal od sončne svetlobe, a če sodim po njegovi študiji o Karamazovih in če si priključim njegov pogled, v katerem je bilo čutiti trpko osamljenost, potem upam, da je kaka blaga misel vendar dopolnjevala njegovo samoto. Saj tudi če ima človek ob sebi duhovnika ali psihiatra ali sorodnika, je v resnici vendar sam s svojim bistvom, ko se zgrinja nanj dokončna senca.

Trst, 23. dec.

Nadežda Mandelštam.

Spomini.

To je v teh počitniških dneh že tretja knjiga spominov, ki mi je, ne da bi je izrecno iskal, prišla v roke.

Berem jo zelo pazljivo in s posebno spoštljivostjo.

Berem jo v Orwellovem letu 1984.

Berem jo počasi, ker ne gre samo za popis trpke usode pesnika Osipa Mandelštama, ampak za sociološko-filozofsko-psihološki prikaz ozračja, v katerem živi sovjetski človek po letu sedemnajstem.

Dokument enega izmed prekletstev, ki zaznamujejo naše stoletje.

Celovec, 28. dec.

Okrogla miza na *Koroških kulturnih dnevih*.

Pavel Apovnik, Matjaž Kmecl, Tomaž Lukman, Boris Pahor, Bojan Štih, Anton Trstenjak.

Diskusijo vodi Reginald Vospernik.

Večer, ki bi ga ocenil kot dostojno treznega. V glavnem sta bila tako Kmecl kot Trstenjak uglajeno kritično-optimistična. Apovnik se veda manj. In zgodilo se je spet — kot že večkrat —, da sem bil poglobitna razglašena nota jaz.

Namesto da bi namreč pripravil kratek tekst ad usum celovškega ozračja, sem se odločil, da bom bral uvodnik pravkar izšle številke *Zaliva*.

Zdelo se mi je prav, da poudarim, kako v Sloveniji kot *republiki* ne bi smelo nikdar nastati nikakršno vprašanje o kakih pologih za prehod meje tistega prebivalstva, ki je bilo stoletja življenjsko povezano s Trstom in Gorico. Isto velja za Koroško. Prav tako ne bi smelo v Sloveniji kot *republiki* nikoli biti nikakršnega vprašanja o *jedrih*, saj taka zaseda proti slovenski književnosti pomeni napad na »sama jedra slovenske državnosti«. Zato se v tistem uvodniku v reviji sprašujem, ali se ob vsem tem ne javlja »potreba, da slovenski ljudje zgodovino zadnjih štirih desetletij pretresemo znova in dosti bolj temeljito, kot smo to delali doslej.« In še dodajam: »Zato bo tudi zamisel o slovenskem enotnem kulturnem prostoru iz načrta o skupnem kulturnem oplajanju morala prerasti v načelo vzajemnega reševanja skupne usode.«

V zvezi s tem sem sprejemal predlog Bojana Štiha o *vseslovenskem duhovnem parlamentu*, vendar pod pogojem, da je v resnici pluralističen, zakaj drugače ne samo da ne bi bil parlament, ampak bi bilo vse skupaj čista izguba časa.

Ob moj poseg se je precej živo obregnil Matjaž Kmecl, češ da so moje trditve pavšalne in da skrivajo v sebi nejasne namene; obenem pa je naznanil, da bo polog za obmejne kraje v kratkem odpravljen.

Zanimivo, da se ni nihče od zelo številnih pričujočih v veliki dvorani dotaknil vprašanj, ki sem se jih bil lotil s svojo intervencijo. Tako sem na koncu v repliki Kmeclu poudaril, da me zelo veseli, če bo polog odpravljen, vendar da bi bilo bolj naravno, če ne bi tako hude stvari, kot so pologi in jedra, sploh nastajale. Kar se pa tiče pavšalnosti mojih sodb, bi rekel, da se tudi v Sloveniji marsikdo zaveda — navedel sem pismo, objavljeno v *Delu*, — da je pomanjkanje narodne vzgoje v šolah že naredilo toliko škode, »da jo za mnogo rodov ne bo mogoče popraviti.«

Seveda sva se potem, ko smo bili zbrani ob prijateljskem omiz-

ju, s Kmeclom sproščeno pogovarjala, tako da se je pomaknil poprejšnji javni dialog čisto v ozadje; ostajal pa mi je neprijeten vtis ob pasivnosti dvorane. Na vse, kar je količkaj tvegano, se slovenski človek ne odzove. To se pravi, da je *pazljiva zadržanost do tega, kar mu lahko škodi z matične strani, za Slovenca v zamejstvu bolj pomembna kot pazljivost glede tega, kar se mu lahko sproži z avstrijske ali pa italijanske strani*. To se lahko pove še drugače: po ti drugi svetovni vojski je zamejec dvakrat pod nadzorstvom, oziroma je pod vplivom dvojnega strahu.

Odtod njegova očitna handikapiranost.

Zelo prisrčno pa je bilo srečanje s Trstenjakom.

Najpoprej zjutraj, ko me je prof. Zerzer pospremil v hotel, kjer je Trstenjak zajtrkoval, in smo posedeli ter se prijetno porazgovorili. A še posebno potem v Mohorjevi knjigarni, kjer sva se spomnila Kocbeka in sem Trstenjaka spodbujal, naj napiše svoje vtise o srečanjih z njim. Pripomnil je, da je to zahtevna naloga, ki ne ve, ali bi jo pravilno izpolnil. Ko sem zavrnil njegovo neutemeljeno tankovestnost, sem obenem mislil na nenavaden »pogum«, s katerim se na Slovenskem marsikdo loteva vseh mogočih delikatnih in usodnih vprašanj.

9. januarja 1984

Iskal sem podatek v *Matični zgodovini slovenskega slovstva*, potem pa segel po Sovretovem Lukrecu, ki je zavoljo velikega formata delal družbo Matičnim knjigam. Bilo je, kot da sem se zavedel prijatelja, ki bi tiho čakal, da se ga spomnim.

Tako sem spet okušal prevajalčevo slovenščino, medtem ko sem sledil pesnikovi pronicljivosti, o kateri mi je ostal le bled vtis po zadnjem branju.

Pred dvema desetletjema je bilo.

In tokrat sem se predvsem zavedel, kako je avtorju v prvi vrsti pri srcu (kot Epikuru seveda), da bi človeka rešil strahu. Strahu pred bogovi in strahu pred smrtjo, saj je za Epikura poseg nadnaravnega v naravo vir bojazni. Russell v zvezi s tem poudarja, da je ideja o peklu oziroma o posmrtni kazni najti že v Platonovi *Republiki*. In prav tako misli, da nas grška književnost in grška umetnost zavarata glede resničnosti tedanjega ljudskega verovanja, ki da je poznalo tudi barbarske obrede.

Vsekakor se krščanstvo dolgo ni otreslo skušnjave, da bi uporabljalo pretnje za dosego etičnih smotrov; mogoče prihaja do pravega preobrata prav v teh desetletjih našega stoletja.

Pri tem mislim na Berdjajeva, ki v svoji *Eksistencialni dialektiki o božjem in o človeškem* posveča posebno poglavje strahu in tesnobi.

Naša prva duhovna naloga je, pravi, da se rešimo straha.

Straha pred neusmiljeno poslednjo sodbo.

Straha pred oblastjo.

Sleherna oblast, kakršna koli naj bo, je bolj ali manj utemeljena v strahu, ki ga vliva, pravi.

A če se bo človek drugih strahov najbrž težko kdaj povsem rešil, je nujno, da se vsaj verskega osvobodi. Ob misli na božanstvo mora nehati s kozmomorfizmom in sociomorfizmom.

Zanimiva ugotovitev: Materialist Epikur (in Lukrec seveda) ter spiritualist Berdjajev iščeta v bistvu oba, vsak na svoj način, kako bi odpravila iz človeškega bitja strah!

19. januarja

Po malem prebiram Čapkove pogovore z Masarykom.

Prevod zasluži marsikateri očitek; najhujši spodrsljaj je, da tam, kjer govori slovenski tekst o *Slovenih*, gre za *Slovake*.

Masaryk me zanima, ker so bili od kraja masarikovci naši prvi socialdemokrati.

Marsikaj si podčrtujem, a potem knjiga leži tedne in tedne, ne da bi jo utegnil vzeti v roke.

A danes si moram zapisati vsaj to Masarykovo priznanje: »... *zame je bila beletristika vedno enako važen vir spoznanja kakor znanost.*«

25. januarja

Od dvajsetega t.m. ni več Franca Jeze.

Srečala sva se pred kratkim v Drevoredu XX. septembra in potem v knjigarni, videti pa je bilo, da je šlo najhujše mimo, in da se njegovo stanje normalizira.

Odšel je, kakor sem na kratko omenil ob odprtem grobu, po frančiškansko, kot je živel, saj je dobesedno izgorel v vnemi za potrditev slovenske identitete, zagledan v samostojno Slovenijo kot trubadur v oddaljeno kraljico svojih sanj.

Z njim pa je odšel tudi najboljši publicist, kar smo jih pri nas po vojski premogli.

Mislil: razgledan, vsestranski, pluralistično odprt publicist.

26. januarja

Še ena osmrtnica.

Dr. Anton Kacin.

Tako odhaja zadnji predstavnik tistega katoliškega vodstva (Kralj, Kacin, Rejec, Kemperle), ki je imel med obema vojskama glavno besedo na Goriškem, dokler se ni začela uveljavljati krščansko-socialna ločina (Besednjak, Šček, Vuk, kasneje Juvančič itd.).

Seveda čaka ta predvojna in deloma vojna doba še poštenega zgodovinarja (veliko sta že prispevala dr. Juvančič in dr. Sfiligoj, nekaj pa tudi dr. Kacin sam), ki bi izčrpno prikazal politično podobo tiste naše polpretekle primorske zgodovine.

Dosti gradiva je najbrž še v nepregledanih mapah.

V privatni korespondenci.

Vsekakor gre za može, ki so bili — ne glede na politično taktiko — trdni v svoji zvestobi slovenstvu.

Odhod teh starost pušča vrzeli, ki jih ne bo lahko zapolniti.

13. februarja

Kupil sem si izbor pesmi Stana Kosovela: *Zrcala*.

Uvod: Joža Mahnič.

S knjigo se je Založba Lipa oddolžila pesniku, na katerega je naša kultura pozabila samo zato, ker ga je brat zasenčil. Saj drugače bi se bila morala zanimati zanj hitro po koncu vojske, ko bi nam bilo moralo biti pri srcu, da čimprej zberemo vse dokaze bogatega deleža Primorske v slovenski književnosti. A kaj, saj bomo še dolgo repkali po časnikih in revijah razpršene dele nerojenih knjig.

Seveda si mora človek ves čas delati silo, da bi med branjem pozabil, pustil ob strani Srečkove pesmi, zato da bi se zbral ob Stanovem sporočilu. Ker to je gotovo: gre za dve osebnosti, ki odklanjata primerjanje. In morebiti je človek razočaran ob vtisu, ki ga ves čas ima: da je namreč osrednje slovensko ozračje tako temeljito vplivalo na Srečkovega brata, da je v njem zadušilo tisti neopredeljivi duh Mediterana, s katerim je prepojena tudi najbolj trpka pesem Srečka Kosovela. Da. A vendar. Vendar je v ti trezni, suhi, skoraj bi rekel leseni, koščati klenosti Stana Kosovela neka prvinska trdota, ki je v sorodstvu s kraškimi kamnom.

Takega ga vidim tudi med pogovori, ki sva jih imela v zasteklenem kotičku tomajske domačije. Bilo je to predvsem nabiranje spominov, a nizala sva tudi komentarje k povojnemu zanemarjanju slo-

venske biti. Nekaj svojih misli je potem Stano zbral zame na listih, o katerih je želel, naj jih uporabim, kakor vem in znam.

A ker sem takrat predvsem želel, da bi kaj več slišal o Srečkovem življenju, je bila skrb, ki jo je porodila nestrpnost ob čakanju na zbrane spise kriva, da se, žal, nisem zanimal za njegovo, Stanovo, delo.

Zato sem ob tem izboru zamišljen.

Občutek imam, da veje iz knjige očitek.

Z njo pesnik zdaj še poudarja svojo osamljenost; krivično osamljenost, ker bi bilo neutemeljeno, če bi človek na njegove stihe gledal zviška.

15. marca

Popravljam v stolpcih Edijevega pisma.

Nov način postavljanja.

Listi namreč niso ločeni, ampak povezani med sabo, tako da se kar naprej odvíja dolg venec papirja, metre in metre dolga bela proga, na kateri se mi sproti odmikajo tiskani teksti.

In ker gre za pisma, se mi tudi vidno postopoma oddaljujejo dokazi posameznih etap prijateljske vezi.

Seveda pazim, da mi ne uide kak morebiten tiskarjev spodrseljaj, a hkrati me od časa do časa obide občutek krivde, ker se tako strokovno, tako tehnično, ukvarjam z Edijevimi besedili, medtem ko njega ni več.

Zavedam se, da je moja odločitev za natis te korespondence pravična, vendar se obenem ne morem ubraniti misli, da sem s svojo zavzetostjo za prijateljev epistolarni zaklad do njega krivičen, ker ni pri tem soudeležen. In v tem smislu bi bilo seveda bolj primerno, ko bi kdo zbiral njegovo in mojo korespondenco takrat, ko bi tudi mene ne bilo več.

A vprašanje je, kako bi izbiral in odbiral.

23. marca

V Firencah so pripravili razstavo Rafaelovih slik. Gre za omejen izbor umetnikovih del, ki spadajo v Firenze prve polovice Cinquecenta. A mika me, da bi se za dan ali dva znašel ob Arnui. Pa tudi srečanje z Rafaelom bi bilo tolažilen intermezzo ob sodobnem slikarstvu.

Živki sem predlagal, da bi šla.

Bova.

In privoščila si bova prvi razred, ker do konca mesca še velja popust, do katerega mi daje pravico časnikarska izkaznica.

25. marca

Lotil sem se Musilovih novel, ki sem jih kupil na Place Saint Michel pri Gibert-Jeune.

Ne vem, kaj bi rekel.

Do Musila čutim nekakšno bivalentno razmerje.

Nekje me intelektualna radovednost sili, da bi se poglobil v njegovo prozo in sledil prepletanju njegovih psiholoških zaznav; na drugi strani pa me neko latentno sredobežno nagnjenje vleče stran.

Tako je vsaj bilo s *Človekom brez posebnosti*, ki ga po malem spet in spet jemljem v roke in znova začnem že prebrana poglavja.

Morebiti bo z novelami drugače.

A že ob prvih straneh prve novele, *Grigia*, ugotavljam, da Musil ni moj avtor.

Drugič moram to razločno utemeljiti.

28. marca

S poti v Firenze.

Doživetje v vlaku, ki pa ga moram opisati posebej.

S pomočjo vodnika Touring cluba sva ob postaji hitro našla sobo; potem pa jo mahnila mimo Battistera in Duoma do Ponte Vecchia in na drugi breg Arna.

Palazzo Pitti.

Verjetno je bila prvotna oblika, kakor si jo je zamislil Brunelleschi, manj monumentalna, manj grandiozna, a zato bolj sorodna stavbam, na katere pomislimo, ko je govor o italijanski arhitekturi Cinquecenta. V tem primeru jemljem v poštev samo pročelje. Tako je pretirana njegova širina, da ni, vsaj zame, nikakega estetskega razmerja z višino.

Je pa že drugačen Palazzo Vecchio.

Ali Uffizi.

A tukaj sva Rafaelu na čast.

In kar potolažen sem, ker je njegovim delom posvečena ena sama dvorana. Od nekdanj sem namreč prepričan, da človeku od obširnih razstav zelo malo ostane. Vsaj meni. Dobro izbranim neštevilnim umetninam pa je omogočeno, da lahko pokažejo vso svojo moč in veljavo. Seveda je res, da na številčno bogati razstavi lahko izbiraš

in izbereš; vendar pa si ves čas podvržen skušnjavi, da bi zajel čim več in zaupaš svojemu spominu, da se ne bo odrekel podobam, ki si se zanje zavzel.

Tukaj pa je izbor omejen, zato mi bo vse ostalo.

Madonna del Granduca, na primer.

Zamišljeno in delikatno florentinsko dekle, ki jo je slikarjeva vija povzdignila v duhovno sfero.

Portret Agnola Doni, za katerega se izjavi Živka; za upodobljenca namreč in hkrati za slikarjevo mojstrsko roko!

La donna velata je najbrž *Fornarina*, Rafaelova izbranka iz Trastevera.

Ne vem več za razne vplive, ki jih je slikar vsrkal vase — Perugino, umbrijska šola, benečansko slikarstvo, Leonardo, Michelangelo —, vse to je odšlo v zaton potem, ko sem opravil z maturo in z izpitom o zgodovini umetnosti na univerzi. Res je nazadnje to, da je vse, kar je prevzel, zgorelo v njegovem ustvarjalnem ognju. Pa tudi to je ta trenutek bolj drugotnega pomena. Pomembno je to, da je *človek* za renesančnega umetnika dragocena vrednota. Saj vem, današnji slikarji mi bodo rekli, da zdaj, ko imamo na razpolago barvno fotografijo, nima smisla tako vztrajati pred olji preteklih stoletij. A ne gre za Kodak ali Agfa barve. Vse to je lepo in prav. Vprašanje je, ali je prav, da umetnik, ki mu je sojeno, da interpretira svet, na človeka pozabi ali pa mu celó zmaliči obraz. Kaj s tem svojim početjem ne utrjuje kurza dobe, namesto da bi se zagledal v prihodnost? Ali pa si predstavlja prihodnost brez človeka?

Zato sem za Rafaela in Leonarda in Michelangela in proti umikom današnjega slikarstva.

Za *Fornarino*, za *Madonno della seggiola*.

Še posebno za mogočen portret Leona X. z nečakom. Prav gotovo, gre za papeža, ki je bil naklonjen duhu renesanse, a iz portreta diha tudi gospodovalnost človeka, ki je kot član družine Medici, kot Lorenzov sin, zrasel na denarju in postal kardinal kot štirinajstletni deček.

Kaj bi rekel?

Da sem seveda človek dvajsetega stoletja in da so mi zato Rafaelove *Madone*, čeprav ob vsaki slutiš dekle ali ženo, ki jo je imel za model, vendar tudi oddaljene. Morebiti ker je čutiti, kako je renesansa ne samo spet odkrila lepoto človeškega bitja, ampak ga tudi skorajda pobožanstvila. Ta sublimirana telesnost pa me prav pri Rafaelu moti. Naše stoletje je namreč človeka, in to kljub vsem njegovim fantastičnim uspehom, zavrglo. Ne ceni ga. Človekov razum se

je nekako ločil in gre po svoji poti, medtem ko človeško bitje ni več vredno počenega groša. Zato je srečanje z Rafaelom pravzaprav v znamenju spraševanja vesti, kaj naj naredimo iz naše vrste; ti shodi ob delih velikih mojstrov preteklosti ne bi smeli namreč biti samo vdajanje domotožju po vsem, kar smo zapravili, ampak bi nam morali pomagati, da odkrijemo odrešitveni obrazec.

29. marca

Mislím, da bi lahko vsak dan znova in tudi po dvakrat na dan šel mimo S. Marie del Fiore in Giottovega zvonika.

Obenem pa čutím, da sem še posebno prebujen ob zavesti, da sem sredi množice pešcev, ujet v šum korakov; to skupinsko premikanje je nekako podobno slutnji neizražene božje poti. In tako je videti, kakor da bi se zbrali na območju lepega, ker smo tukaj zmožni doseči neko prvinsko soglasje, ki se nam *ne* na podlagi svetovnega nazora *ne* na podlagi politike ne posreči.

Saj, a kje so vse trume, ki lepoti niso dorasle.

In tiste, ki jim ne morejo dorasti.

Tiste, ki jim je onemogočeno, da bi dorasle.

Pa še posebno tiste, v katerih bi — od Salvadora pa do Afganistana in do Vladivostoka — naivna omemba Giottovega zvonika zbudila samo trpko ironično kremženje.

Vse to vem.

In to nosim s sabo.

Vendar imam vtis, ko z Živko spet obkrožava Duomo, da se ne Oswečimi ne Hirošime ne bodo ponovili. Računam, namreč, da se bodo poglavarji, nekega dne, kakor ob čudežnem razodetju, zavedeli, da so jim pravzaprav pesniki in umetniki pokazali smer, v katero naj se napotijo — in ob tem odkritju se bodo počutili kot ob napovedi neslutene človeške pomladi.

10. aprila

Prejel vabilo, da bi nastopil na javni avdienci, ki jo priredi v Strassbourgu 15. in 16. maja Evropski svet v zvezi z vprašanjem nepriznanih jezikov.

Seveda bom pripravil kratek poseg.

Od predlaganih treh argumentov se bom odločil za šolstvo; a poudaril bom, da mora država, v kateri živijo zapostavljene skupnosti, ne samo tem priznati in omogočiti šolanje v njihovem jeziku, am-

pak da mora prav tako poskrbeti, da bodo učenci in dijaki večinskega naroda poučeni o zgodovini in kulturi državljanov, ki imajo ločeno jezikovno identiteto.

15. aprila

Vse kaže, da bo roman *V labirintu* pred junijem zunaj.

A zdaj, ko so že vse korekture opravljene in je za mano tudi Živka prebrala lomljene strani, me preganja misel, da bi jih moral še kdo pregledati.

Jaz namreč berem nekako na pol na pamet, Živka pa je ves tekst pretipkala na čisto, tako sta nama obema tiskarske napake prav lahko ušle.

A je že tako, da se mi obveznosti naberejo zmeraj vse hkrati; vse bolj preprosto bi bilo, ko bi se časovno porazdelile, da bi lahko posameznim nalogam posvetil potrebne dni ali tedne.

10. maja

Vrnil sem se s PEN klubovskega srečanja pisateljev na Bledu.

Odzval sem se vabilu predvsem zato, da bi potipal pulz slovenskim pisateljem po vsem, kar se je na Slovenskem pisalo v zvezi s tako imenovanimi *jedri*.

Kaj naj rečem?

Predvsem, da se Slovenci še zmeraj lahko bolj zanesemo na kulturo oziroma na književnost kakor na politiko.

Teza, da so namreč vlogo književnosti pri potrjevanju narodne identitete po vojski prevzele država, inštitucije, ekonomija, tehnika itd., kot so to trdili avantgardni esejisti, je bila od samega začetka zgrajena na pogrešenih premisah. Zdaj je stvarnost pokazala njeno skonstruirano bistvo.

In na Bledu sem ugotovil, da ne samo tisti, ki veljamo za tradicionaliste, pač pa tudi marsikdo od doslejšnjih pripadnikov »nove literature« ubira manj odtujene strune.

Vtis, ki sem ga imel ob marsikaterem članku v *Novi reviji* (Urbančič, Bučar, Spomenka Hribar), se mi je potrdil na Bledu: nobena nova filozofija in nobena nova estetika ali nova zgodovina nas kot Slovence ne bo rešila, če nam ne bo za podlago zavest o narodnem osebku.

To je vsekakor začetek spodbudnega razvoja.

Vprašanje pa je, ali mu bo vodstveni kader znal in mogel pri-

sluhni.

S tem v zvezi je nedvomno velika napaka, da ne sme iziti esej Spomenke Hribarjeve, ki se zavzema za Kocbekovo zahtevo, naj bi obžalovali pokol vrnjenih domobranskih čet. Mislim, da bi razločno priznanje krivde, ki ga — kot mi zatrjujejo — zagovarja Hribarjeva, napovedalo tisti zgodovinski premik, brez katerega si slovenska zgodovina ne bo našla odrešne poti v prihodnost.

O tem sem že dolgo prepričan.

A bolj se poglobljam v medvojno dogajanje v Sloveniji, bolj se zavedam, da bomo brez *očiščenja in pomlajenja* gradili na pesku.

In ena izmed najbolj usodnih resnic je tudi to, da nobeden izmed dveh protagonistov slovenskega državljskega spopada ne priznava ne svojih izdajstev ne svojih zlodejstev nad neoboroženim, ujetim človekom.

Srečanje pisateljev pa je bilo posvečeno Orwellu in njegovemu 1984.

In slišati je bilo tehtne, manj tehtne, a tudi klavrne misli. Bressan se je na primer začudil, da se sploh pisatelji zbirajo ob tako neresni knjigi, kot je Orwellova. Njegov poseg je bil bolj odklonilen kot tisti sovjetskega udeleženca, ki je Orwella dobrohotno označil za nekakega otroško navdahnjenega naivneža.

Nastopil sem dvakrat.

Prvič sem rekel, da bo moja intervencija morebiti videti malo v zvezi z Orwellom, da pa se mi vendar zdi umestno vključiti v sklop manipuliranja s človekom tudi prisilo, ki jo doživi otrok nepriznanega naroda, ko mora pri vstopu v tujo šolo naenkrat postati krivec, ker so ga starši naučili gledati na svet v svojem jeziku. Ta občutek krivde, ki je otroku vsiljen, je seveda bolj soroden občutku K. v Kafkovem *Procesu*, a po drugi strani je tudi sestavni del tistega psihološkega razpoloženja, ki ga skupnost doživi v ozračju, kakršno nam ga opisuje Orwell.

Drugič sem se oglasil zavaljo nekaterih pripomb, ki so se mi zdele nepravilne.

Predvsem me je motilo poudarjanje pomena »osvobodilnih revolucij«, ker, sem rekel, prav v deželah, kjer je prišlo do njih, opazamo tako organizacijo družbene kontrole, kakršno je napovedoval Orwell. To se pravi, da ne moremo navajati raznih prevratov kot dokaz neobstoynosti uresničenja Orwellove vizije.

K ugotovitvi zadnjega referata (Régine Deforges), da uspe v Orwellovi knjigi policijskemu aparatu nazadnje uničiti tudi ljubezen,

sem pripomnil, da je to samo do neke mere res, ker moramo upoštevati bio-psihološko stanje človeka, ko je v oblasti mučiteljev. V resnici je namreč takrat tako bistveno prizadet, da ni več ista oseba. Navedel sem primer človeka iz Vercoresove novele, ki je moral potisniti v peč še živo telo: ko je bil prisiljen, da je storil tisto dejanje, je bil njegov organizem tako načet, da je v njem prevladoval animalični strah. Zato bi rekel, da so takrat, ko se mučitelju posreči, da mučenec zataji ljubezen, nesrečni žrtvi dokončno odpovedali vsi kriteriji normalnega reagiranja. Ljubezen pa je bila vendar do zadnjega, do nihilističnega trenutka, edini vir moči in vere, kakor smo doživeli vsi, ki smo skusili metode tajnih policij.

In ugovarjal sem Tonetu Svetini, ki je poprej zviška govoril o strahu, češ da je za pisatelja govor o strahu odveč itd. Pripomnil sem, da najmanj, kar lahko rečem o takem govorjenju, je, da je populistično. Strah je prvenstveni faktor, o tem menda ni potrebno razpravljati.

Na pripombo, da moj prejšnji poseg ni v nikakršni zvezi z Orwellom (Bressan), sem poudaril, da se otrokovo psihološko razpoloženje, ko ga v otroškem vrtcu obdelujejo zavoljo rabe »nedovoljenega« govora, ne razlikuje od razpoloženja državljana, katerega besede nadzoruje policijski državni sistem.

Ko sem po naključju imel priložnost, da sem spregovoril s Svetino, pa sem mu očital, da je iz Lada Piščanca naredil človeško pokveko. Tudi ko bi bil res izdajalec — a zdaj vemo, da ni bil — je nemoralno, da pisatelj takó prikaže človeka, ki je ljudem znan.

Svetina je priznal, da je sledil podatkom VOS, ki so se potem izkazali kot neresnični; jaz pa sem poudaril, da bi pošteno razmerje do zgodovine in do stvarnosti zahtevalo, da tisto poglavje, kjer je govor o kaplanu Piščancu, spremeni, predvsem velja to za človeško podobo mladega idealnega fanta, ki je bil v romanu iznakažen v čisto protifarovškem liberalističnem duhu, ki ga je v celoti prevzela revolucionarna povojna ne-etika.

Zelo verjetno je seveda, da ne bo ta pogovor rodil ničesar pozitivnega; imel sem namreč vtis, da je Svetina nekaka magma, skupek neopredeljene sile in raznih navrženih elementov, ki so lahko predvsem vzorec medvojnih nasprotujočih si teženj.

Menda smo tak arhaični stadij že prerasli.

Je pa prekleta usoda in krivica, da podobo slovenskega primorskega intelektualca in protifašista Lada Piščanca s svojo neokretno roko popacka slovenski človek.

Vprašanje zase je seveda molk oblasti, ki bi morala Piščancu in

drugim nedolžnim žrtvam vrniti čast post mortem.

Ta gluhost in pasivnost pa sta še hujša kot Svetinovo mrcvarjenje.

19. 5.

Moral bi biti v Strassbourgu, a sem invalid.

Uprl sem se diagnozi, da gre za vnetje slepiča, in vse kaže, da sam najboljše poznam svoj organizem.

Na Bledu sem se že drugič »opekel« z menuji.

Žal mi je, zelo mi je žal, da se ne morem udeležiti nastopa v Evropskem svetu; oddal sem pripravljeni tekst in upam, da bom vsaj tako prisoten.

Ivo Jevnikar s tržaškega radia ga bo vzel s sabo.

20. 5.

Te dni, ko zavaljo prebavnih motenj, nisem bil za nobeno rabo, sem izrabil, da sem prebral *Spomine* Ivana Meštroviča.

Škoda, da na Slovenskem nimamo tako pomembnih vtisov o medvojni dobi, kot je to dragoceno gradivo hrvaškega kiparja.

Saj, o dogajanju za časa prvega svetovnega konflikta in po njem imamo Prepeluhove in Tumove in Golouhove spomine; zelo pa bi nam prav prišli zapiski, ki bi nam razkrili ozadje slovenske usode v času med prvo in drugo svetovno vojsko.

A Meštrovič je še posebno pomemben, ker je ves čas v stiku z osebnostmi (Trumbić, kralj Aleksander, Stepinac, Pavelić itd.), od katerih je odvisen potek dogodkov.

Knjiga mi je razkrila veliko stvari, predvsem to, kako nepremostljive so bile težave, da bi prišlo do dostojnega priznanja hrvaške narodne identitete.

O vsem tem me je bila že poučila zgodovina, vendar je podoba čisto drugačna, če ti jo razkriva človek, ki ima skorajda prost vstop na kraljevski dvor v Beogradu in vsak dan sproti ugotavlja, kako nimajo Srbi nikakršnega smisla za demokratično sožitje jugoslovanskih narodov.

Presenetilo pa me je, da v Meštrovičevi knjigi pravzaprav ni govora o Slovencih (razen kdaj o Korošču in še o kom).

Isto sem ugotovil, ko sem bral Ciligo; ta sicer omenja Kardelja in druge komunistične veljake, Slovenci kot narod pa pridejo zelo malo v poštev. In to je do neke mere razumljivo, ker je jugoslovan-

sko vprašanje v bistvu vprašanje srbsko-hrvaškega sporazuma oziroma nesporazuma. Tako so Slovenci nekakšen privesek, ki je pač tako v dobrem kot v slabem odvisen od tega, kar se dogaja pri srbsko-hrvaškem binomu.

Saj, Slovenci kot privesek.

Kot jeziček na tehtnici.

A jeziček, ki se premakne na tisto stran, kjer je krožnik težje obremenjen.

Zato so Slovenci za Hrvate sumljivi, tako za časa Korošca kakor za časa Kardelja.

To se tudi pravi, da do svoje državniške drže še nismo prišli.

In to ni odvisno od skromne številčne konsistence slovenskega prebivalstva, ampak od pomanjkanja čuta za uveljavitev narodovega osebka.

Slovenci smo narod samo v svoji književnosti; v politiki pa prevladuje enkrat kranjsko-trgovska taktika, drugič pa eshatološka mentaliteta.

25. 5.

Po dolgem premoru, ki je nastal zavljo njenega težkega položaja, sem se danes pogovoril z Zlatko.

Zelo se veseli izida romana in sploh je bila tako razpoložena kot otrok, ko od radosti tleska z rokama.

Taka je pač.

To se pravi, da se njena poglobljena zbranost in soliden nastop spoštljivo umakneta v stran, ko se ji ponudi priložnost spontanega doživljanja.

Tako brezskrbno se v zgodnjih jutranjih urah srebrna morska voda poigra s kamenčki na plitvemrodu.

A vendar sem imel, ko sem odhajal, vtis, da mi ni uspelo, da bi s posrečenimi besedami potrdil pomen Zlatkine zarotniško naklonjene bližine v času, ko je delo nastajalo.

Res, videti je, da me tista zadržanost, ki me ščiti v dneh hude ure, potem ima v oblasti tudi v svetlih trenutkih.

29. 5.

Predstavitev romana *V labirintu in Peščene ure* v Tržaški knjigarni.

Zelo številna udeležba.

Največ je bilo mladih!

Direktor dr. Bogo Grafenauer in Drago Jančar sta govorila za Slovensko matico, gospa Silvana Valoppi za knjigarno, potem pa jaz o obeh knjigah.

Misel ob doživetem večeru: dokler bo slovenska knjiga pri nas zbudila tak odziv, smemo še upati, da bomo vzdržali.

30. 5.

Tokrat predstavitev v Ljubljani, na sedežu Slovenske matice.

Manj živahna atmosfera kot v Trstu, zato pa zbranost v častiljivi dvorani ob pričujočnosti odbornikov in univerzitetnih profesorjev. Seveda smo o romanu in o Kocbekovih pismih povedali (Grafenauer, Jančar, Pahor) tako kot v *Tržaški knjigarni*, vendar so bili moji občutki docela drugačni.

Pred tržaškim kulturnim občinstvom me je prevevalo zadoščenje, da mi je uspelo ujeti v knjigo vsaj del tistega ozračja, ki nas je po vojski zajelo kot oblak strupenega plina. Nekako zavedal sem se, da odslej ne bo mogoče več na podlagi nobene enostranske interpretacije prikazovati našega nekdanjega klavrnega položaja. V knjigi smo spregovorili tisti, ki nam ne desni ne levi zgodovinarji ne morejo očitati zgrešenega pristopa v vojnih dneh.

Saj, in v Ljubljani so ti moji občutki dobivali svoje očitno potrdilo.

Z izidom moje knjige je bila prestolnici Slovenije izročena listina o identiteti slovenskega človeka po letu '18., še posebno pa med drugo svetovno vojsko in po nji.

Naš četrstoletni upor, ki se je naravno nadaljeval v dneh drugega svetovnega spopada, je potem, po koncu vojske, odklonil ideološko, internacionalistično reševanje našega eksistencialnega vprašanja in se izrekel za neokrnjeno uveljavitev narodnega osebka.

Pri tem sem si mislil, da sem dal romanu naslov *V labirintu*, a me je ves čas obhajala skušnjava, da bi mu dal naslov *Tezeja ni*.

Seveda je izbrani naslov bolj primeren in zato je obstal; je pa po drugi strani spet res, da slovenskega Tezeja doslej nismo dočkali ali morebiti zaslužili.

Ne gre za nikakršno prevzetnost, v Ljubljani sem čutil, da spada moja knjiga med dokazno gradivo o tem, kako bomo uspešno premagali sovražno zgodovino samo takrat, ko se poglavarji, ki si jih bomo izbrali, ne bodo vdajali eshatološkim vizijam, ampak se bodo predvsem zavzemali za potrditev naše biti.

Vlastina obširna epistola.

Njena emocija je ob romanu drugačna od Zlatkine.

Čeprav pravi, da »nima strokovnih aspiracij«, so njene strani eno samo lucidno tehtanje, ki odtehta vrsto zapisov nesproščenih ali celo površnih ocenjevalcev.

Res, da gre za nevarnost, da bi prijateljsko razpoloženje osvetljevalo z vedro barvo poglavja, ki tega ne zaslužijo; vendar mi njene pripombe in odkloni ob drugih prilikah jamčijo, da je pri branju predvsem literarna sladokuska.

Saj taka je tudi v svojih pismih.

Recimo njena spojitev z naravo.

»Berem Orwellove eseje. Šli bodo z mano v četrtek ... Moram videti, kaj vse je cvetje tam, kjer so bile še pred dnevi moje smučine; kaj je po rebreh, ki jih je takrat razsnavljal sinjasta meglica, da so bile videti še vse zamišljene v misteriju snovanja.

Pred oknom se spreletavajo liščki. Nekateri sedajo na regratove lučke; in si mislim, kako so majceni in lahceni, pa s svojo pisano lepoto podarjajo tako srečo. Gotovo bi bili tudi tebi všeč ...«

Pa to:

»Nekaj pišem samo v dnevnik. Zase, za "dediče". Saj veš, dokler si živ, si otroci ne pustijo nič povedati, potem pa je nekega dne prepozno. Tako kot jeseni list pade le h koreninam lastnega drevesa, človek šele pozneje išče svojo identiteto ob svojem deblu. Morda bodo v kakšnem mitičnem trenutku našli potrditev, da se v življenju rešuješ z upanjem, s svojo trmo, da boš dihal do zadnjega kančka možnosti. Da je upanje lahko dokaz za trajni smisel Bivanja in se je zanj vredno boriti. Da lepoto predstavljajo majhne, drobne stvari. Da je treba negovati spomin na nas same in na rod, ker smo brez njega le še listje, s katerim pometa brezglavi veter časa.«

Videti je, da se je neka gozdna vila dotaknila s svojo čudežno roko, ker nekoč je tudi zelo poglobljeno pisala, a zdaj jo mami neki novi »misterij snovanja,« kot sama pravi o pomladni naravi.

Moram iti, da po vseh letih, ki so se zasekala vmes, spet nadaljujeva najin dialog.

Milan, 28. - 29. /7

Kongres našega Mednarodnega združenja.

Župan nam je dal na razpolago dvorano v *Narodnem muzeju znanosti in tehnike* »Leonardo da Vinci«.

A kakor je okolje monumentalno, tako je naša skupina skromna. Nismo namreč v kraju, kjer bi ogrožena skupnost prisluhnila našemu zborovanju in napolnila dvorano. Tako imamo na razpolago simultano prevajanje v štirih jezikih, manjka pa nam publika, ki bi ustvarila toplo človeško ozračje.

Pa vse polno težav se je nabralo.

Generalni tajnik nas je razočaral, nima tistega duha, brez katerega taka organizacija, kot je naša, ne uspeva. Potrebna bi bila zamenjava, a težko je najti človeka, ki bi se poleg svojega poklica posvetil zastojnemu dopisovanju, odpošiljanju protestnih vlog raznim vladam, predstavljal organizacijo na pomembnih srečanjih itd.

Italijanska sekcija organizacije pa je na prelomnici.

Vse kaže, da bo prišlo do ustanovitve nove zveze, ki se bo vzemala samo za enajsterico potrjenih jezikovnih skupnosti, pustila pa bo ob strani vse, ki zadnja leta hočejo uveljaviti svojo identiteto: piemontska skupnost, benečanska liga itd.

Začasno se rešujem nespodbudnega ozračja tako, da na hitro obiščem Leonardovo *Zadnjo večerjo*.

Žal je polovica umetnine zakrita, ker jo restavrirajo; a spet se mi zdi, da se človek pri reprodukciji v albumu ali v zgodovini umetnosti dosti bolj temeljito poglubi v posamezne detajle neke podobe, kot se mu to posreči, ko stoji pred originalom.

Vsaj za stenske umetnine to prav gotovo velja.

A večkrat tudi za druge.

Spominjam se, kako me je ob Van Goghovih slikah v Amsterdamu bolj prevzela zavest, da sem pred platni, ki jih je mojster s takim notranjim ognjem spočel, kakor pa da bi odkrival odtenke, ki bi jih reprodukcije zanemarile.

Pri *Zadnji večerji* me zdaj moti ogrodje pred njo, a tudi ko ga ne bi bilo, si ne bi mogel približati obrazov apostolov tako, da bi jasneje razbral njihove izraze. Saj, tukaj dobiš vtis o celotni kompoziciji, to že, a kar se te tiče, me bolj kot razgibanost figur ob zamišljenem Kristusu, prevzema rahlost Leonardovega dotika. Obnavljam občutek, ki sem ga imel ob Michelangelovi *Pietà* v baziliki Svetega Petra: tam nežnost odvzema težo kamnu; tukaj pa plemenitost obličij in sinjkasta barva oblačil poudarjata bolj intimno izbranost agape kakor pa dramatičnost upodobljenega trenutka.

Izbral sem si prostor na enem izmed sedežev z visokim naslonjalom, ki so se vrstili ob zidu, da bi se odpočil od kongresa in od hoje po mestu.

In opazoval sem obiskovalce, medtem ko je *Zadnja večerja* ostajala ob strani, pol vidna, pol zakrita za gosto mrežo.

Ugotavljal sem, da je med zadnjo vojsko bomba zrušila samostanski refektorij, tako da se je Leonardovo delo skoraj čudežno rešilo. Saj, in sem si mislil, da bi bila velikanska škoda, ko bi se taka stvaritev spremenila v prah, v sinjkast, rozast in zelenkast prah; vendar je vprašanje, ali smo kaj dosti pridobili s tem, da se je umetnina ohranila, medtem ko je postalo pepel na milijone človeških src.

Na sedež nedaleč od mojega je sedlo mlado dekle v jeansih, dalo lakte na visoki podlahtnik samostanskega sedeža in se zazrla v evangeljski prizor.

Nekaj bi dal, da bi mogel vedeti, kaj misli.

Je v šoli brala Vasarija in ugiba, ali je Kristusov obraz res nedokončan, ker je Leonardo dolgo okleval, kako naj ga upodobi? Ali pa skuša dognati, ali si je za Judeža slikar res izposodil poteze priorja, ki ga je priganjal, naj vendar ne razmišlja cele dneve, ampak naj vztrajno dela, kakor mu drugi delajo na vrtu — tistega priorja, ki je slikarja zavoljo njegovega neaktivnega tuhtanja zatožil celó pri vojvodi Ludovicu?

Ne vem, morebiti je mala verno bitje in se skuša vživeti v prikazano sceno; a tisti njeni deški gibi, njeni odločno sklenjeni lakti in glava, sklonjena nadnje, mi prikličejo Arlette, ki bi se prav tako otroško-zavzeto zagledala v sliko, ko bi bila z mano.

Ob tem utrinku pa vstanem in se odpravim proti izhodu; ravno tako sem namreč ločen od Arlette kot od deklice, ki je zasedla sedež, v katerem je nekoč pobožni pater molil svoje matutine in none.

.

Zvečer sem šel na sprehod k Duomu.

Ni kaj reči, vsakikrat znova ima človek vtis, da je pred čudovitim kolosom iz belih čipk.

Filigranski velikan.

In stopam okoli njega in ga počasi obkrožujem, da bi mogel dognati, kaj mi poleg občudovanja ustvarjalnosti človekovega duha tako veličastna konstrukcija še sugerira. Zakaj zdi se mi, da je kljub svoji veličini nekje kakor ob strani, v svoji zgovornosti nekako nema.

Ne vem.

Res pa je, da me ob *Notre dame* ni nikdar obšel tak dvom.

Morebiti, ker je pariško svetišče bolj združeno z drevjem in Seno. Morebiti, ker oporniki, ki rasejo s tal navzgor, ne zapuščajo zemlje, ostajajo združeni z njo, z vrtovi in klopčami, s krošnjarji in kioski.

Ne vem.

Eno je gotovo: milanski Duomo in galerije ob njem so dosti bolj gosposki, aristokratski kot *Notre dame* in njena bližnja okolica.

Gosposki tudi rahli veter, ki redči ozračje, nasičeno s celodnevno pripeko ...

Kongres?

Navsezadnje je pozitivno, da ni bilo kriz; vodstvo je sicer ostalo nespremenjeno, vzeli pa smo na znanje trdne sklepe, da bo tajnikove letargije konec.

Izreden premik: predstavnika FUENS (Federalistične unije evropskih narodnih skupnosti) prof. Vospernik (predsednik) in nekdanji predsednik Joergensen, ki sta prišla, da bi se zmenila za tesnejše sodelovanje z nami, sta uspela v svoji misli. Naši organizaciji se bosta srečali v Ženevi, da se dogovorita za skupno izjavo o manjšinah in za morebiten skupen nastop.

Tako bomo tudi slovenski predstavniki, ki delujemo v obeh združenjih, poenotili svoje posege na mednarodni ravni!

Kakor zmeraj smo tudi tokrat naslovili svoje izjave raznim vladam. Kar se slovenskih ljudi tiče, sta odšli dve, ena na Dunaj glede slovenske skupnosti na Koroškem, ena v Rim, zato da bi le-ta v zakonu o globalni zaščiti ne diskriminal beneških Slovencev.

Pred odhodom sem si v prvem nadstropju muzeja, kjer smo se jali, ogledal Leonardove tehnične zamisli. In kljub temu, da sem imel vse to kot sediment že v sebi in zato ni šlo za nikakršno odkritje, sem se ob vseh tistih panojih, s katerih so me na neverjetno dolgem razstavnem prostoru spremljale slikarjeve raziskave v botaniki, anatomiji itd., njegove zamisli utrdb, vojnih instrumentov, načrtov mest itd., zavedel, da moža občudujem, kakor nisem doslej, razen Danteja, še nikogar občudoval.

In zazdelo se mi je, da prvič zaslutim, kaj pomeni človek-bog.

Obenem sem spet videl ozračje in barve *Zadnje večerje* in si spet zatrdil, da je v resničnem velikanu prav tako doma milina kot vsa druga čustva. Ergo: sodobna umetnost zato ni pristna, ker ni zmožna, ali je je sram, miline.

Pred odhodom me je katalonska skupina povabila na kosilo, ki je bilo seveda poslovilno, vendar smo bili vsi tako žlahtno prijateljski, da je bilo videti, kot da se s tem našim desetim kongresom (vsaki dve leti jih imamo) začenja nova era.

Vrnil sem se s Triglavskega pogorja.

Vsega samo trije dnevi.

Saj, bilo je kot izpolnitev obljube.

Bil je tih sporazum z gozdom in skalovjem.

Zato sem Ljubljano obšel, kot da pri tem ponovnem srečanju ne spada zraven.

In prvi dan sem se bal, da sem se pomehkužil, a me je noč v Vodnikovi koči sprejela za svojega in prenovila, da se je naslednje jutro kar sam obnovil stari ritem, ko sem se odpravil k Planiki. Žal pa je bil Triglav ves v objemu goste in nepremične sivine, tako da se mi je zdelo bedasto, da bi se povzpел na vrh samo zato, da bi imel vtis, da sem dosegel cilj. Saj sem ga že tolikokrat!

Pa nazadnje: ali je vrh nujno pravi smoter?

Morebiti je, kot pravi Berenson, že to zadosti, da prideš v svet, kjer dokončno pozabiš na vsa mesta sveta.

In to se ti posreči, ko cel dan slediš znani stezi po skalovitem pobočju, čez grebene in vzdolž globeli, tako da se ti za trenutek začudi tudi mladi kozorog, dokler se ponosno ne umakne za naravni zaslon.

Pri tem si bom spet pomagal z Berensonom, ko pravi, da ne odklanja misterija, da pa ga sprejema kot nekaj večno nerazrešljivega. Jaz bi k temu dodal, da postane v gorskem svetu skrivnost bolj sprejemljiva, nekako nevidno-vidna je, nekako na dlani jo imaš, a je rahla kot zrak, ki polní vso tisto mogočno prostornino, kot da so se v nji razmnožila infinitezimalna zrnca biserne matice ...

A kaj, ko zdaj prihaja do mene vrišč otrok z morskega brega pod mano, se mi zdi, kot da sem samo sanjal o Angeli, ki se je pristrčno začudila ob mojem prihodu, sanjal o čredi konj na Velem polju, o bogastvu planinskega cvetja, ki me je s svojo mnogobarvno paleto tako priklenilo nase kot nikdaj poprej.

Da, ker cvetje sem tokrat odkril skupaj s ploščo v spomin Balthazarju Hacquetu, temu čudovitemu tujcu, ki si je želel, da bi mogel za leto dni pasti ovce in tako živeti vzdolž vseh letnih časov v tem kraljestvu rož.

Saj, in tam je nad Vodnikovo kočo njemu na čast ujet v skale miniaturen botanični vrt.

Moral bi si bil zapisati najbolj značilna slovenska in latinska imena tistih rož; a zmeraj rajši kar neposredno nabiram vtise.

Zapomnil sem si samo ime enega cveta: *Zoisova zvončnica*.

In pomislil sem, kdove zakaj, na dijake Zoisovega zavoda; morebiti se mi je zdelo, da bi tista zvončnica lahko postala nekakšen simbol; kaj vem, naslov nekega lista.

Preveč pesniški naslov?

Saj.

Ko pa smo s svojimi kompjuterji tako prozaični ob Hacquetovem paradžu.

20. avgusta

V kavarni San Marco z Damjano Bratuževo.

Malone taka je, kot takrat, ko je pred leti odšla.

Rahla osebnica, ki pa čudovito združuje v sebi znanstvenico, univerzitetno predavateljico in virtuozinjo.

Iz Toronta mi je prinesla nekaj del francoske kanadske književnosti. Govori pa o svoji monografiji o Bartoku, o delu s kompjuterjem, o enoletnem študijskem dopustu ...

Hitri navedki, bliskovite asociacije — sproščen smeh.

Kanadski svet, ujet v primorske oči.

Goriško deklet, ki se je s prsti, vajenimi samo klavirskih tipk, lotilo svetovnih cest.

In ni mi žal, da sem jo nekoč spodbudil: odloči se in pojdi, tvegaj!

Zdaj mi obljublja prispevek za revijo.

Ko se razideva, me obhaja blažen občutek, da si morebiti še utegnemo zaježiti neslišno drsenje navzdol; morebiti se tisti, ki so odšli, ker tukaj niso imeli obstanka, celó vrnejo.

Ali nam vsaj pomorejo od daleč.

Saj se v slovenskem svetu najbrž skriva še nesluten odrešni vir.

30. avgusta dopoldne

Na trajektu, ki je snoči odplul iz Patrasa.

Zaključuje se petdnevni sprehod po svetu, ki se mi zdi kot sanjska prikazen. In v misel mi prihajajo besede, s katerimi je Vlasta Živki in meni želela srečno pot.

»Če še nista šla v Grčijo — poslovilni stisk roke z najboljšimi željami; če sta se vrnila, želja, da bi potovanje za dolgo vrglo iz tira (psihološko) tisti standardni način življenja, ki ga na čase zasovražimo iz dna duše. Delfi, Kreta ... kot davne, minule, razkošne sa-

nje. Ali pa jih samo mi tako občutimo, izgnanci iz paradiža mitov; mi, ki so nam zgorela krila kot Ikaru.«

Saj, vračava se, jaz pa sem se pred vetrom umaknil v kabino, na tihem bi rad pomagal snu, da se ne bi razblinil. Kaj vem, rahlo upanje me navdaja, da mi krila ne samo niso zgorela, ampak da so doslej samo upočasnila svojo rast. Očitam si namreč, da se nisem poprej odločil za to pot, ki bi v marsičem lahko odrešno vplivala name.

S sabo imam *La Grèce*, Edition Odé, to je založba Doretta Ogrizka, ki je za ta vodnik po grški zemlji izbral prispevke odličnih francoskih peres, od Jeana Cocteauja do članov Francoske akademije Jacquesa de Lacretella in Jean-Luisa Vaudoyera. Pa Rogera Peyreffitta, Paula Mauranda in ... No, to hočem reči: da sem si od časa do časa privoščil odlomek katerega izmed poglavij in tako primerjal svoje vtise z mnenji tistih, ki so obiskali klasično Grčijo dosti bolj pripravljeni kot jaz.

Saj ne rečem, od liceja sèm je človek nekako le doma v helenski kulturi; vendar bi zgodovina, umetnost in mitologija zahtevali vse drugačno pripravo, kot so dobršno zbledele reminiscence.

Kaj torej odnašam s sabo po teh nekaj fleših: Delfi, Akropola, Korint, Mikene, Epidaurus, Olimpija?

Predvsem kar novo odkritje: kako so grški ljudje veličastno častili svoja božanstva.

Prav gotovo, iz knjig veš o delfijskem preročišču, o Zeusovem templju v Olimpiji, o Partenonu; prav tako marsikaj veš o obljudenem mitološkem univerzumu. Vendar se samo v Delfih ali pa na Akropoli zaveš, kako so Grki življenje sublimirali.

V Delfih na primer.

Na tistem skalnatem pobočju, kjer te opijanja sončni bog s svojo neusmiljeno vročo svetlobo in te omamlja striženje nevidnih zborov škržatov se ti ves čas razodeva spoznanje, kako so helenska mesta tekmovala, katero bo bolj sijajno potrdilo svojo pričudnost na območju svetega.

Saj, ohranil se je, žal, samo *Atenski zaklad*, tempelj z dorskima stebroma na pročelju, a bilo jih je še kakih osemnajst. In poleg vsi ex-voto. In vsi kipi. Pa pritanej. Pa obokani hodniki.

Apolonov tempelj je središče te božjepotne postojanke, a nad svetiščem je gledališče in, še više zgoraj, stadion.

Vse skupaj se torej vzdiguje v breg, da ti je, kot da se vzpenjaš po terasah, ki bi bile vklesane v presijane stene Glinščice.

Da, tako si mislim: tudi Delfe je mogoče razložiti s tekmoval-

njem premožnih meščanov grških mest, tistih mogotcev, ki so tudi sprožili boje za posest svetega središča. In tudi na vlogo sužnjev pomisliš, ko grška študentka, ciceronka naše skupine, opozori na njihove avtograme na skladih zidu, ki podpira temelje Apolonovega templja. Vendar vsem tem ugotovitvam ne uspe, da bi ti načele odkritja, da je bila celotna helenska družba spojena s svojimi bogovi. In to tako preprosto in hkrati polno, da si je v svetem kraju postavila teater, poleg pa si omislila tudi areno.

In tudi če je res (Donnini), da je bil Dioniz bog revnih, je prav tako res, da je imel Dioniz svoje duhovne poleg drugih svečnikov, ki so tolmačili Pitijine izreke.

Ta grška stvarnost se mi je, ponavljam, na sveti, z belimi skrlmi tlakovani poti, ki vodi mimo delfijskih veličastnih razvalin, ponudila kot pravo razodetje.

In ta vtis se mi je potrdil, ko sva po obisku v senci pinije, ob vhodu v posvečeni hrib, z Živko počivala in sem na oglasni tabli prebral, da je na območju Delfov prepovedano peti, razgrajati, filmati nespodobne scene, vnašati hrano in živali.

Obenem pa je prepovedan vstop v kopalni obleki.

Prav kakor ob vhodu v katoliško cerkev!

Tako da bi bil ti resnici najboljši komentar naslov, ki ga je dal, v Ogrizkovem vodniku, avtor prispevka o mitologiji Mario Meunier: *Les dieux ne sont pas morts.*

Bogovi niso mrtvi.

Niso mrtvi zato, ker jih oživljajo ostanki njim na čast zgrajenih stavb in kipov; še bolj pa so živi, ker se bo prej ali slej človeštvo zavedelo lekcije grškega človeka, ki je s pesniškim čutom spremljal vse živo in neživo na kopnem, v morju in v zraku ter si na podlagi teh pisanih vtisov začel sestavljati mitološke zgodbe.

Na primer tisto, ki se mu je porodila ob opazovanju zrna, ki mora v grudo, da obrodi nov klas. Kakor zrno bo tudi duša človekova, zakopana v zemljo, vstala od smrti v novo luč.

Saj, elevzinski misteriji.

Demetra, boginja rasti in poljedelstva, in Kora, njena hči, ki jo Hades ugrabi. Demetra pa ustavi rast žita, dokler se njena hčerka ne vrne iz podzemlja.

Po sociološkem tolmačenju naj bi se tudi kultu Demetre vdajalo revno prebivalstvo, ki je iskalo tolažbe v misticizmu. A taka razlaga se mi vidi za lase privlečena, saj je bila mogočna stavba v Elevzih, zgrajena za časa Perikleja in Likurga, obdana z zidovi kot kaka utrdba, v notranjost katere so postulanti lahko stopali samo po šestih

mescih, potem namreč, ko so se spoznali z Malimi misteriji. Neverjetno je zato videti, da bi tako stavbo s propilejami, vestibuli in stebrišči zgradili za izkoriščano ljudstvo.

Meunier pa zatrjuje, da so vsi Atenci morali biti vpeljeni v elevzinske misterije.

Bolj bo torej držalo, da se je misticizem uveljavljal ne glede na socialni status.

O procesiji vernikov, ki so na čast pasijona velike boginje Demetre, žalujoče zavoljo izgube hčerke Kore, stopali skozi stebrišča z gorečimi baklami v rokah, Meunier dodaja, da spominja na krščanski križev pot.

Tako torej.

In zato je, po mojem, bolj pomembno zagotovilo, da bodo samo udeleženci elevzinskih misterijev (misti) po smrti prišli na Elizejske poljane, medtem ko drugim ne bo dobro. In tukaj sledi teološki napotek o grških vicah in grškem peklu, Tartaru, s Cerberom, Karonom in Minosom, ki jih je Dante uporabil v svojem Peklu.

Torej tako: s tem, da trdim, da bogovi niso mrtvi, ne mislim, da bi si človeštvo moglo z njimi v prihodnosti še kdaj pomagati; prav gotovo pa bo moral človeški rod, če bo hotel obstati, spet najti pot do tiste duhovnosti, s katero je klasični Grk znal vrednotiti oljko in klas, pa poplemeniti lepoto, povzdigniti med polbogove filozofe in pesnike in Herakla, »nesebičnega bojavnika proti tiranom, osvoboditelja sužnjev, voditelja svobodnih duš, zgled poštenim in resnicoljubnim ljudem« (Maksim iz Tira)

30. avgusta popoldne

Po sprehodu z Živko po zgornjem krovu sem spet izbral — kabino.

Nič se mi ne posreči biti brezskrben turist.

Morje, o katerem je Živka ugotovila, da je kobaltno modro, čutim seveda ves čas ob strani, tudi če v kabini obnavljam — čeprav skoraj telegrafsko — vtise teh nekaj helenskih dni.

Akropola.

Res, tukaj je v resnici kakor središče lepote človeškega sveta.

Najpoprej pot skozi gaj in nepotolažene in nepotolažljive škržate, potem vzpon na kamniti tabor, ki se mu zgoraj svetijo marmornata stebrišča.

Propileje.

Mogočno preddverje, s katerim je Mesikles napovedoval veli-

častje Partenona, tega templja Ateni-devici, ki ne veš, ali se mu približuješ bolj omamljen od prvinske skladnosti ali bolj kot božjepotnik.

Ker božjepotniki smo videti vsi, kar se nas je prej gnetlo na strmem in skalnatem pobočju, zdaj pa v vseh jeziki in s pomočjo vseh vrst fotografskih aparatov in filmskih kamer krožimo po kamnitem akropolskem vrhu, ki so ga v srednjem veku razdejali Turki in Franki in krogle iz beneških topov. A človek vendar ne čuti, da stopa mimo razvalin, da hodi po njih, ker mu stebrišče Partenona obnavlja podobo tiste Akropole, ki jo je Periklej zaupal Fidiji, da bi tam obnovil slavo grške domovine.

Saj, po zmagi nad Perzijci, ki so Akropolo spremenili v kup ruševin.

In v petnajstih letih so se pod vodstvom enkratnega kiparja pod sinjim nebom vzdignili spomeniki čiste in popolne ubranosti, ki slavijo svobodno domovino s čaščenjem deviške boginje.

Da, ker nji, Ateni, je poleg Partenona posvečen tudi mali, stavbarski biser, tempelj z jonskimi stebriči.

Atena Nike.

Atena Zmagovalka.

Ob strani pa samuje Erehtejevo svetišče.

Kariatide zamenjujejo stebre.

To se pravi, da je moški ustvarjalni duh ves ta umetniški kompleks posvetil ženski.

Ateni, ki je dala ljudem oljko.

Ateni, ki jim je stala ob strani, ko so se bojevali proti tujcu.

Dekletom, ki so poglavitni stavbeni element Erehteiona.

O seveda je Fidija v 150 metrov dolgi frizi v notranjosti peristila upodobil vseatensko slovesnost, tako da se je atensko prebivalstvo lahko občudovalo kot v čudovitem v marmor vklesanem filmu; vendar je vse, kar je stavbarskega na tem enkratnem griču, zraslo v počastitev ženskega božanstva.

In, kakor v Delfih, spet odkrivam, kakšno vlogo je igral mit v grški družbi. Prav gotovo, vsa klasična grška književnost ti to sporoča, vsa zgodovina grške umetnosti. A ob knjigah se predvsem zamisliš v pisateljevo sporočilo, ob umetniških reprodukcijah te predvsem prevzamejo arhitektonska dela, stebrišča, frize, metope in kapiteli. A tukaj skoraj otipaš resnico o mitološkem svetu.

To lekcijo odnašam s sabo.

In zdi se mi, da sem za pomembno spoznanje bogatejši.

Na to mislim, ko grška študentka kaže v ravnini pod nami gle-

dališče, kjer so v davnini igrali Aishila, Sofokla in Evripida; ko nam kaže točko, od koder je Morosini bombardiral Akropolo; ko omenja vzpetino, na kateri je sv. Pavel govoril o neznanem Bogu.

A mislim tudi na to, kar me je prizadelo že ob templju v Baalbeku, da je namreč krščanstvo prav tako uničevalo, kakor so pred njim počenjali pagani.

A sploh, kakšen smisel je, imeti za pogane ljudi, ki so tako plemenito častili Apolona v Delfih, Ateno tukaj na Akropoli, Zeusa v Olimpiji?

Kako čudovito bi vendar bilo, ko bi bil kristjan ekumensko razpoložen že takrat! Tudi do poganov. A videti je, da hoče vsaka nova vera graditi na čistini.

V dvajsetem stoletju tudi komunizem.

A ta se je vsaj zadovoljil, da je v prvem zaletu nekatere cerkve uporabil kot skladišča. Prepričan, da bo ljudi tako prevzgojil, da se bodo odpovedali duhovnemu svetu, krščanskih svetišč ni podrl.

Kljub vsemu je vsaj v tem ravnal modro.

Vprašanje pa je seveda, ali se ti modrosti ne bi odrekel takrat, ko bi postal edini gospodar nad dušami, kot se je evropskemu človeku zgodilo za časa tega ali onega krščanskega cesarja.

1. septembra

Moram pohiteti, ker se bomo predpoldne izkrcali v Anconi.

Ostanki Pozejdonovega templja na rtu Sunion.

Skrajna konica Atike.

Morje in spomini.

Bayronov avtogram na tamburu vitkega stebra.

A naša skupina hiti v avtobus, kjer jo mami kopališče pod vzpetino.

Z Živko pa sedeva v senco na teraso kopališkega bara in skušava premagati vročino s čajem.

Tudi v Grčiji kot v arabski Afriki pravijo namreč čaju *čaj!*

Potem opazujeva okolico kopališča in se strinjava v ugotovitvi, da spremlja pomembne zgodovinske objekte zanemarjeno okolje, odvržene posode, odpadki vseh vrst. V tem je Grčija pristno balkanska, to sva spoznala tudi ponoči, ko sva kolovratila po ulicah. Poudaril sem, namreč, da edino z neobveznim pohajanjem neko mesto razgalim ali pa ono razgali mene; in Živka je pristala na tak pohod. A nisva si šla, kot naša skupina, ogledat osvetljene Akropole, ampak jo ubrala po tihih, na pol zapuščenih ulicah proti trgu Omonias. In

ob tistem tihotapskem prisluškovanju sva odkrila, kako mesto pod sodobno patino živi svoje pristno južnjaško življenje. Gre predvsem za značilni občutek, ki ga ima človek iz srednje Evrope; da je namreč prišel v kraj, kjer so obrobne stvari nedokončane, neizdelane. Seveda, tudi smeti, po kotih ali vzdolž zidov, so značilne. Tako tudi na samem trgu Omonias. A bolj so zame pomembna udrta vrata skladišč, okrušeni podboji, švedrasti pločniki. Saj, bila je skoraj polnoč, in zahotelo se nama je sladoleda. Vendar sva oklevala, ali naj sedeva pred bar, ki je imel mizice na višočem pločniku: vtis sva imela, da bova zašla v klavrno zasedo. A potem je bil tisti sladoled prava umetnina.

Še bolj sva se približala dvojni podobi mesta, ko sva se naslednje jutro dala zapeljati na trg Manasteraki.

Takega bazarja nisem videl ne v Benghaziju ne v Beirutu ne v Sarajevu. Mogoče bi ga primerjal s tistim v Aleksandriji.

Vzdolž pročelij je na pločnikih vse od kraja; od raznega železja in cenениh oblek do industrijskih izdelkov; od sadja do kovinskih čebrov, polnih rozin, lešnikovih in mandeljnovih jeder; od jestvin do mesa.

O, glede mesa.

Temu je posvečena nekaka šireka in visoka pasaža ali galerija, ki je znotraj na obeh daljših straneh obdana z železnim ogradjem, na katerega so pritrjeni kavljji. Ti segajo za celo nadstropje v višino, čeprav je razčetrteno meso razstavljeno nekoliko nižje. A tisti špalir rozastih in rdečih visečih kosov, ki segajo v vso globino obsežnega prostora, te naenkrat napade kakor mōra. Seveda sem bil sam kriv, ker sem se želel približati tistemu karavan-seraju, zadelanem s kolonami. A sladkobni duh me je napadel že pri prvih rdečih kulisah; in moral sem ven, da sem rešil želodec najhujšega.

»Viš,« sem potem rekel Živki, »nikdar nisem skusil tistega gnuša, o katerem govori Sartre, to nazorno prikazovanje človekove me-sojede strasti pa me je še bolj razorožilo kot vonj mesnih vlaken.«

Gotovo, moral bi imeti zadosti časa na razpolago, da bi se lahko približal domačinom.

Videti je namreč, da jih pogovor o slavnih starinah skorajda ne pritegne, rajši bi pripovedovali o osvobodilnih vojskah, o generalih, o Pasoku. Zadržani so in ponosni. In z Živko sva komaj čez čas odkrila, zakaj so z nami tako redkobesedni. V njih namreč še zmeraj tli tisti odpor, ki ga je spočel Mussolinijev napad na njihovo domovino. Morebiti bi jim počasi dopovedala, kako je z nama dvema in še z nekaterimi osebami v naši skupini. A to ne gre zmeraj zlahka,

kakor ni šlo z malim Ahmedom ben Lalulom v Garianu 1940. leta. Če bi omenila makedonsko skupnost v Epiru, pa bi zadela v drugačno podvodno čer; saj se socializem tudi v helenistični obliki, kar se tega tiče, ni izkazal.

Korint.

Tesna ožina me manj zanima kot kraj, kjer je Oidip preživel svojo mladost kot posinovljenec kralja Polibosa.

Zgodbo v avtobusu pripoveduje naša grška študentka, ko pa poslušam njen glas, a je ne vidim, ker govori v mikrofون pred sprednjimi sedeži, mi je, kot da gre za navedbo zgodovinskih dogodkov, ne pa za vsebino Sofoklovega dela.

V liceju v Kopru smo ga brali v izvorniku, potem sem ga bral kot vojak v italijanskem prevodu v Libiji, zatem pa nekaj krat v Sovretovem ponašenju. Vendar je zdaj docela drugače: vtis imam namreč, da bom vsak čas odkril nekaj zelo pomembnega v zvezi z Oidipom, Jokasto in pravkar dospelim Korinčanom ...

A je žal trenutne iluzije kmalu konec.

Vozimo skozi mesto, ne da bi se ustavili.

Stebri, ki so ostali od Apolonovega templja, pa me tudi ne vznemirijo. Iz sebe sem ob misli, da je rimska vojska opustošila in zrvanala z zemljo Korint, kakor je bila naredila s Kartagino. Ob ti uničevalski strasti, ki se ne zadovoljuje z zmago, ampak mora naselje svojega tekmeca porušiti do tal, se v meni zmeraj znova vname nezadržan, prvinski upor. A ta je v meni tako silovit tudi zato, ker je naša skupnost nekaj te uničujoče sle skusila na svojih stavbah in domovjih.

Simpatičen pa mi je nekdanji Korint, ker berem v Ogrizkovem pariškem vodniku, da je mesto imelo tisoč hetêr, ki so bile tudi nekakšne svečenice, pripravljene, ko je bilo mesto v nevarnosti, hoditi v procesiji z drugimi državljani, peti z njimi svete pesmi in z njimi žrtvovati bogovom. Tako so kot priprošnjice rešile mesto za časa Kserksovega prihoda, kar je še bolj potrdilo njihov ugled. In videti je, da so korintski bogataši obljubljali Afroditi nekaj hetêr tuči, preden so se lotevali svojih kupčij; za to pa so naročili dekleta z daljnega vzhoda ...

Vsekakor svojevrstno mesto.

Ker pa je teh tisočero svečenic ljubezni spretno obiralo posadke ladij, ki so zaplule v pristanišče, je nastal tisti rek: *Non licet omnibus adire Corinthum*.

Obisk Korinta ni za vsakogar.

A spomnil sem se tudi komentarja Denisa de Rougemonta prve-
mu Pavlovemu pismu Korinčanom.

Misère et grandeur de Saint Paul.

V Les mythes de l'amour.

Avtor meni, da je vir apostolovega puritanizma in njegove mizo-
ginije potreba, ki jo je narekovala misijonarska gorečnost. A Rouge-
montu je predvsem pri srcu poudarek, da v takih primerih ne gre za
evangeljsko besedilo, veljavno za vse čase; saj ni mogoče spreje-
mati pravil, ki so najbrž »zmeraj dobra za množico«, a nimajo kot
taka nikakršne duhovne vrednosti.

Sprašujem se, zakaj mi je prišel na misel Denis de Rougemont,
ko pa gre za polemičen pripis na račun apostolovega odklonilnega
razmerja do ženske, medtem ko je vprašanje korintskih Afroditinih
svečenic čisto drugačnega značaja.

Menim, da je ključ za razrešitev te na videz drzne asociacije v
mojem prepričanju, da so pravila, zakoni, dogme itd. duhu samo v
napoto. In če že gre za korintske hetêre, potem je res, da je evan-
gelij bolj znosen do njih kot apostol Pavel do žensk na splošno.

• • • •

Epidaurus.

Najlepše — ne samo grško — gledališče na prostem.

Skoraj nedotaknjeno je.

Ujeto v naravo, kot da ga je sama ustvarila.

In ko se vzpenjaš po stopnišču navzgor in navzgor, se hkrati na
tihem pridružuješ množici, ki je skozi stoletja sledila dialogom na
odru tam spodaj.

Tudi zdaj delavci razpotegujejo blago čez peščena tla: ko nas ne
bo več tukaj, bodo kamniti sedeži oživelí vsenaokoli in vsenavzdol.

Naša spremljevalka pa tačas daleč pod nami mečka med dlanmi
kos papirja, da je slišati sušenje, kot da si zraven nje ... potem po-
drsne z vžigalico ob škatlico, da zacvrčí vse gor do tebe, ki si nekje
zgoraj, združen z gozdom, z nebom, tem sinjim stropom nad prizori-
ščem, ki so si ga zgradili ti čudoviti smrtniki!

A moramo še v muzej.

Potem naprej.

• • • •

Mikene.

Tukaj je vse silno in vse arhaično.

Levja vrata.

Skaloviti tabor.

Kiklopski zidovi.

Vzpon v sončnem ognju, ki nas pritiska k tlom, k čerem.

Živka se je vdala, počakala bo nekje v senci pod levoma.

In spet smo množica, ki se vzpenja, pa množica, ki se vrača, samo da nas tukaj ne spodbuja belina stebrov kot v Delfih ali na Akropoli. Sivi skladi nas spremljajo na vrh postojanke vse do sivih ostankov nekdanjega bivališča.

Koliko let je že, kar sem o vsem tem zvedel iz Ceramovih *Pokopanih kultur*?

Pa o Schliemannovi trmi, o njegovem prepričanju, da je odkril Agamemnonov grob in grobove drugih, ki jih je skupaj z njim pokončal Egist. Ni bilo res, Evans je na Kreti odkril starejšo civilizacijo, ki je verjetno od tam prešla v Argolido.

Zato odkopani grobovi ne pripadajo Atrejvcem, ampak najbrž Perzejvcem. Vsekakor je Schliemann zaoral v praarhaično dobo grštva, kar je bolj pomembno, kot da je najdeno zlato bogastvo, ki se zdaj sveti v vitrinah atenskega muzeja, pripadalo Agamemnonu.

A jaz mislim na Minosa, na Knosos, na Labirint, pa si obetam, da me kakšna naklonjena ladja kda; popelje do kretske obale. Tam bi namreč rad zasledil kraj, kjer je Tezej pokončal Minotavra, in morbiti zaslutil kako simbolično napoved za današnji čas.

Ker tukaj v Mikenah je vse kiklopsko in temno, kot zgodovina družin, ki so se tod spopadale in klale.

Tudi kupolasta rotunda, ki ji pravijo »Atrejev zaklad«, je mrka, kot da se njenih težkih kvadrov drži neko mrakobno prekletstvo.

.....

Olimpija pa je spet umetnost v polni svetlobi.

V prazničnem koncertu škržatov.

Altis, sveti gaj, ni več nekdanji, tam, kjer so nekoč rasle oljke in platane, zdaj pinije spremljajo tihožitja ókrastih ruševin, ki so jih marljivi arheologi rešili izpod sedemmetrske blatne plastí.

Naša vodnica skrbno in zapovrstjo navaja posamezne sestavne dele kompleksa, poudarja pomen raznih prostorov, hkrati pa nas nagajivo spodbuja, češ da bo v muzeju ob tlorisu olimpijske površine preizkusila našo pazljivost. Jaz pa rajši z zanimanjem sledim prizvoiku njenih stavkov, ki vseskozi dajo slutiti ponosno domovinsko zavest mladega dekleta, ki ne mara socialistov in je na strani predsednika republike, a je tako prisrčno komunikativna in stvarna obenem.

Ni mi seveda dosti do razlikovanja stavb, bolj malo me zanima, kje je bil sprejemni urad, kje slačilnica za atlete. Prevzema me celota, zamisel, da si v *Altisu*, v oljčnem gaju, poleg stadiona zgradiš tako središče, posvečeno urjenju prožnih teles. Pa da si sredi te

simbioze drevja, mladih mišic in stebričastih poslopij zgradiš tempelj Zeusu, tako da zavoljo njegove mogočne konstrukcije že poprej sveti kraj zadobi podobo veličastnega svetišča.

To je spet presenetljivo spoznanje.

Vsaj zame.

To sožitje bogov in atletov je še bolj čudovito kakor tempelj v bližini gledališča.

To preprosto spajanje naravnega in nadnaravnega je kakor razvozanje najbolj težavne uganke življenja.

Kot nesluteno uresničenje edino dosegljive harmonije.

In spet: za postavitev novega, sijajnega templja, v katerem je stoloval velikanski Fidijev kip boga, so se odločili po zmagi nad Perziji.

To se pravi, da so potrjevali svojo zmagovito narodno bit s poklonom počelu sakralnosti.

Pa mi?

.

Mi slavimo strojnice, rajnkim sovražnikom pa odrekamo pokop kot Kreon Polineiku.

.

Naš trajekt bo čez poldrugo uro v Anconi.

Morje je rahlo grbančasto.

Nebo je ves čas nedolžno sinje.

Živka bere v zavetrju.

Skušam potegniti črto pod grškim seštevkom.

S sabo odnašam skalovito pobočje Delfov, tempelj Atene Nike, kariatide, Fidijeve frize, božansko Koro, nagrobne stele, čelni zatrep, malega jahača na razboritem žrebcu. Pa Praksitelovega Hermesa.

A bolj kot vse te umetnine, ki so oživele in stopile iz knjig, da bi mi z odsevom svoje lepote posijale v današnji svet, se mi ob koncu tega bežnega sprehoda v helenskem ozračju vsiljuje prepričanje, da bo potrebno na kak način spet najti tisto soglasje človeka, narave in duhovnega sveta, ki se je nekoč posrečilo grški družbi. Nič si ne znam predstavljati, kako bo človeštvo moralo ravnati, da bo v prihodnosti to doseglo; zagotovo pa v tem ne bo uspelo, dokler bo podleglo ideološkimi demiurgom, denarnim mogotcem in pa vsevednim, dogmatsko razpoloženim teologom.

4. septembra

Draga.

Tokrat bogata predvsem zavolje tehtnih srečanj in pogovorov.

Pa tudi anketa o sedanji mladini je bila spodbudna variacija.

Vendar brez organizacije demokratične mladine se naša narodna skupnost ne bo izvelkla iz stagnacije. Naše hiranje, kar ga ne povzročajo zunanji činitelji, je predvsem odvisno od zavrnosti, ki jo je rodilo ideološko-oblastno povojno ozračje. To je potrebno razgibati, če nečemo podleči, kot omahne organizem, kateremu odvzameš kisik.

5. septembra

Nadvse pester pogovor s prof. Žabkarjem.

Namesto v kavarni San Marco sva se tokrat sestala na Proseku.

Začela sva z grškimi božanstvi in s pomočjo številnih asociacij prišla do vatikanske diplomacije, Janeza XXIII., do teologa Künga, s katerim je bil prof. Žabkar skupaj v Rimu, do Unamuna in do gnostikov, ki mi je njihove evangelije hčerka Maja poklonila za rojstni dan, a mi njihov intelektualistični hlad ne pride do živega.

V številnih vprašanjih odkrivava podobne poglede, večkrat se sijajno ujemava, tako da nama nazadnje določeni čas izdajalsko odteče.

Bolj kot jaz je domá v filozofiji in zgodovini, s teologijo pa sva oba začela svoj curriculum, a sva tudi oba potem krenila samohodčeva pota. Tako imava na razpolago nekaj zanesljivih premis, da se znajdeva tudi pri obravnavi specifičnih vprašanj; saj sva se tokrat ustavila pri Rebulovem katolištvu, pri teološki neosnovanosti celibata, pri teologiji osvoboditve, nazadnje pa še pri škofu Rožmanu.

Razšla sva se ob profesorjevi obljubi, da mi pošlje prispevek o nedavno preminilem bratu, nadškofu - nunciju.

10. septembra

Te dni sem se, da bi se grško ozračje še nadaljevalo v meni, poglobil v vse štiri Sofoklove drame v Sovretovem prevodu. Tako sem nekako od blizu sledil prihodu Korinčana na tebanski dvor, v *Oidipu v Kolonu* opisu lepot Atike, pesnikovega rojstnega kraja, kjer

*pogostoma razliva
slavec melodije tožne
v božjem gaju nedostopnem,
po grméh temno zelenih,
med bršljanom vinsko rdečim,
kjer brez ostrih sap viharjev
varen pred žarino sonca
sad uspeva tisočer.*

Saj, zagledal sem se v pokončni značaj kralja Tezeja, ko se zavzema za Oidipa; spremljal usodo Filoktetesa, zanimivo grško varianto svetopisemskega Joba: a se vendar spet vračal k dialogom med Antigono in Kreonom, ker sta mi bila navsezadnje najbližja zavoljo večne resnice o sporu med oblastjo in zakoni srca:

Kreon : Te ni sram, da si sama z vero svojo?

Antigona: Zvestobe naj do brata me bo sram?

Kreon : Ni bil ti drugi padli tudi brat?

Antigona: Res je, po oču in po materi.

Kreon : S potuho ónemu ga onečaščaš.

Antigona: Tegà ti mrtvi pač ne bo potrdil.

Kreon : Da ne? Ko pa oba enako ceniš!

Antigona: Ni bil mu suženj, padel je kot brat.

Kreon : Sovražnik mestu, óni pa branivec.

Antigona: Že, že, a v Hadu prava so enaka.

Kreon : Pošteni ni enak nevrednemu.

Antigona: Kdo vé, če to velja v kraljestvu senc?

Kreon : Sovražnik še po smrti ni prijatelj.

Antigona: Živim zato, da ljubim, ne da črtim.

Kreon : Kar ljubi jih, a v Hadu, če že moraš; jaz pa se živ ne bom uklonil ženski!

Pri tem ugotavljam, kakšno brezno ločuje Sofoklovo in Antigono in Kocbekovo etiko od Kreonove in Vidmarjeve, ki pa bi bil hkrati vseeno rad glasnik nekakšnega psevdo-humanizma.

A ob tistem: *Živim zato, da ljubim, ne da črtim*, ki je predkrščanski, bi mogoče Josip Vidmar le našel priliko, da bi se vprašal, ali mu je Kreon res najboljši zgled življenjske filozofije.

Vsekakor pa bi bilo prav, da bi se slovenski ljudje v pieteti do nepokopanih bratov rajši pridružili Antigoni kot Kreonu. Saj tudi v 24. spevu Odiseje, čeprav najbrž ni Homerjev in je dodatek kasnejšega datuma, Zeus nagovarja bogove:

*Mi pa z naše strani, storimo, da utoni v pozabo
bratov pokol in sinov! Naj ljubijo spet se ko nekdej,
vlada poslej naj mir, a v miru cvetoča blaginja!*

To se pravi, da je spet poudarek na tisti ljubezni, ki jo zagovarja Antigona.

Dulcis in fundo.

Vrnil sem se namreč na barkovljanski breg, potem ko sem bil tri dni gost *Triglavskega narodnega parka*.

Z Majo sva odšla z Rudnega polja 11. zjutraj in gaziia sneg, ki je bil zapadel prejšnji večer in pobelil vse hribe.

Najbolj nama je nagajal, ko sva se vzpenjala na Hribarice, ponekod si, če nisi pazil, na stezi zagazil tudi do stegen v zamet; vendar je tista začasna zimska pokrajina kmalu spet začela dobivati pravo podobo.

Neprijetna pa je bila tista preuranjena hladna odeja cvetju ob jezerih, saj je imelo upognjena stebelca, ki so si komaj čez dva dni opomogla in se začela ravnati. Zato je bila pisana cvetna trata bolj mikavna pod skalnato steno na Velem polju.

A kaj, nebo je bilo tako brezmadežno, da mi je priklicalo tisto nad Partenonom. Seveda ni bilo tako poudarjeno sinje, bolj presvetljeno je bilo, a čisto sorodno tistemu grškemu, tako da sem se vrh Hribaric vprašal, zakaj naj bi ne bila tam naša akropola. Ali pa naše Mikene.

Saj bi se mogoče tudi pri nas kakemu svojeglavemu diletantskemu arheologu posrečilo, da bi izkopal ostanke kakšnih davnih prednikov.

In morebiti tudi kak zaklad.

Tudi če ne bi bil zlat, saj je vseeno lahko navdse dragocen. Kdo more vedeti.

Maja je, vitka in prožna, šla kot Diana, tako da sem večkrat sprožil aparat in združil tiste starodavne sklade z njeno mladostjo.

Mislil pa sem na zbranost prejšnjega večera v jedilnici Vodnikovega doma, ko sva sedela v kotu in so na mizah gorele sveče. Za mizo poleg naše je škotski profesor v angleščini predaval skupini francoskih mladih ljudi o vprašanjih škotske identitete, govoril o Ircih, se poglobljal v probleme jezikov. In zazdelo se mi je, da je tisti improvizirani simpozij pod Triglavom kakor dobra napoved; kakor da razgledani mož, ki je v knjigo pravilno po slovensko zapisal, da prihaja iz *Škotske*, tako prisrčno nagovarja mlade po zaslugi neke nevidne gorske boginje. Ta pa ne daje dvoumnih izjav kakor Sibila ali Pitija, ampak čisto zanesljivo občublja spremenjeno prihodnost narodom, ki morajo šele priti do besede.

In zdaj tukaj, ob krotkem morju, čutim živo domotožje po tisti akropoli pod Kanjavcem, po zelenih in modrih pogledih Zelenega jezera.

SPOMENKA HRIBAR

**»NAROD, NACIJA IN NACIONALIZEM«
TIHE GROŽNJE
NOVA REVIIJA, 19/20 - 1983**

Imamo sploh kakšno narodno politiko danes? Najbrž. Le da tega, kar vidim jaz, ne morem imenovati *politika*, še manj *narodna politika*. To, kar vidim, je nekakšno menjavanje (pretehtavanje) stihijnega in strogo planirane; zdaj zmaga eno, drugič drugo. Gre za nekakšno pretehtavanje med narodnim in sonarodnim, in internacionalnim, ko ni nobene prave meje več, torej tudi prave zvestobe narodnemu ne, iz česar bi šele sploh moglo izhajati pristno so-narodovanje z drugimi narodnimi kulturami. Pri tem seveda mislim na globokoumne predloge o skupnih učnih jedrih, obveznih za vse otroke naših kultur. Če to ni negiranje vseh narodnih kultur, negiranje vsakršnega spoštljivega odnosa do *vseh narodnih kultur Jugoslavije* in narodne kulture kot take, potem ne vem, kaj sploh je narodna identiteta. Takšna razprodaja (naše) narodne samo-bitnosti je najnižja točka, do katere smo prišli v povojnem obdobju. Zavaljo nekakšnega laži-internacionalizma, ki nima nobene zveze ne z narodom ne z internacionalizmom! Kajti druge narode morem spoštovati in razumeti le toliko, kolikor razumem in cenim, ljubim zgodovino, kulturo, poezijo, ki me je skozi materino govorico vzbudila v življenje kot človeka — človeku.

Zapisati, da se danes kot pripadnica majhnega slovenskega naroda (ali pa »velikega« srbskega) čutim ogroženo, je skoraj krivokletno. Pa se počutim ogroženo in nihče me ne bo prepričal, da se tako ne počutim, češ, da bo jutri bolje ali pa da tako mora biti, oziroma da sploh tako ni, ker tako pač ne sme biti.

Ali imamo danes kakšen narodni, vsenarodni program? Kakšen program pa je to — stabilizacija? Je to *program*? Je program do jutri, morda, toda, kako bomo jutri? Kaj *bomo* počeli, če sploh bomo obstajali v času robotizacije in visoke tehnike, mi, ki *danes* vzgajamo mladež za jutri, ko da bo to še vedno čas rokodelstva ali v najboljšem primeru čas *poklicnega* dela. S takšno vzgojo in »narodnim programom« vzgajamo kvečjemu hlapce in dekle jutrišnjega sveta.

Narodno življenjsko resnico more *nositi*, realizirati le ustvarjalna oseba, svobodna oseba, ki je skozi zvestobo sami sebi obenem zvesta narodu samemu.

Narod pa, ki hoče živeti kot *narodno občestvo*, mora negovati ustvarjalnost, ker samo s tem potrjuje samega sebe. Ker je med narodom in posameznikom razmerje *potrjevanja*, pomeni to, da se narod kot narod potrjuje v posamezniku, posameznik pa v narodu.

Uspešnost naroda ne temelji na kulturni ali na idealni zavesti o svojem obstoju, ampak na stvarni življenjski zavesti o svojem obstoju in na stvarni politični volji.

Vsaki generaciji sredi malega naroda je naloženo, da premaga ta strah, da se zave svoje nezamenljive narodnostne biti, da se je zave in da jo nosi kot svoj lastni habitus. Priti do spoznanja o nezamenljivosti svoje *narodne* biti pa je *d e j a n j e*, ki ga more zmoči le ustvarjalna oseba, ki se zave svoje lastne človeške nezamenljivosti, svoje enkratnosti in neponovljivosti. Tisti torej, ki je samemu sebi odprt, ne pa serijsko zamejen, zamorjen in samo-pozabljen. Pretirano je misliti, da se mali narodi izživljajo samo s kulturo in skozi njo, gotovo pa je, da je zanje kultura kot *permanentno razpiranje ustvarjalnosti*, bitnega pomena.

Ogroženost slovenstva je že del slovenstva samega. Ogroženost slovenstva sredi tehničnega sveta in njej pripadajoče logike političnega ravnanja, je *današnja* oblika te iste ogroženosti. Demon, današnji demon ni dvom v možnost obstoja takšnega »dovtipa zgodovine«, saj smo si takorekoč šele včeraj iztrgali življenje iz krempljev narodnostne smrti, danes je »demon vseh demonov, strah pred resnico«. Strah pred resnico naše *današnje* ogroženosti in zatekanje k varljivemu optimizmu, da je vprašanje naroda vprašanje osvobojenosti dela, da bo osvobojeno delo prineslo raj in da glede na to konec koncev vprašanje naroda kot naroda sploh ni problem.

Narod ni močan takrat, kadar ima oblast nad drugimi narodi, narod je bogat tedaj, ko se zave *svoje nezamenljive* biti. To velja za vsak narod; kadar se narod tega zave, takrat je svoboden. Takrat mu ni tesno, da ne more iz svoje lastne kože, temveč se zave svoje srečne in ponosne enkratnosti. To velja za vsak narod kot narod, ne le za slovenski narod.

Z drugimi besedami: samo skozi svojo narodnostno opredeljenost *bivam* v bližini občestvene biti. Samo iz svoje narodnosti ven morem bivati v občestvu z drugimi ljudmi drugih narodnostnih pripadnosti. Takšna *stoja* v narodu mi šele omogoča mojo lastno človeško intimno povezanost z zgodovino, s prostorom, v katerem sem. In *človeško dostojanstvo*. In šele od *tod* morem iti »drugam«, morem razumeti in spoštovati so-narodnjake, druge narode.

Slovenske pridne roke, predvsem pa slovenska pamet, se še naprej selijo na tuje, ker tu, doma, zanjo ni dovolj prostora, predvsem pa ne dovolj posluha za ustvarjalno delo. To odhajanje se je zdaj sicer zmanjšalo, toda zmanjšalo se ni zaradi spremenjenega odnosa do našega narodnega telesa, do narodove pameti, temveč

zato ker je gospodarska recesija zajela tudi ostali svet. In to odhajanje ljudi »ven« seveda ni bilo začasno v tem smislu, da se bodo »zunaj« obogatili z znanjem, nato pa se vrnili domov, da bi ga razdajali nam vsem. Ne. Za nas so pač neuporabni, ker preveč vedo. So naši ljudje na tujem, ki želijo priti *domov*, ki želijo s svojim znanjem sodelovati v naši narodni biti, pa nezadoščeni in nesrečni ostajajo zunaj, ker domovina zanje nima prav nobenega posluha. Še posebej ne, če se njihovo znanje ne more neposredno vdelati v kakšen stroj ali kakšno drugo (izvozno) dobrino. In če se to ne da, naj ostanejo kar oni sami, ljudje, izvozni artikel. Tako so najcenejši, ker jih ni.

Skratka, brez duhovnega pluralizma, ni prave svobode. In brez svobode ni ustvarjalne osebnosti — in torej tudi ne skupnosti kot o b č e s t v a .

Svobodna, ustvarjalna oseba je temeljni kamen narodove samo-biti. Kjer je rast ustvarjalnih sil krnjena, narod zamira.

Nesmiselnost sovražne zajede — seveda ne le med Srbi in Slovenci, temveč med vsemi jugoslovanskimi narodi — je tolikšna, da je ne morem zajeti, pretopiti v besede. Nemoč, ki izhaja iz tega uvida, meji že na obup. Obup se me loteva, ko glasovi zoper to dogajanje ne morejo prevpiti grozeče tišine naraščajočega sovraštva. Nasedli smo na ideološko finto, da je vsako samozavestno poudarjanje svoje narodnosti — in pravic, ki gredo vsakemu narodu — nacionalizem! Da je vsaka skrb za materin jezik nacionalizem, fašizem, arijstvo! — In kar je najhujše, tudi zares smo se začeli vesti po tem predpisanim obrazcu! Kakor da bi nas nekdo ujel v magično formulo neusmiljenega obrazca: *s silo* se bomo spremenili. *Grob si kopljemo tako* v svojih lastnih srcih! V (našem lastnem) sovraštvu gnezdijo jastrebi in mrhovi-

narji — in nihče drug. *Sila ne rodi ljubezni.*

Naš domači internacionalizem, ki smo ga toliko let zagovarjali kot edino pravo domovanje narodov, kot samo b i t narodov, se je kotil na napačnih predpostavkah, da so narodi znotraj meja socializma drugotnega pomena, da je meja *dóma* družbenopolitični sistem, ne narod. Narod je tako nujno postal nekaj drugo-razrednega. Manj (spoštovanja) vrednega. Srbohrvaško govoreči natakár v slovenski kavarni je po tej logiki že vnaprej oproščen najbolj normalne stvari, da se poskusi naučiti jezika okolja, v katerem biva. Tako izkazuje svojo »razredno vzvišenost« in morda celo pozabi na temeljne vzroke svojega socialnega položaja.

(To, da je v Srbiji j a v n i pogovorni jezik srbski, v Sloveniji pa slovenski — to smo se menda že »dogovorili«?)

Internacionalizem kot o b č e s t v o, tj. kot s o ž i t j e narodov pa ne more temeljiti na brisanju dolžnega spoštovanja do vsakega naroda posebej, do specifičnosti, ki nas ločijo in šele tako sploh opredeljujejo, individualizirajo kot ta ali oni posamezni narodni subjekt. Poudarjanje tistega, kar nas vsekakor druží — družbenopolitični sistem — more temeljiti le na polni afirmaciji naših medsebojnih *različnosti*, diferenc. Le tako bomo zmožni dojeti, negovati in ceniti tisto, kar nas druží v s k u p n o s t. Polna afirmacija naroda kot naroda pa vključuje ekonomsko, politično in kulturno p e r m a n e n t n o, s u v e r e n o samo-odločanje. Nič se nismo odločili enkrat za vselej.

Narodnostna vzgoja zato ni in ne more biti v *tem smislu* državna vzgoja, unitaristična. Narodnostna vzgoja je izvirno in suvereno pravica in *dolžnost* vsakega naroda posebej. Zato ni in ne more biti višje instance, kot je volja samega naroda po svoji samo-bití, ki jo želi in mora prenesti na svoj rod.

Internacionalizem kot sožitje ni poligon za nacionalne in a-ekonomske poskuse z nami vsemi, temveč je vsakokratno živo odločanje za lastno (narodno) posebnost in šele od tod in na tej osnovi za naše so-narodovanje z drugimi narodi. Šele tako, iz tega bo nastala biserna ogrlica narodov Jugoslavije. Seveda pa v takem sožitju za delovanje čarobnega obrazca — s silo se doseže vse, pa tudi nemogoče — ni prostora. Tu nima kaj početi.

Metafizična identiteta narod=proletarec, tj. narodni interesi so (samo!) razredno-proletarski interesi, pomeni zato neusmiljeno siromašenje narodnostne biti na eno samo raven življenja. Cankarjev narod proletarec nikoli ni pomenil, da naj narod tudi *bo* samo proletarec! Vsi tisti, ki so danes tako sveto prepričani (?), da sledijo Cankarja v tej evforiji naroda-proletarca, so že davno zapadli pod njegovo kritiko. Niti govora, da bi Cankar vse človeško in narodno reducirjal zgolj na razredno!

Kdor torej hoče graditi resnični internacionalizem, internacionalizem kot skupnost, kot *občestvo*, te zvestobe ne sme preslišati. More graditi le na osnovi zvestobe vsakega naroda posebej — samemu sebi. Vse drugo so utopije, ki nujno vodijo v nasilje. Utopije, pravim, nihče nas ne bo s silo stopil v en sam jugoslovanski »narod« ali razred — preveč smo individualizirani kot narodi, avtohtoni. Hvala bogu! Tudi med NOB smo spekli svojo pogačo. Nihče nas ni osvobodil, nihče nam ni ničesar podaril. Nikomur nismo ničesar dolžni, kar bi morali zdaj tiho in hvaležno vračati. In preveč drago smo že tudi plačali vse naše nacionalne razprtije! More pa seveda takšna internacionalistična avantura prinesiti nečloveško trpljenje in grozo.

Tako se v bistvu izigravajo pristna narodova čustva,

slehernega v to igro vpotegnjenega naroda, tudi tistega, ki naj bi bil protežiran, saj ne vlada narod, ampak nekdo v njegovem imenu (Proletarec).

Bit naroda pa je njegova ustvarjalnost. In tako smo spet tam, kjer nas premišljene sistemske - birokratske muhe zadevajo v naši biti in nas vse *kot* narode ogrožajo na isti način.

Najbrž res ni najbolj grozno to, da smo se zadolžili že na račun svojih otrok, če ne celo na račun svojih vnukov in jim tako zapravili velik del njihovih možnosti za razvoj, bodočnost in blagostanje. Saj se pa tudi nam ni sta cedila med in mleko. Hudo, nepopisno hudo, *grozno* pa je, da jih hočemo zrobotizirati, pri-ličiti dogmam in našim zastarelim mašinam tako, da bodo iz njih — predvsem pa iz samih sebe — iztislili dolarje, da bomo lahko odplačali pufe! Pufe, ki so nastali zavoľjo neekonomskega trošenja, zavoľjo politično postavljenih tovarn, zavoľjo objektov, pri katerih so strokovnjaki že vnaprej opozarjali na ekonomsko katastrofo, zavoľjo korupcije vseh vrst, itd. Za vse tiste investicije, ki niso imele druge utemeljitve, kot je »utemeljitev« v čarobnem obrazcu, da se da s silo narediti vse, celo proletariat, če ga ni. (Da smo pri tem mirne duše uničevali kmetijstvo, zazidavali najplodnejšo zemljo itn., to so znane stvari.)

Namesto, da bi vsaj zdaj odstopili od represivne politike, ki ne izkorišča le naravnih bogastev čez vse mere, ampak tudi ljudi! Ne! Zdaj je treba že tudi otroke vpreči v ta voz! Serijska proizvodnja *d e l a v c e v* za (nizko razvito) tehnično bazo pomeni hudodelstvo nad našimi otroki, nad narodi in nad njihovo ustvarjalnostjo kot tako.

Dorče Sardoč, TIGROVA SLED, Založništvo tržaškega tiska, Založba Lipa, 1983.

Dr. Sardoč je s to izjemno knjigo izpolnil pričakovanja primorskega človeka, ki vidi v njem odločnega in pokončnega voditelja upora v dobi črne strahovlade. Imeli smo namreč doslej Čermeljev tekst in Špangerjevo pričevanje, vendar pa nam je manjkalo delo, ki bi ponazarjalo osebno doživljanje ilegale in njeno nenavadno razčlenjeno ozadje — in prav dr. Sardoč je bil v času med obema svetovnima vojskama eden izmed njenih najbolj izrazitih predstavnikov. Gre namreč za ilegalo, ki je bila kot boj proti rodomoru prvi protifašistični pokret na Slovenskem, s tem pa tudi prvo aktivno protifašistično uporništvu v Evropi sploh.

Poleg tega pa je Sardočeva pripoved pomembna tudi zato, ker dokazuje že večkrat izpričano, a nemalo krat tudi zamolčano, resnico, da so se slovenski ljudje na Primorskem v obrambo svoje identitete uprli kot narodni osebek, to se pravi, da jim ni šlo za prevlado neke ideološke usmeritve; če pa je že v praksi katera prevladovala, potem je bila to tista, ki si je postavljala kot vodilo narodno zavest na pluralistični podlagi.

Tigrova sled je tako dokument, ki presega še tako sijajno pričevanje avtorjeve osebne usode. Prav zato, ker gre za takó enkratnega akterja naše polpretekle zgodovine, pa je prava disonanca ideološki uvod v knjigo, ki zares ne potrebuje nikakršnega imprimaturja.

Urednici Lidi Turk pa gre vse priznanje tako za prenos radijskih pogovorov na papir kakor tudi za sedemdeset strani nadvse koristnih opomb.

A k delu se bomo še povrnili.

Ivan Urbančič, UVOD V VPRAŠANJE NARODA, Založba Obzorja, Maribor 1981.

Slovenska publicistika je Urbančičevo delo najprej dobršno ignorirala, potem pa ga z zamudo precej skromno registrirala, zato je, žal, tudi rabilo kar tri leta, da je priromalo do nas. In je škoda, ker brošura, izšla v žepni obliki zbirke *Znamenja*, zasluži, da jo uvrstimo med knjige, na katere opozarjamo naše prijatelje. Gre namreč, kot avtor poudarja, »za filozofski premislek problema naroda kot naroda v svetovni zgodovini«, pri tem pa ga seveda v prvi vrsti zanima usoda naroda v dobi kibernetike, ki se najavlja. A gre v bistvu tudi za poskus odgovora na vprašanje, ali je narodu res usojeno, da bo izginil, kakor so mu napovedovale nekatere teorije, predvsem pa — in to je za nas v prvi vrsti pomembno — marksistična.

Potrebno je kar v začetku priznati, da je Urbančičeva knjižica kljub omejevalnemu naslovu dosti več kot samo uvod, saj je na dvesto straneh zgoščeno vse, kar od filozofske razprave o usodi naroda lahko bistveno pričakujemo. Raziskava se, če naj uporabimo medicinski izraz, naravnost anatomsko pogloblja v zapleteno tkivo narodovega organizma, zato da bi dognala njegovo zadnje bistvo. In čeprav avtor, ko sklepa svoj študij, prizna, da se mu marsikaj izmika »v skritost svoje skrivnosti«, vendar drži, da je s svojim logiki zvestim in doslednim pregledom dodobra razpihal teoretično ozračje in ga očistil vseh meglenosti, ki so se bile v njem nabrale. No, mogoče bi mu, kar se tiče doslednosti, lahko očitali, da vidi v marksizmu — in Kardelju — zgrešen samo njun ekonomistični pristop k vprašanju naroda, ko pa sta vendar za marksiste prav od ekonomije odvisna tako rojstvo kot izginitev naroda. Vendar pa avtor na številnih mestih svoje raziskave spet vidno pušča za sabo »bazične ekonomske procese« in postavi pod drobnogled etnič-

no strukturo, o kateri ugotovi, da je »starejša od vsega drugega, kar se pokaže z razvitjem vprašanja naroda. Etnična struktura je starejša v zgodovinskem in strukturnem pogledu in ji pripada izrecna strukturna prednost. In prav tako starejša je etnična struktura v svoji prihodnosti in hrani v sebi izvire prihodnega. Ljudstvo, če ne bo več narod, ima svoje mesto in izvir svojega prihodnega bivanja kot ljudstvo (ethos) v etnični strukturi. Samo v nji prihodno ima svojo produktivno, v resnici sami izvirajočo identiteto.«

Avtor se seveda dobro zaveda pomena te potrditve, obenem pa tudi vidi, da je reduciranje, degradacija *naroda* spet na samo *ljudstvo* vendar nekje nelogično, zato pravi: »Če pa hočemo tudi po koncu naroda kot naroda v svoji dosedanji epohalni določenosti še naprej ohraniti ime *narod* (kar je verjetno, da se bo zgodilo), tedaj moramo reči, da *se je v bivanju naroda zgodila epohalna sprememba njegove identitete ...* Vendar s tem, da ime narod na omenjeni način ohranimo še naprej, ostaja naše vprašanje o etnični strukturi še vedno prvo vprašanje. Treba pa reči, da vprašanje o etnični strukturi nikakor ni zgolj káko zbiranje in brskanje po vsakeri etnični navlaki. Zbiranje, varovanje in historično raziskovanje vsega etničnega ima svojo nedvomno upravičenost in tudi velik pomen za bivanje vsakega ljudstva, ki s táko dejavnostjo ohranja živ spomin svoje preteklosti kot element svojega samozavedanja. In etnično v tem smislu ni le tisto starodavno, temveč tudi mnogokaj še današnjega. Etnična struktura zahteva do nas izvorno, sebi primerno mišljenje, ki ga sama v sebi hrani.« (Str. 192-193)

To se pravi, da se avtor zavzema za zavesten prehod nosilcev etnične strukture v novo dobo, pri tem pa dopušča in celó verjame, da se bodo zavestni pripadniki ljudstva, ki ga definirajo določene etnične strukture, še zmeraj imeli za *narod*.

Nedvomno je, da je Urbančič s tem in takim svojim

razglabljanjem o usodi naroda v novi epohi narodu bolj naklonjen, kakor mu je naklonjen marksizem tam, kjer se je uveljavil kot nosilec državnega in družbenega sistema. Zato je pravzaprav nepravilno, da vseeno govori o *koncu* naroda, ko vendar gre kvečjemu za *spremembo njegove identitete*. Če je namreč res, kot avtor sam odkriva, kakor smo videli, da narodovo identiteto določa njegova etnična struktura, potem je narod *v bistvu* bil *narod* tudi takrat, ko se sebe kot *naroda* še ni zavedal. To se pravi, da se zdaj ne bo vrnil v poprejšnji stadij nezavedanja, da je narod, ampak bo svoj biti-narod uglašil z duhom novega časa. Nikakor pa zato ne bo govoril o *koncu* naroda.

Tako v resnici Urbančič konča svoj izredno pomembni diskurz z občutkom nerešene dihotomije, ko nima med konceptom naroda in njegovo etnično strukturo. Razumljivo je namreč, čeprav se avtor tega vprašanja ne loteva, da etnična struktura ne more obstati in trajati brez zavesti in volje ljudi, in prav tako tudi ne brez potrebnih varstvenih institucij, ki jamčijo obstoj vsega, kar sestavlja etnično strukturo: ozemlje, jezik, kulturo itd. Taka varstvena institucija je lahko samostojna država ali konfederacija ali republika v socialistični federaciji. Vendar v tem tretjem primeru socialistična *republika* ne sme biti surogat za *narod*, kot se to dogaja v komunistični praksi, ki se zavzema za rešitev narodnega vprašanja tako, da je za osvoboditev naroda, vendar zato, ker je to pot »k njegovi odpravi kot naroda« (Urbančič, str. 113).

Na številnih mestih njegova dela se avtorju različno razodeva resnica, da ne obstaja nikakršna potreba po »odpravi naroda«, vendar je hkrati videti, kakor da je njegov *uvod* v vprašanje naroda tudi *uvod* v novo fazo njegovega pogleda na ta problem. In to je razvidno tudi iz njegovega pomembnega prispevka o jeziku, ki ga je objavil v *Novi reviji* in o katerem smo že pisali.

Vsekakor pa njegovo delo, o katerem smo spregovo-

rili samo zelo skopo, kot je v ti rubriki navada, priporočamo tistim mladim ljudem, katerim se danes zdi govor o narodni biti anahronističen. V Urbančičevem tekstu bodo našli poleg filozofsko bolj zahtevnih strani tudi poglavja, v katerih se snov tako reliefno razkriva, kakor se pri nas o ti témi ne dogaja zelo pogostoma. In nazadnje: gre vendar za tehten poskus, da bi našli sintezo etnične strukture in naroda kot njene potrditve.

Theodor Veiter, »DAS 34 ER JAHR«, Bürgerkrieg in Österreich, Amalthea Verlag, Wien-München 1984.

T. Veiter, znani znanstvenik na področju manjšinskega prava, se tokrat predstavlja evropski javnosti s knjigo, ki obravnava dogodke 1934. leta, ko je Avstrija doživela državljanski spopad. Kot človek, ki je v tistih letih zelo od blizu sledil dogodkom, saj je bil od 1936. leta naprej konzulent za tisk v zveznem ministrstvu za vzgojo, se v knjigi zavzema za tak opis dogajanja, ki naj prerase belo-črni pristop. Pri tem gre predvsem za čim bolj neposreden izris Dollfussove podobe, njegovih napak in grehov, a hkrati tudi za ugotovitev, da se je Dollfuss zavzemal za avstrijsko identiteto in odklanjal priključitev k nemškemu rajhu. Ta poudarek o avstrijski samobitnosti izzveni tudi v zaključnih akordih, kjer Veiter pripominja, da bi brez Dollfussovega režima najbrž sedanje Avstrije ne bilo več.

Knjiga zahteva seveda globljo obravnavo, tudi zato, ker je usoda Avstrije zadevala in zadeva tudi nas; zato si bomo prizadevali, da o nji drugič temeljiteje spregovorimo.

Drago Jančar, SPROTI, eseji in članki, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1984.

Pisateljsko ime Draga Jančarja je doživelo zadnja leto posebno potrditev zavoljo romana *Galjot* in drame *Disident Arnož in njegovi*; vendar je za našo rubriko o izbranih publikacijah Jančar tokrat pomemben v prvi vrsti zato, ker kot avtor zavzema glede narodnega vprašanja — posebno v zamejstvu — samosvoje mesto v generaciji sedanjih petintridesetletnikov. Jančarju se je namreč posrečila simbioza modernega književnega koncepta in živega čuta za usodo občestva, iz katerega je kot človek in pisatelj pognal; zavoljo neke hkrati naravne in globoke intuitivne sposobnosti se je namreč rešil razdvojenosti, v katero je v veliki večini zašla njegova pisateljska generacija.

O njegovem avtonomnem poseganju v zadeve našega časa priča tudi pričujoči izbor člankov, ki se vrstijo v razmiku od študentovskih gibanj 1968. leta do praškega ozračja spomladi 1983. Iz tega sklopa jasnih in prizadetih intervencij bomo — ker se pač moramo omejiti — izbrali tisto, ki jo je avtor naslovil *Vsak dan deseti oktober*, ki je posvečena Koroški, a velja tudi za nas tukaj ob morju. Zato da nazorno spoznamo, kako se Jančarju prikazuje razmerje slovenskega središča do ločenih delov, bomo navedli odlomek iz zgoraj omenjenega pripevka.

»Najbrž je bila državno-politična usoda zamejskih Slovencev resnično bolj odvisna od homatij v svetovni politiki, res pa je tudi, da smo marsikaj godlje, ki jo danes požiramo, skuhali tudi sami. Vse od Tavčarja naprej, ki je dejal, da ne zamenja enega samega kranjskega Janeza za vso Koroško, se je del slovenskega oblastništva obnašal do usode zamejskih Slovencev skrajnje neodgovorno. Pod to oznako sodi tudi nepotrebna ideološka diferenciacija v letih po vojski, ki je danes nare-

dila malo manj škode kot ves Heimatdienst s svojimi ladsšafti, ferajni in bundi. Še ni dolgo tega, ko sem na lastni koži občutil zmerjanje slepega ideološkega sledništva, da ne uporabim hujše besede, ki je našlo dovolj demagoških argumentov, da me je vztrajno razglašalo za strašnega nacionalista, kmalu zatem pa Društvo prijateljev zamejskih Slovencev, ki smo ga ustanovili, da bi nadomestili kapilarno aktivistično delo, kakršno »velika« politika ne zmore, za fašistično združbo. Ni treba posegati daleč v preteklost, nekaj let nazaj je dovolj, in spomnili se bomo, kako smo bili v Sloveniji malodane brez informacij o žitju in bitju slovenskega zamejskega življa, kako so vsi vztrajno molčali, kako je bil vsakdo, ki se je zanimal za zamejske Slovence, skoraj sumljiv.« (Str. 77-78)

Takih diagnoz je do leta 1972, do letnice namreč, ki jo najdemo pod navedenim spisom, v matični Sloveniji izpod peresa povojnih piscev zagotovo malo; glede na rezkost spoznanj, ki izvirajo iz osebnega izkustva, pa je gotovo edinstvena. Kar je seveda zelo trpka ugotovitev, vendar pa nas hkrati tudi opogumlja dejstvo, da stališče pisatelja, ki se uveljavlja s kakovostnimi deli, dobršno kompenzira kratkovidnost številnih topoglavcev.

Zbirka Jančarjevih esejev seveda zasluži, da bi jo temeljiteje glosirali, ker so obravnavane teme raznolike, pisateljev odziv pa ves čas prizadet in razgiban; na primer na straneh, kjer je govor o Kocbeku, ali na tistih, posvečenih prekopavanju Mencingerjevih ostankov. A prepuščamo bralcem odkrivanje stališč in odklonov, ki so nam podani s prozorno neposrednostjo in v žlahtni besedi.

**Rafko Dolhar, Albert Miklavec, PRGIŠČE
KRASA, Izdala Hranilnica in posojilnica na
Opčinah, oktobra 1983.**

S publikacijo velikega formata (28x22) na patiniranem papirju je openska Hranilnica in posojilnica počastila 75. obletnico svoje ustanovitve. Knjiga, ki ji je uvodno besedo napisala Zora Tavčar, vsebuje poglavja o Krasu izpod peresa Rafka Dolharja ter pesmi Alberta Miklavca. Izjemno lepi fotoliti po fotografijah Rafka Dolharja dajejo knjigi še poseben čar. V teh naših poročanjih ne bi ocenjevali vsebinske veljave ne proznih sestavkov ne pesmi; poudariti pa moramo, da si openski denarni zavod lahko šteje v čast, da si je zamislil izdajo takega albuma, ki je tako glede opreme — Andrej Pisani — kakor glede umetniško dovršenih, večinoma barvnih, ilustracij, res vsestransko zavidljiv tiskarski dosežek. Lepšega poklona kraškemu svetu bi si težko zamislili.

Knjigi je dodana brošura s prevodi proznih in pesniških besedil, ki sta jih preskrbeli Diomira Fabjan Bajc in pa Mara Debeljuh Poldini.

**Več avtorjev, ZBORNİK OB ŠESTDESETI
LETNICI KLUBA SLOVENSКИH ŠTUDEN-
TOV, Dunaj, v zimskem semestru 1983/84.**

Lična brošura, o kateri je govor tudi na drugem mestu v reviji, zasluži pohvalo in priznanje predvsem zaradi svoje vsebine in številnih avtorjev, ki s svojimi prispevki v nji sodelujejo, vendar pa morebiti še bolj zato, ker s svojim pluralističnim pristopom priča o zrelosti in daljnovidnosti slovenskega koroškega intelektualnega kadra.

Zbornik prinaša tudi nekaj pesmi Janija Oswalda, Maje Haderlap in Janka Ferka. Ilustracije pa prikazujejo pomembna srečanja slovenskega Kluba z vidnimi političnimi osebnostmi.

**Stane Kos, STALINISTIČNA REVOLUCIJA
NA SLOVENSKEM, 1941-1945, I. del. Samo-
založba, Rim 1984.**

Delo ima namen, da bi odgovorilo na vprašanje: »Kaj se je v Sloveniji v resnici zgodilo?« Pri tem pa avtor (psevdonim?) samozavestno izjavlja, da njegov poskus »zgodovinske osvetlitve dogajanja ... ima veliko prednost pred vsem nepreglednim režimskim pisanjem, ker izhaja iz zgodovinske neobremenjenosti in ideološke nevezanosti ter zavestne nepristranosti in poštenosti do dogajanja. Vede nisem zapisal niti ene same neresnice. Če je v knjigi kaj, kar se oddaljuje od objektivne resnice, je tisto zmota — laž nikoli ni.« (Uvod, str. 6).

Prav gotovo, da je tako stališče edino pravilno za prikaz dogodkov, o katerih je literatura, ki jo imamo, v glavnem takó ali takó zgodovinsko ali ideološko obremenjena; in nedvomno je, da skuša avtor ostati pri navajanju dejstev nekako neprizadet. Vendar pa bralec hkrati čuti, da je pisec v resnici bolj naklonjen tistim, ki so se odločili za protirevolucijo; nedvomno je namreč človek lahko pol-resničen že s tem, da se o nekom izčrpno razpiše, z njegovim protiigralcem pa opravi na kratko.

Naj navedemo samo en primer.

Ko je govor o izjavah slovenskih predstavnikov ob italijanski zasedbi Ljubljane, ob njihovem obisku pri Mussoliniju, se avtor izogne navedbi vsebine tistih izjav. Nekako mimogrede sprejema stališče tedanjih slovenskih voditeljev, o katerih je nekdanji primorski poslanec v rimskem parlamentu Virgil Šček vzkliknil: »Vsi ti voditelji so s tisto izjavo (Grazioliju, o.p.) postali politični mrtveci. Ljudstvo jih bo zapustilo, postali bodo generali brez vojske« (Tone Požar, *Virgil Šček*, Koledar Mohorjeve družbe, 1979, str. 91).

Gre seveda samo za en primer, ki pa je zelo pomemben, saj je v njem ključ vsega nadaljnjega razvoja.

Ljubljansko vodstvo se je namreč odločalo za politiko, ki jo je vsa Primorska — Šček je bil samo eden od njenih najbolj izrazitih glasnikov — obsojala in odklanjala. V tem pa je bila Primorska v soglasju z vsemi odporniški gibanji od Sredozemlja do Baltika.

S tem se ne izrekamo ne za revolucijo niti za obrambo njenih metod, ki prav gotovo niso bile v skladu z idejo osvobodilnega gibanja, kakršno si zasnujeta zasedena dežela in za svobodo vnet narod; poudariti želimo samo, da bi o dogajanju na Slovenskem med vojno morali imeti delo izpod peresa zgodovinarja, ki ne bi gledal s simpatijo ne na desno ne na levo. Samo tak pretres tragične pretekle dobe bo namreč usposobil slovenskega človeka, da bo zavzel zrelo razmerje do dogodkov, ki so usodno načrtali potek narodove zgodovine.

Toliko bolj vse to velja, ko je govor o žrtvah. Če namreč navajaš sezname imen in datumov in okoliščin, ki pričajo o metodah ene strani, zlodejstva druge strani pa zamolčuješ, si zgodovino pač podvrigel ideologiji; s tem pa je tudi nepristranosti konec.

Danilo Sedmak, Emidio Sussi — L'ASSIMILAZIONE SILENZIOSA, dinamica psicosociale dell'assimilazione etnica, Editoriale Stampa Triestina, 1984.

V zbirki, ki jo izdaja »Slovenski raziskovalni inštitut«, je zdaj izšel italijanski prevod dela Danila Sedmaka in Emidija Susiča *Tiha asimilacija*, o katerem smo poročali v lanski 1-4. številki naše revije. Italijanska izdaja je obogatena z uvodom profesorja Antona Trstenjaka, ki poudarja pomembnost raziskav o problematiki narodne zavesti in jezika v današnjem času.

Knjiga je prav gotovo zanimiv doprinos k študiju asimilacijskega procesa; še posebno bo koristna vsem, ki se ukvarjajo s položajem naše narodne skupnosti, a niso večji slovenščine.

HRANILNICA IN POSOJILNICA NA OPČINAH - CASSA RURALE ED ARTIGIANA DI OPICINA, ki je tudi izdajateljica, Trst 1983.

Dvojezična publikacija, ki je tudi izšla ob 75-letnici ustanovitve openske hranilnice, se prav tako odlikuje po svoji tipografski eleganci, bogatem fotografskem materialu, še posebno pa po prispevkih, ki pa se ne nanašajo samo na preteklost izdajateljice, ampak vsebujejo tudi kratke preglede slovenskega gospodarstva v Trstu zadnjih sto let, slovenskega kmetijstva in obrtništva na Tržaškem nekdanj in danes (Dr. Marko Oblak), kakor tudi prikaz Razvoja slovenskega kreditnega združenstva na Primorskem (Marko Waltritsch). Sprotni prevod pa omogoča italijanskemu bralcu, da se spozna z bistvenimi podatki razvejanega delovanja naših denarnih zavodov v preteklosti.

Ko Hranilnici in posojilnici na Opčinah urednik in prijatelji naše revije, čeprav z zamudo, iskreno čestitajo tako jubileju kakor obema publikacijama, ne morejo kaj, da si ne bi želeli, da bi ob kakem svojem drugem jubileju tako elitno prikazala domačinu in tujemu občinstvu tudi bogastvo našega kulturnega življenja v preteklosti in sedanjosti.

Boris Mlakar, DOMOBRANCI NA PRIMORSKEM, Založba Borec, Ljubljana 1982.

O delu, ki bo o njem moral spregovoriti specialist, bomo mi rekli, da je nedvomno koristno, ker nam posreduje podatke, do katerih bi ne prišli tako zlahka, čeprav je tudi res, da je o marsičem glede dogajanja pri nas na

Primorskem v vojnih letih izčrpno pisal dr. Ivo Juvančič. Dobra stran knjige je vsekakor ta, da je pisanje umirjeno in da marsikje ni črno-belo, ampak dopušča bralcu tudi bolj trezen pogled na dogodke. Tako je na primer značilno, da je avtor (str. 21) rahlo kritičen do resolucije OF, s katero so bili Vergilij Šček, Josip Vilfan ter Engelbert Besednjak »izenačeni z izdajalskim meščanskim vodstvom v Ljubljani«. Pa tudi drugod njegove pripombe spodbujajo k razmišljanju. Tako na str. 148, kjer v zvezi z domobransko propagando omenja »napake v ravnanju nekaterih civilnih in vojaških organov, kot npr. nevojaško obnašanje partizanov v Vipavi, sektaške napake nižjega kadra, odnos do duhovnikov in vere, oblastno in nasilno vedenje raznih komandantov in intendantov.«

Take in podobne dopolnitve so prav gotovo tehten pripomoček, da si o slovenskem državljanskem spopadu ustvarimo nekoliko bolj izniansirano podobo, kot nam jo posredujejo pogojeni teksti tako ene kakor druge strani.

**Franc Grivec, SANTI CIRILLO E METODIO
apostoli degli slavi e compatroni d'Europa,
Traduttore Dr. Franc Husu, Accademia Teo-
logica Slovena - Urbaniana University Press,
Roma 1984.**

Znani prevajalec Prešerna, Jurčiča in Cankarja v italijanščino, proseški rojak in klaretinec dr. Franc Husu, je opravil izredno pomembno delo s tem, da je preliel v italijanščino Grivčevo knjigo o svetih bratih Cirilu in Metodu. Odkar je namreč sedanji papež poleg »zahodnega« svetega Benedikta za zavetnika Evrope proglasil tudi sveta brata Cirila in Metoda, se je pokazala potreba,

da zahodni del evropskega krščanstva nekaj več zve o širjenju krščanstva v srednji Evropi; saj bo s tem spoznal, da je sedem stoletij pred reformacijo slovanski svet imel bogoslužje v jeziku ljudstva.

Dr. Husu je zato učinkovito posegel v razvoj tega novega odprtja s prevodom Grivčevega dela, knjige enega izmed bolj temeljiten strokovnjakov, ki so se bavili z raziskovanjem življenjske usode dveh solunskih bratov. O slovenskem izvirniku je bil že pred leti govor v naši reviji, zato se ne bi ponavljali; italijanski prevod pa se od izvirnika razlikuje po tem, da je Husu vnesel vanj vse, kar je novega prišlo na dan zadnja leta; obenem pa je tudi drugače razvrstil drugi del originala.

Mislimo, da je dolžnost naše revije, da prijatelje opozorimo ne samo na pomen izida tega prevoda, ampak tudi na potrebo, da s svojim doprinosom pripomorejo pri širjenju tako kvalitetnega dela, ki bi pravzaprav ne smelo potrebovati reklamnih posegov, a bo brez njih vendar ostalo v senci.

2000, Časnik za mišljenje, umetnost, kulturna in religiozna vprašanja, št. 25/26, 1983.

Gre tokrat za izredno dobro številko s skoraj dvesto stranmi prispevkov, ki bi v glavnem vsi zaslužili omembo; ker pa moramo, na podlagi načela, ki se ga tudi držimo, izbirati, bomo navedli samo nekatere. Najpoprej velja omeniti esej Petra Kovačiča-Peršina *Smrt Boga v obdobju nihilizma*, ki revalorizira Pregljevega Bogovca Jerneja kot »moderno leposlovno besedilo«, ki ima »značilno zgradbo novega romana«. Pisec torej dokaže v Bogovcu Jerneju »samobitnost umetniškega dela«, s tem pa razveljavi tako Vidmarjev odklon Pregljevega romana kakor tudi Zadravčev, ki se giblje v Vid-

marjevem ozračju. Potem sta v reviji dva dragocena prispevka o Kafki; nova interpretacija Hlapca Jerneja izpod peresa Tomislava Virka, Blažičev zapis *Jezik v jeziku*, v katerem avtor z izostrenim čutom razlaga realni pomen izrazov stalinističnega — in ne samo tega — slovarja. Prispevek Marjana Strajnarja je najbrž najdaljši in najbolj vsestranski prikaz teologije osvoboditve, kar jih je doslej izšlo na Slovenskem. Omembe vredna sta poleg drugega še *Srečanje s Kocbekom*, ki ga je prispeval Tomaž Pavšič, in pa *Portret Virgila Ščeka* Marka Tavčarja.

Marij Maver, VINKA BELIČIČA POGLED NAZAJ, Izdala Mladika, opremil Edvard Žerjal, Trst 1983.

Brošura (101 stran) je izšla v počastitev pesnikove sedemdesetletnice, sestavljena pa je tako, da je pogovor Marija Maverja z jubilentom najpoprej pretrgan z zapisi iz dnevnika, potem spet z vložkom osmih pesmi, konča pa se s koncem pogovora. Temu prvemu delu sledi še bibliografija, ki se deli v dve obdobji: od začetka do 1945. leta — pa od 1945. leta do jubilejnega 1983. leta. Dodane so še štiri pesnikove celostranske podobe in reprodukcija barvne fotografije cerkve Svetega Jerneja na Otovcu.

Mariju Maverju se je posrečila zamisel zbornika, ki je kljub skromnosti pester in razgiban. Od vsebine bralca bolj kot dnevnik pritegnejo odgovori na zastavljena vprašanja; še posebno pa velja podčrtati številno dokumentacijo o izvirnih spisih in prevodih, saj obsega četrtno cele brošure!

**Giorgio Depangher, I SILENZI DELLA CIT-
TÀ, Forum/Quinta generazione, Forlì, giu-
gno 1984.**

Pesniška zbirka Koprčana, ki se je rodil 1941. leta in se 1954. leta preselil v Trst, se pojavlja na tem našem seznamu predvsem zavoljo drugega izmed dveh razdelkov, v katerih so zbrane objavljene lirike. Naslov *I silenzi nella città* se namreč v slovenskem prevodu glasi *Tišine v mestu*, vendar pa v pomenu *Zamolčanja v mestu*. Ker gre za avtorjev protest, da mesto ignorira slovensko besedo, ki je vendar italijanski »sodobna«, kot pravi. In ugotavlja, da je to absurd:

*... assurdità di guardarsi
e del non vedersi,
del parlare
e del non sentirsi,
di quel essere contemporanei
allo scoiattolo bruno
e mai alla rjava veverica
al bianco calcare
e mai al bel apnenec,
al verde ginepro
e mai allo zeleno brinje.*

Tukaj seveda ni mogoče navesti vseh pesnikovih stihov, kjer se upira dihotomijam v samem mestu, mesta in Krasa, Krasa in morja, vendar bi radi podčrtali, da se z Depangherjem najavlja v italijanski tukajšnji liriki glas, ki je v našem ozračju nenavaden in zato skoraj sanjski. Profesor Roberto Damiani v kratkih uvodnih besedah navaja Tomizzov roman *L'amicizia* kot primer poskusa osvetlitve sožitja italijanskega in slovenskega prebivalstva; vendar se nam zdi, da je Depangherjeva liri-

ka bolj zahtevna, saj sega dosti globlje, ko se dotika jedra problema, to je ekvivalentnosti jezikovnega medija obeh občestev.

Pojav je vsekakor izredno spodbuden, in želeti si je, da bi pognal krepkejše korenike; to bi bilo toliko bolj veljavno, ker se v Depangherju oglašča potreba po upoštevanju tiste zahteve, ki je pri srcu nam bratsko naklonjenemu pesniku Ferrucciu Fölkelu: potreba po poudarjanju dostojanstva — *la dignità*.

Giorgio Depangher

DOSTOJANSTVO

*Beli gladko rezani
kraški portali
so dostojanstveni
kot hladna somračja patricijskih
vež v mestu.
Dostojanstvo
redkih
temnih zgubanih žen
je isto kot dostojanstvo
starke, ki stopa po obrežju
in drži otroka za roko.
Slovesno petje
ki se lovi z vetrom po dolinah
da bi spominjalo na izbojevano svobodo
ljudstev »brez zgodovine«
in glasba ki v gledališču
spaja tenkočutnost in kulturo:
eno samo dostojanstvo.
Ne zapravljajmo
teh pomladnih dni
polnih Krasa in morja!*

John A. Arnez, SLOVENIA IN EUROPEAN AFFAIRS, Reflektions of Slovenian Political History, League of CSA, založba Studia Slovenica, New York - Washington 1958.

Nad 25 let je že, odkar je izšlo to delo, kot prva knjiga založbe Studia Slovenica, ki naj v angleščini, najbolj razširjenem svetovnem jeziku, prikaže mednarodni javnosti zgodovino, kulturo in položaj slovenskega naroda v tem predelu Evrope. V vseh teh letih pa v domovini, bodisi v matici kot v zamejstvu, nismo zasledili kakega posebnega priznanja tej enkratni pobudi, ako že ni bila povsem zamolčana.

Janez Arnež nam na okrog dve sto straneh umirjeno, prepričljivo in brez čustvenih zanosov oriše preteklost in sedanost slovenskega naroda. Svoja izvajanja tudi dobro utemelji z navedbami virov in slovstva.

Razveseljivo je še zlasti to, da pisec uvodoma zelo pritegne angleškega bralca s tem, da prikaže položaj Slovenije oz. njenega ozemlja kot pomembno križišče mednarodnih zavzetosti, kar po tolikih letih sicer ne velja več za vojaško strategijo, a še vedno za gospodarsko politične, ideološke in mednacionalne interese. V nadaljevanju spretno očrta zavojevalne težnje nemštva v preteklosti, pa tudi italijanske iredente.

Da bi bila slika popolnejša, bi bilo treba prikazati ali vsaj nakazati tudi hrvaškonacionalna gledanja, pa težnje velesrbstva v času režima kralja Aleksandra ter, po zadnji vojni, notranjega ministra Rankovića in njegovega aparata, in celo češke načrte za koridor do Slovenije preko Gradiščanske, ki še danes niso povsem brez podlage, če se spomnimo izjav na zahod prebeglega majorja češke tajne službe Jana Šejne.

Toda glavni namen knjige je, prikazati svetu slovensko zgodovino in današnji položaj Slovencev oz.

njih razmere po zadnji vojni.

V tem prikazu se pojavijo nekateri pogoški, ki pa se jih v 50-tih letih še nismo prav zavedali in jih komaj danes začenjamo kritično osvetljevati. Predvsem označevanje Bavarcev tudi za »Nemce«, nasproti temu pa Slovence le kot »Slovane«. Dasi smo prav mi imeli izoblikovano narodnost za Karantanije, medtem ko se Nemci iz Bavarcev ter drugih še dolgo niso bili izoblikovali.

Velik napredek pomeni, nadalje, če pisec omenja kot zadnje ustoličevanje leto 1597 (str. 35), ko se je ustoličil Ferdinand II. ob svoji polnoletnosti. Še danes namreč večina piscev topo ponavlja letnico 1414 kot leto zadnjega ustoličenja (v resnici le po kmečkem obredu). Toda po svojih zastopnikih so se vladarji ustoličevali tudi po Ferdinandu II.; na Gosposvetskem polju zadnjič leta 1651 (knez Dietrichstein za prestolonaslednika Ferdinanda IV.). Nato se je vršilo ustoličenje (poklanjanje) v Deželni hiši v Celovcu, kamor so prenesli tudi knežji kamen.

Toda vse te podatke je silno težko izbrskati, ker jih slovenske zgodovine po prvi svetovni vojni dosledno izpuščajo. Prav tako tudi vsako omembo karantanskega zgodovinskega prava, po katerem so se ta ustoličenja oz. poklonitve vršile. — Podobno je tudi z navedbo o »nemškem« plemstvu v slovenskih deželah. Fevdalno obdobje namreč ne pozna narodnostnega problema in plemstvo je v resnici vezano na deželo, kateri pripada (sprejem med deželne stanove) in ne na jezik, ki ga govori. Za številne plemiške rodbine pa sploh ni mogoče ugotoviti, če so res prišle od nekod iz Bavarske ali Švabske, in so bile torej domače. Pa tudi novejša odkritja pričajo, da je plemstvo govorilo jezik dežele.

Ta dognanja, sicer pozna, so prišla na dan, kot omenjeno, šele zadnje desetletje in jih ob času, ko je ta knjiga izšla (1958) še nismo poznali. Potrebno bi bilo zato novo delo s tega področja, namenjeno svetovni

javnosti in zato, da se zavrne nemškonacionalna maličenja, ki so jih pod pritiskom raznih režimov povzemali zgodovinopisci tudi po prvi vojni. To velja npr. tudi za tako zacementirano letnico slovenske naselitve 568, ki je viri v resnici nikjer ne omenjajo. Pač pa vse okoliščine kažejo na to, da smo pranarod (dvojina, imenoslovje, kmečkosocialna kultura ipd.).

Te pripombe so seveda mišljene kot današnji problem, ne pa kot kritika knjigi, ki za tisti čas in za njegova spoznanja ne bi mogla biti boljša. Njen pretežni del, t.j. novejša zgodovina in stvarnost pa je prikazana obširno, jedrnato in verno.

Kako velikega pomena je izdajanje takšnih del v angleščini, nam pove lahko tudi dejstvo, da je npr. celo italijanska Enciclopedia Motta (Milan, 1974) črpala za sestavo gesla »Slovenia« (Slovenija) prav iz Arneževega dela ter iz Toussainta Hočevarja »Slovenia's Role in Yugoslav Economy«, Columbus, Ohio, Slovenian Research Center 1964.

j. s.

NA KRATKO

PRIMORSKA SREČANJA, 48/'84 - 49/'84

Članki o Primorski; pogovor s prof. dr. Franom Dominkom; Družbenopolitični spisi Andreja Budala; pogovor z Ivanom Siličem.

CELOVŠKI ZVON, september 1984.

F. Bučar: Mit informacij. A. Capuder: Neznano drevo Alojza Rebule.

SLAVISTIČNA REVIJA, 1984/2

Viktor Vladimirovič Martynov: Vprašanje glotogeneze Slovanov. Janko Kos: Evropski vplivi v romanopisju slovenske moderne.

MOST, 67/68

Gino Brazzoduro: Autocoscienza per una città. Alenka Goljevšček: Mit v slovenski ljudski pesmi.

etnie, 1984/7

Gustavo Buratti: Alla ricerca degli sport »sommersi«. Carlo Zacquini: Pogrom v Amazoniji.

L'ALTERNATIVE, št. 27-28.

Dossier: l'Ukraine - la fusion des nations - spajanje narodov.

ALTERNATIVE, numéro special 1983.

Roumanie - Crise et répression (136 strani velikega formata).

LETNO POROČILO ZVEZNE GIMNAZIJE ZA SLOVENCE, 1983-84, Celovec.

Pester in bogato ilustriran zbornik!

Nerazložljivo pa je, kako da sta izmed 54. dijakov in dijakinjami v 8.a in 8.B razredu samo dve dijakinji 8.B razreda izbrali za ustni predmet pri maturi *slovenščino*. Ta pojav se nam zdi absurden. Ali pa nismo poučeni — in je to čisto naravno? Lepo bi bilo, ko bi nam kdo kdaj raztolmačil to razglašenost.

LA VALADDO - 1983/1984

Prof. Ezio Martin: Coumà dire? Jezikovni eseji o posebnosti provansalsščine dolin v Piemontu.

GLASNIK SLOVENSKE MATICE, 1984.

Referati in diskusija o sanaciji Blejskega jezera.
Ferdo Gestrin: Migracije Slovanov v Italijo skozi stoletja.

**Robert Petaros, IL DIALETTO SLOVENO
DI KOLONKAVEC, Mladika, Trst '83.**

Podnaslov: Prispevek za spoznavanje Slovencev v Italiji.

**Srečko Renko, ADAM BOHORIC, PRVI SLO-
VENSKI SLOVNIČAR, V SVOJEM IN DA-
NAŠNJEM ČASU, Univerza v Vidmu, 1984.**

Spodbuda za »prevrednotenje Bohoričevega prvega sinhronega opisa slovenskega jezika«.

ETNISMO, 30.12.1983 v esperantščini.

Prikaz položaja Slovencev na Koroškem. Turška in kurdska genocidna dejanja nad Armenci.

**TAVO BURAT, A disdeut agn an piassa dël
Gal, Biela 1983.**

Objava avtorjevega dialoga z možem, ki je bil na božič 1943. leta kot osemnajstleten fant obsojen na smrt, a se je ob usodnem zidu čudežno rešil. Tekst je v piemontščini in v italijanskem prevodu.

THE SOUTH SLAV JOURNAL, št. 18, 20, 21.

Številni zgodovinski dokumenti. Prof. Ljubo Sirc: Nadaljuje z opisom svojih doživetij v vojnem času.

JOŽE B. ŽABKAR

PISMI NEKEMU MONSINJORJU

Helsinki, 23. novembra 1971.

Spoštovani, dragi monsignore,

Upam, da ste prejeli moje pismo od 28. oktobra, ki sem z njim odgovoril na Vaš dopis od 23. oktobra, dopis, ki se je tikal mojih spominov na blagopokojnega škofa Gregorija Rožmana.

Na vprašanja, ki ste mi jih bili svoj čas stavili, žal sedaj ne morem odgovoriti. Ne zato, ker bi imel kaj skrivati, marveč zato, ker bi se meni samemu s takimi odgovori spomin na pokojnika kot nekako raztrgal na kose, posebno še zato, ker gre za zaupne reči.

Pripovedoval Vam bom torej samo nekaj reči, ki mi jih je škof sam razložil z željo, da se ohranijo za zgodovino.

Ko je bil škof predzadnjič med vojno v Rimu — če me spomin ne vara, je bilo to nekako spomladi ali poleti leta 1942. — sem ga vprašal kako gre kaj z duhovnikom A. in z duhovnikom B. (imen ne morem navesti). Zdel se mi je žalosten in ogorčen, ko mi je govoril o njunem delu proti nekaterim četniškim oficirjem. Rekel je: »Stalno in od blizu ju moram nadzorovati, sicer bi še kaj hudega utegnila narediti«. Narkar je pogovor napeljal na Jugoslavijo. Škof je rekel: »Če komunisti ne bodo zmagali, se bo vrnil kralj in stara Jugoslavija«. Vprašal sem ga: »Bo-li ta Jugoslavija boljša od predvojne?« Škof: »Nič ne bo boljša. Vse napake in krivice predvojne Jugoslavije bodo ponovili. S Hrvati bodo ravno tako slabo ravnali kot preje.« Jaz: »Ali je kak drug izhod?« Škof: »Nobenega drugega iz-

hoda ni: ali povrnitev stare Jugoslavije ali komunistična Jugoslavija. Jugoslavija je edina rešitev za slovenski narod.« Jaz: »Nekatere majhne skupinice govoré baje o nekaki Srednjeevropski Konfederaciji ali pa o Iliriji, ki naj bi združila v eni državi vse Slovence, Furlane in koroške Nemce.« Škof: »Tega nas Bog varuj! To bi bilo smrtno za Slovence. Kdor kaj takega hoče, ne pozna Koroške. Koroški Nemci so pravi Nemci, trdi, zelo trdi Nemci. V Ljubljani je menda nekaj mladih ljudi, ki mislijo, da bi se ti Nemci poslovenili. Nikoli, nikoli bi se ne poslovenili. Slovenijo bi razgnali, to bi bil rezultat.«

Ko je bil po vojni škof zadnjič v Rimu, mi je zelo na dolgo pripovedoval o svojem zadržanju med vojno. Takole je rekel: »Vseh stikov, ki sem jih imel med vojno z Italijani, mi je iskreno žal. Prav vseh. Niti ene stvari nisem od njih dosegel, niti enega talca rešil, niti ene deportacije preprečil, niti ene hiše rešil pred požarom, niti enega trpljenja ublažil. Nič, čisto nič. Obljubili so mi vedno vse, dali pa nikoli nič. Moje ime so izrabljali, ne da bi mi v čemerkoli ustregli. — Med vso okupacijo Ljubljane, italijansko in nemško, so imele slovenske stranke skupne sestanke na ljubljanski škofiji. To sem rad dovolil, ker pred vsemi policijami ni bilo manj negotovega kraja za sestajanje. Pri vseh teh sestankih sem bil zraven tudi jaz, ker sem hotel vedeti, kaj se v moji hiši godi. V razprave se pa nisem vmešaval. Vsega tega mi ni nič žal. — Stikov, ki sem jih imel z Nemci (od septembra 43 naprej, pred tem datumom jih nisem imel) mi tudi ni nič žal. Nisem sicer vsega dosegel za kar sem prosil. A nekatere hude reči sem s svojo prošnjo vendarle preprečil. — Nekega dne je prišel k meni na škofijo višji oficir nemške armade, moj znanec iz gimnazijskih let v Celovcu. Sporočil mi je, da želi Gauleiter Reiner priti k meni in govoriti z menoj o važnih slovenskih zadevah, češ da so Nemci spoznali svojo zmoto. Odgovoril sem mu, da Reinerja

nikoli ne bom sprejel na škofiji v Ljubljani, ker je zločinec, ki je zakrivil veliko in velikih krivic, sramotnih grdobij in nezaslišanih grozodejstev nad slovenskim narodom. Da pa bi, če mogoče, olajšal slovenskemu (narodu) položaj, sem pripravljen priti k Reinerju na Bled: tako sem rekel tistemu oficirju. Šel sem torej na Bled. Tam mi je Reiner izjavil, da govori v Hitlerjevem imenu. V Hitlerjevem imenu mi je predlagal, da okličem državno samostojnost Slovenije. Odgovoril sem mu dobesedno takole: 'Nemci so zakrivali nad Slovenci take krivice in taka grozodejstva, da slovenski narod — in z njim umevno tudi jaz, ljubljanski škof — nima do njih nobenega zaupanja in v njihovo besedo nobene vere. Slovenski narod od Nemcev ničesar drugega ne pričakuje in ničesar drugega noče kot to, da to deželo za vedno zapusté. Slovenski narod pričakuje lepšo bodočnost samo od svojih lastnih dejanj in od Zaveznikov, ki so v vojni z Nemčijo, ter od njihove zmage. Na strani tega naroda je brez vsakih pridržkov tudi ljubljanski škof.'«. Ko mi je škof to povedal, je dodal: »Tokrat sem se zavedal, da govorim v imenu vsega naroda in da govorim dostojanstveno. Še danes sem vesel, da sem šel takrat na Bled in da sem tako govoril. Tako je šel slovenski narod tudi mimo te skušnjave čist.«

Koncem razgovora je škof še tole dodal: »Nekateri mislijo, da sem Ljubljano zapustil ne da bi vedel, da se ne bom vrnil več. Pravijo, da sem mislil iti samo v Celovec na nekakšen posvet s tamošnjim škofom. Vse to ne drži. Jaz sem Ljubljano zapustil samo zato, da sem se izognil maltretiranju s strani nahujskane cestne drhali. In tudi s to možnostjo sem računal, da se ne bom nikdar več vrnil. In odhoda mi tudi pozneje nikdar ni bilo žal. Papežu pa sem hvaležen, da me je rešil zame skoroda neznosne skrbi za ljubljansko škofijo. Rešil pa me je te skrbi s tem, da je imenoval apostolskega administratorja 'sede plena'«.

To je zaenkrat vse, kar Vam morem sporočiti.

*Blagoslovljen Božič Vam želim in sem vedno
vdani Vam*

Dodano z roko: Razume se, da v tem pismu samo referiram.

Helsinki, 8. decembra 1971

Spoštovani monsinjor,

Ko sem 23. novembra zvečer dokončal pismo, ki sem Vam z njim sporočil nekaj spominov na blagopojnega škofa Rožmana, se me je prijela gripa, tako da pisma nisem več odposlal.

Pismo od 23. novembra boste našli v prilogi. Podpisano je, a prosim, da ga ne objavite in da zaenkrat nikomur ne sporočite njegove vsebine. Spravite ga... za zgodovino. Spravite ga skupaj s pismom, ki Vam ga pišem danes.

Zakaj sem se premislil? Vzrok je tale: Današnji slovenski bralec, ko bi moje pismo od 23. nov. prebral, bi zlahka prišel na misel, da jaz morda odobravam tudi slovensko domobranstvo iz let vojne in iz povojnih dni. Meni se slovenski domobranci radi konca, ki so ga storili — v smrti ali v eksilu — strašno smilijo. Vem tudi, da je njihova akcija hotela biti v službi slovenskega naroda. Vendar sem domobranstvo vedno smatral in ga še danes smatram za hudo, za velikansko politično, narodno, človeško pogreško. Domobranstvo je bila zmotna pot, ki ni vodila ne politično ne narodno-politično nikamor drugam kot v katastrofo.

Dolg bi bil razgovor o tem. Predolg za današnji dan. Vendar vam lahko že danes povem, da sem moje mnenje povedal nekaterim vodilnim možem slovenske desnice že jeseni leta 1943. in da tega mnenja tudi pozneje nisem zakrival. Tem možem sem rekel že takrat, da vodi v rešitev — vsaj od septembra 1943 na-

prej — samo pot, ki pelje skozi veliko, splošno narodno vstajo proti Nemcem in vsem njihovim zaveznikom. Ta vstaja bi bila tudi možna, če bi jo bili izklicali skupaj z ljubljanskim škofom zagrebški nadškof, srbski patrijarh, sarajevski reisululema in kak makedonski velmož. In če bi bil odprt pristop tudi komunistom.

Vsebina proglasa teh mož bi morala biti približno tale: »Bratje! Sinovi! Mi, regenti Kraljestva jugoslovanskih narodov, vam kličemo: Dvignite se! Zgrabite za orožje! Osvobodite naše dežele! Osvobodite jih vseh Nemcev in njih zaveznikov! Zaprite Nemcem pot iz Balkana domov! Izročite jih ruskim in zapadnim Zaveznikom! Vsakogar, ki se Vam ustavlja, ubijte: krivičen trinog je, ki nima pravice, da tepta naša tla. Mi pa Vam pri Bogu prisegamo, da bo to, kar bo vstalo potem, zavezništvo samostojnih narodnih držav: Države Slovencev, Države Hrvatov, Države Srbov, Države Makedoncev«.

Vse to sem povedal že takrat. A kaj je zamogla beseda mladeniča?! Nič manj kot nič. Čeprav mi je marsikdo dal na štiri oči prav. — — Rekli boste: »Kar Vi tu pravite, to ni bilo mogoče«. Odgovarjam: »Če imate prav — in tega nisem gotov — potem je vsa nesreča, ki je prišla pozneje, reklo Usode, ki je bilo v njem od vsega začetka zapisana propast«. Rekli boste: »Žrtve bi bile prevelike«. Odgovarjam: »Velike, a vsekakor manjše kot so bile takó«.

Danes še bolj kot kdajkoli preje vem, da sem imel takrat prav. Tako zelo vem, da to lahko tudi dokažem. Silno hudo bi mi torej bilo, če bi me kdo imel za svojega, ko nisem nikoli bil njegov. — Še enkrat torej: pisma od 23. novembra nimate pravice objavljati, ne o njegovi vsebini obveščati pisatelje Rožmanovega življenjepisa.

Pozdravljam Vas in sem — kot vedno —

Vaš resnično vdani Vam

O FORMALNIH SVOBOŠČINAH

Ljubljansko *Delo* 26.1.84 objavlja intervju z italijanskim zgodovinarjem Giuseppom Boffo, članom CK KPI. Gre za pogovor o knjigi, posvečeni fenomenu stalinizma. Boffa seveda poudarja spor med Leninom in Stalinom, ki da ni bil obrozen, ampak je »šlo za spopad med dvema političnima zasnovama«. Vendar potem, ko je govor o osebnih svoboščinah pravi: »Izkušnje nas učijo, da govorjenje o formalnih svoboščinah lahko privede k nespoštovanju svobode nasploh. Ta problem se ni rodil šele s stalinizmom, podcenjevali so ga verjetno že prej v zgodovini komunizma, tudi v zgodovini samega boljševizma in v Leninovem času. Toda resnična drama se je razvila z brutalnim zatiranjem pod Stalinom, ko so pri tem uporabljali ravno polemike s tako imenovanimi formalnimi svoboščinami. To je treba zavračati, kajti politične svoboščine so nekaj zelo pomembnega in jih je treba braniti, in pri tem forma svoboščin ni nič manj pomembna od vsebine.«

Zaključek je seveda lep in sprejemljiv; vendar bi bilo, — če se nespoštovanje svobode ni rodilo s stalinizmom, ampak je sestavni del marksizma-leninizma (ne samo *verjetno*, kot ne bi smel reči zgodovinar!), — logično, da se odpovemo marksistično-leninističnemu socializmu, če hočemo zajamčiti osebne in politične svoboščine.

ZGODOVINSKA RESNICA AD USUM DELPHINI

Buenosajreška »Svobodna Slovenija« 26. aprila letos ponatiskuje govor predsednika NO (Narodnega odbora) Miloša Stareta, ki ga je le-ta imel 1971. leta. Tekst pa

objavlja pod naslovom: »Zaupajmo slovenski mladini.«
Gre za oceno slovenskih generacij:

»In generacija, ki je doživela drugo svetovno vojno? Ali ni sleherni del našega naroda tedaj sprejel borbo za obstanek, ki so ga hoteli uničiti okupatorji? Ali so Slovenci na Koroškem klonili, ko so jih gonili v ječe, streljali, obglavljali, pošiljali v taborišča, plinske peči in ko so sklenili, da jih izselijo vse v Ukrajino? Ali niso vztrajali kljub strahotnemu trpljenju, mučenju in poniževanju Slovenci na Štajerskem? Ali so klonili Gorenjci? Ali niso Slovenci v našem Primorju, prekaljeni v borbi proti fašizmu, prvi dvignili puško v obrambo slovenstva? Ali ni bil tedaj ves narod povezan z nezlomljivo voljo, da sprejme neenak boj s silnim nasprotnikom.

Prišla je izdaja. Komunizem je razklal to enotnost in ohromil odporno silo naroda. Ni je pa zlomil. Tudi po tej izdaji se je generacija te dobe znašla, ni klonila in je sprejela tudi borbo proti novemu sovražniku: komunizmu. Ta borba še danes ni končana.«

Tako.

In ne gospodu Staretu ne komurkoli drugemu nihče ne osporava pravice, da se bojuje proti komunizmu; ne bi si pa smel g. Stare jemati pravice, da prikraja zgodovino in se poigrava z resnico v trenutku, ko hoče biti zagovornik neke plemenite etike.

To se pravi: vse drži, kar gospod Stare navaja o uporu Slovencev za časa druge svetovne vojske; tudi to drži, da je »bil tedaj ves narod povezan z nezlomljivo voljo, da sprejme neenak boj s silnim nasprotnikom.« *Pozabil* pa je govornik povedati, kdo se je takrat odločil za tak boj, kdo pa je takrat trdil, da je noro, če se spopadaš »s silnim nasprotnikom«. Taka *pozaba* pri navajanju zgodovinskih dejstev pa ni dopustna.

Še manj pa je dopustno, da potem reče: »Prišla je izdaja, komunizem je razklal to enotnost«. Katero enotnost pa? Komunisti so se namreč res odločili za boj predvsem zaradi svojih revolucionarnih ciljev, vendar pred

nastopom OF ni bilo nobene »bojne« enotnosti, ki bi jo OF razbila. Zato je takšno tolmačenje, kot ga ponuja gospod Stare, ponaredba, ki preračunano zavaja nepriljubljene mlade ljudi.

Seveda ni lahko priznati: ker mi nismo bili zmožni popeljati naroda v boj za svobodo, nam je iniciativo vzela iz rok »Osvobodilna fronta«, v kateri so bili najmočnejši komunisti, ki so kmalu sebi v korist odpravili koalicijsko obliko fronte. Tako pa je nam ostala samo naloga, da se z naslonitvijo na »silne nasprotnike« bojujemo proti komunistom.

Mogoče je naivno, pričakovati takšno širino in moč, vendar bi poudarjanje takega stališča — kljub temu, da bi Stare in njegovi kar ostali protikomunistično nastrojeni — pripomoglo, da bi vsaj novi rodovi gledali na usodo slovenstva z drugačnim razpoloženjem kot kratkovidni glasniki preteklosti.

Seveda pa pričakuje narod prav takó tudi od komunistov novo, globlje razmerje do slovenske zgodovine.

PS. G. Miloš Stare je zdaj, ko izhaja Zaliv, že rajnki; vendar zapis, ki ni mogel iziti prej, ne velja samo zanj; zato ga vseeno objavljamo.

KRATKO IN JEDRNATO

»Po mojem ni sprejemljivo tisto jugoslovanstvo, ki se hoče predstaviti kot nekakšen varuh enotnosti in bratstva pred nacionalnim. Še manj je sprejemljivo jugoslovanstvo, ki zanika nacionalno ali celo podcenjuje in žali čustva pripadnosti do svojega naroda. Kot nacionalna kategorija pa jugoslovanstvo absolutno ni sprejemljivo.«

Janja Koren, 23 let
Univerzitetna Prešernova

nagrada za leto 1983

Bravo, Janja, čestitamo za zrele poglede; čestitamo za Prešernovo nagrado; čestitamo pa tudi tistim, ki so nagradili Vaše za slovensko usodo pomembno raziskavo!

RIMSKA VOLKULJA JE S SVOJIM MLEKOM DOJILA NARODE (Papini)

Giuseppe Floreancig v *Novem Matajurju* št. 9 (129): Kot Beneški Slovenec, pravi, sem krožil po svetu, govoril številne jezike, nihče mi ni nikdar prepovedal rabe katerega izmed njih, nikjer nisem imel težav, — edino doma so mi ne samo prepovedali rabo materinega jezika, ampak so me, če sem v njem spregovoril, kaznovali.

Njegov učitelj je namreč odredil, da bo moral vsak učenec, ki bo spregovoril v slovenščini, napisati »*non devo parlare sloveno*«; ker je bil on, Giuseppe Floreancig, 26. prestopnik, je moral napisati 260 krat »*non devo parlare sloveno*«.

To za časa fašizma.

Pa se je v tem slogu nadaljevalo tudi po 2. svetovni vojski.

Sedanji rimski logični zaključek: ker se Beneški Slovenci ne zavedajo svojega slovenstva, ni potrebno, da jih italijanski zakon »ščiti« takó kot tržaške in goriške Slovence.

Vsekakor uporaben primer v zvezi s Papinijevo volkuljo in njenim materinskim mlekom!

O SLOVENSKI DRŽAVNIŠKI MISLI

Kanadska *Slovenska država* je aprila objavila zapis

o *Zalivu* 1-4/1983, ki ga je podpisal ZU, a je po vsebini zelo podoben temu, kar je tu pa tam v svojih prispevkih naglašal dr. Peter Urbanc.

Gre predvsem za vprašanje OF, ki se ga tudi ZU tokrat loteva, pri tem se spoprijema s Pahorjem, z Viktorjem Blažičem in pa s Kocbekovo »perfidnostjo«. Seveda nima smisla znova načenjati pogovora o problemu, o katerem je Boris Pahor že nazorno povedal v *Odiseju ob jamboru* — in je njegove poglede iz tiste brošure ponatisnila *Druga vrsta* v Buenos Airesu — pa v raznih številkah *Zaliva*. Radi bi samo poudarili, da so tako Boris Pahor kot marsikdo drug kritično ocenili svojo preteklost, da pa bi bil že čas, da bi tudi ZU in dr. Peter Urbanc in vsi podobni dali na rešeto tudi odločitve tistih, ki niso bili za OF. Pošten pregled tudi te strani medalje bi namreč tehtnico najbrž uravnovesil ali pa jo morda nagnil čisto v nasprotno stran.

ZU očita potem Borisu Pahorju in s tem tudi drugim piscem, da objavljajo svoja dela v Sloveniji, češ da se odrekajo svobodni besedi.

Lepo bi pri tem bilo, ko bi ZU razložil, kako si zamišlja obstoj Slovencev v Italiji in Avstriji brez naslonitve na Slovenijo in brez povezave z njo. To bi bil zelo koristen prispevek za slovenstvo, ko bi seveda ZU »iznašel« kakšno posebno bistro rešitev (čeprav, v oklepaju povedano, pisanje ZU ne dokazuje kakšne posebne visoke miselne ravni).

Glede knjig Borisa Pahorja bi rekli, da je pisatelj to, kar je imel povedati, zmeraj svobodno povedal, tudi v Sloveniji, ne samo v Trstu. Če pa ga Slovenija tiska kljub temu, da svoje misli nikdar ne zamolči, naj ZU razloži, zakaj naj bi Boris Pahor ne sprejel vabila založb v Sloveniji. Prepričan pa je lahko ZU, da bi, na primer, svojega zadnjega dela, romana *V labirintu*. Boris Pahor v ničemer ne spremenil, če bi ga založil ZU ali kdo izmed tistih, ki so tako kratkovidni kot on.

Prav tako kot dr. Peter Urbanc tudi ZU očita Bori-

su Pahorju, da je bil italijanski vojak, kar je isto, kot če bi očital vsem našim moškimi prednikom do 1918. leta, da so bili avstrijski vojaki; ali kakor da bi očital sedanjim slovenskim fantom, da so vojaki v italijanski, avstrijski in madžarski vojski!

Kaj naj rečemo o takem in temu podobnem pisanju?

Najmanj to, da s takimi pripombami in »argumenti« emigracijski tisk prav nič ne prispeva — če mu je seveda kaj do tega — k pregledu naše preteklosti. Še manj pa lahko takó cenena publicistika pripomore k poglobitvi vprašanja o slovenski državniški misli.

O DRŽAVNIŠKEM ČUTU TAM, KJER NE BI SMEL ODPOVEDATI

Janko Malle, eden izmed vidnih predstavnikov koroških Slovencev, ugotavlja v *Delu* 5. maja letos:

»V Sloveniji "so hitro zapisane evforične pohvale, hitro se nekritično omenja še tako nepomembna ali celo vprašljiva akcija pri nas na Koroškem. Toda manjka stvarne komunikacije. Tako nam, na primer, prav nič ni všeč, da so se na Dunaju letos odvijali slovenski kulturni dnevi, ne da bi o tem kaj vedeli. To je resno vprašanje. To je vprašanje, kako na eni strani poteka sodelovanje SRS z Avstrijo, ki našo kulturo zatira, in kako se na drugi strani Slovenija predstavlja s svojo kulturo v Avstriji mimo tiste slovenske manjšine, ki jo uradna Avstrija v svoji lastni deželi zatira. Podobno je vprašanje kulturnih dnevov mesta Ljubljane v Celovcu. Tudi v tem primeru Ljubljana nas ni konzultirala, ljubljanski dnevi v Celovcu so se pripravljali brez predhodnih posvetovanj s Slovenci v Celovcu. Kako je potem res z zibelko slovenstva? To so intencije, ki kažejo na to, da se manjšina glede pomanjkanja smiselnega dogovarjanja

in problemskega kulturnega ustvarjanja še bolj izolira napram matični deželi".«

...

»Želim, da bi se redefinirali odnosi z matično deželo. S tem pa hočem, da bi spoznavali, da smo živ del matične dežele, da se bomo tudi v notranjosti in doživetju prepričali, da slovenščina ni samo jezik, komunikacijsko sredstvo, da je še posebej pri Slovencih jezik tudi politična kategorija.«

...

»Ideologiziranje slovenskega narodnega vprašanja, ki se v zelo izrazitih oblikah kaže znotraj manjšine, je za nas slepa ulica ... Zdi se mi, da bi nam bilo v veliko oporo, če bi tudi v slovenskih občilih SRS k tem vprašanjem pristopili problemsko, ne sektaško ... Načel sem bolečo rano in samo del vprašanj, ki nas trenutno najbolj tarejo. Zdi se mi prav, če se s te ali druge strani to tudi prične obravnavati v matični Sloveniji. Zgolj servisne usluge ne morejo zadostiti potrebe enotnega slovenskega kulturnega prostora, prav posebno tistega ob severnem narodno ogroženem robu. Če se bo tam začela krhati naša narodnostna podoba, lahko ta razvoj poseže še bolj v globino našega narodnega telesa.«

To so zgodovinsko pomembne besede, pri tem pa z zadoščenjem poudarjamo dvoje: da je *Zaliv* že v svojih prvih številkah (1967. leta) »načel bolečo rano«, kot pravi Malle, a je bil takrat deležen grdih napadov, medtem ko danes Malle govori matičnim Slovencem na stolpcih ljubljanskega *Dela*. Kar je vsekakor razveseljivo. Vendar: ali ne bi bilo še bolj razveseljivo, ko bi ne bilo potrebno, da ogroženi slovenski človek opozarja matično republiko?

L'ULTIMO A COMPARIR FU GAMBASTORTA**(Kot zadnji se Krivonogi je pojavil)**

Poročilo seje odbora za kulturo pri »Slovenski kulturno-gospodarski zvezi« je objavil *Primorski dnevnik* 25. maja 1984. Med drugim je v poročilu tudi to:

»... mladi segajo po najrazličnejših informacijah, ki prihajajo iz italijanskega sveta, veliko manj pa se zanimajo za to, kar se dogaja v Sloveniji. Ob tem je bilo jasno poudarjeno, da enotni kulturni prostor ne bi smel biti le srečanje ozkih krogov kulturnih delavcev in da mora biti zavest o tem široko razpredena med ljudmi. Tako je bilo veliko govora o informacijah v množičnih občilih pa tudi v šolah. Deficitarni so tu vsi. Premalo se v Sloveniji piše o nas, premalo se o nas govori v šolah, tako, da če je mladina v naših krajih zazrta v veliki meri v italijanski kulturni svet, se tudi v Sloveniji o nas premalo ve, kar seveda ne pomaga utrjevanju skupne zavesti ... o skupnih problemih se moramo pogovarjati odprto, če je treba, tudi kritično.«

Prijatelji *Zaliva* se bodo morebiti čudili, kako tržaški slovenski list brez težave objavlja takšna spoznanja, ki so ga, ko jih je bral na straneh naše revije, tako razkačila, da se je zaprisegel, da ne bo omenjal publikacije, ki kritizira matično državo!

O BOGOMIRU MAGAJNI NEKOLIKO POVRŠNO

V poročilu o dnevu, posvečenem Bogomiru Magajni ob osemdesetletnici rojstva, v *Primorskem dnevniku* 23.6.84, a.n. našteva pisateljeva dela. Tako omenja tudi *Graničarje*. O ti knjigi pravi: »1942 l. je izšla knjiga no-

vel z naslovom *Graničarji*, v katerih so opisani zanimivi motivi iz vojaškega življenja.«

Predvsem je, kar se *Graničarjev* tiče, zgrešen datum izida, delo je namreč izšlo 1934. leta; potem ne gre za novele, ampak za povest; nazadnje pa pisatelju sploh ni šlo za »motive iz vojaškega življenja«, ampak za razpoloženje onkraj meje za časa obsodbe na smrt štirih tržaških upornikov, ki so padli v Bazovici.

Povest je morala iziti okrnjena, ker je takó zahtevala cenzura v Ljubljani; Slovenci v Italiji pa smo jo morali brati naskrivaj, kot je naskrivaj delo primorskega pisatelja prišlo čez mejo.

CI VUOLE DEL GENIO PER ESSERE BASCO (Genialen moraš biti, če hočeš biti Bask)

To je naslov prispevka, ki ga je Giorgio Manganelli napisal za *Corriere della Sera* (6. julija 1984)

Govor je o »majhnih domovinah«.

In čeprav avtor preveč poudarja nekakšno zvestobo arhaičnosti in skrivnostnim simbolom, ki naj bi bili jamstvo za identiteto skritih narodov, se mu nazadnje v finalu posreči sijajna ugotovitev:

»Ampak središčna, neosvojljiva skrivnost, v kateri je vse zapopadeno, je prav jezik, ki ga drugi ne razumejo, a je dostopen samo ljudem majhnih domovin in pa bogovom. Ne verjemite zvedavim satelitom: ti vidijo vse, samo komaj spoznavnega odklona in pogreška ne: in ta pogrešek je milost, je čudež.«

Takó je pri nas o prednosti majhnega naroda znal povedati samo Edvard Kocbek; in škoda, da je bilo povojno slovensko ozračje malo primerno za tako nenaavadno govorico. A škoda tudi, da se Manganelli ustavlja samo pri »skritih« ljudstvih na drugem koncu Evro-

pe, ko pa je »nedosegljivih svetih jezikov«, kot jih imenuje, tudi v Italiji kar precèj. (Za enajst so na voljo nezpodbitni dokazi, za druge je še v teku balotaža.)

ŠE ENA O SLOVENCIH

Tokrat iz Vatikana.

Iz državnega tajništva se v pismu, naslovljenem goriškemu g. nadškofu, zahvaljujejo g. Alešu Komjancu za pošiljko števerjanskega vina, namenjenega papežu.

»Il Signor Ales Komjanc, di S. Floriano del Collio (Giasbana 35), ha mandato con devote espressioni in lingua serbo slovena l'omaggio di alcuni vini, destinato al Santo Padre.

Le sarò grato se Ella gli vorrà esprimere il gradimento del Sommo Pontefice ... itd.

(*Števerjanski vestnik*, junij 1984)

Tista lingua *serbo slovena* spominja na italijanskega ministra, ki je v Slovenski Benečiji slišal govoriti po rusko!

MEDICE, CURA TE IPSUM!

»Mitjo Ribičiča so vprašali tudi o tem, kaj misli o jugoslovanskih disidentih. Strinjal se je z novinarji, da je ta pojav velik absurd, je pa gotovo povezan spet s fenomenom partije na oblasti. Če nekega pesnika, sociologa ali filozofa zvlečemo na sodišče, namesto da bi s knjigo usekali po knjigi, namesto da na nesprejemljiva stališča odgovorimo s strokovno in ideološko kritiko,

potem počnemo prav tisto, kar si opozicijske sile želijo.«

Primorski dnevnik, 12.7.84

Predlog, naj bi »s knjigo usekali po knjigi«, je vsekakor dobrodošel; manj pa je spodbudno, da ga izreka slovenski partijski politik v Beogradu, ko pa takšna praksa — pobijati knjigo s knjigo — ni veljala v Sloveniji, ko so, na primer, »zvlekli na sodišče« in obsodili Viktorja Blažiča in Franca Miklavčiča. Težko namreč verjamemo, da takrat v Sloveniji beseda Mitje Ribičiča ne bi imela nobene teže, saj to, kar ugotavlja v Beogradu, vendar drži tudi za Slovenijo. Tako je namreč v Beogradu še izjavil:

»Menim, da se obnašamo kot partija na oblasti, ki ne čuti potrebe, da bi se borila in dokazovala, saj je vse v naših rokah. Partija določa ministre, predsednike, vodi kadrovske politike; investicije in to formalno uresničuje prek forumov Socialistične zveze. Tako je formi zadoščeno — toda v teh forumih spet sedijo sami komunisti. To je torej tako.«

Saj, to je torej tako.

NEKAJ ZAKASNELIH PODATKOV

Batrić Jovanović, delegat v zveznem zboru skupščine SFRJ je postavil delegatsko vprašanje ustavnemu sodišču Jugoslavije v zvezi s »privilegiji« udeležencev maloobmejnega prometa. Pri tem omenja, da imajo te »privilegije« prebivalci najrazvitejših krajev Jugoslavije.

Nekatere osebe so v *Pismih bralcev* sobotnih prilog *Dela* odgovorili omenjenemu delegatu z argumenti, s kakršnimi moraš pač prepričevati človeka, ki ne slovenske, še manj pa primorske, stvarnosti ne pozna. A Danilo Petrinja-Primož je v sobotni prilogi *Dela* 4.8.1984 v odgovoru omenjenemu južnemu delegatu nanizal nekaj

podatkov, ki so, čeprav zakasneli, tudi za nas pomembni:

Tovariša Jovanovića naj spomnim tudi na to, da je dobila Jugoslavija po Londonskem sporazumu od ZDA, Anglije in Francije takoimenovano tripartitno pomoč, torej pomoč za razvoj zaostalega slovenskega Primorja in Istre. Velikanska sredstva, ki pa niso bila porabljena za razvoj krajev ob meji (za kar so bila deljena), pač pa za druge potrebe v Jugoslaviji. (Tovariš Batrić-Jovanović kot delegat v skupščini SFRJ lahko brez težav ugotovi, za kaj so bila ta sredstva porabljena).

Če so Slovenci zadovoljni in uspavani s pohvalami tovariša Jovanovića — češ, da so »marljivi« — pa take »pohvale« primorske Slovence žalijo. Žalijo zato, ker so bili dolga leta zapostavljeni, ker za gospodarski razvoj Primorja niso dobili niti dinarja — ne da bi ga pošteno vrnili. Delavci, živeči v obmejnem področju so si delovna mesta — in s tem delo — ustvarjali z zbiranjem starih strojev po vsej Jugoslaviji ali pa so stare in pretežno pokvarjene stroje dobili od UNRE, jih popravili in usposobili. Le tako so postavili na noge tovarne, začeli proizvajati. Vsi proizvodni obrati, ki so bili zgrajeni na »priviligiranem« področju slovenskega Primorja, so bili zgrajeni z lastnim delom, z lastnimi rokami — in s posojili, ki so bili redno in vestno vrnjena. Ali je tako tudi v drugih krajih Jugoslavije?

Čemu tovariš Jovanović napada Videmski, Tržaški in Goriški sporazum, ki so bili sklenjeni samo zato, da odpravijo hudo posledico nenaravne državne meje? Sporazuma Jug-Jug, Bar-Bari (v okviru katerih se uvažava blago široke potrošnje) pa ga ne motita? Mar ne ve, da gre 90 odstotkov repromateriala, uvoženega po tržaškem in goriškem sporazumu, za potrebe industrije zunaj »priviligiranega« področja? Zakaj se ne zavzema raje za ukinitvev pologa za vse državljanke — namesto da ga moti geografska oddaljenost od meje — ki je po njegovem sama po sebi »privilegij«.

Danilo Petrinja-Primož, Koper

ČE JE LE MOGOČE — IMA IDEOLOGIJA PREDNOST!

Zaliv je ob njenem izidu poročal o knjigi »Slovenian Heritage, ki jo je izdal »Slovenski ameriški inštitut«, katerega vodi prof. Edi Gobec. V zgoščenem zapisu smo takrat poudarili, kako je delo pomembno za popularizacijo slovenstva; poskrbeli smo tudi, da je po en izvod knjige prišel v tržaško »Mestno knjižnico« in v »Slovensko narodno in študijsko knjižnico« v Trstu.

No, o delu, ki je izšlo 1981. leta, so šele letos (22. junija 1984) *Naši razgledi* priobčili daljši prispevek izpod peresa Matjaža Klemenčiča. Žal pa se ob branju tega sestavka človek kmalu zave, da spada med tista poročila, v katerih je tudi »znantsvena« priprava ideološko pobarvana. Klemenčič namreč »ugotavlja« pomanjkljivosti, ki jih v knjigi pošten bralec ne odkrije. Tako trdi, na primer, da je v delu Adamič samo omenjen, medtem ko je govor o njem petnajstkrat! Prav tako si ne pomišlja naštevati vse polno drugačnih neutemeljenih očitkov. Iz njegovega tona je hitro razvidno, kako skuša delo razvrednotiti.

Gre v bistvu za nagnjenje, ki ga imajo nekateri gorečnejši tako v Sloveniji kot zunaj nje, da namreč vse, kar želi biti slovensko brez predznaka, očrnijo, v najboljšem primeru pa zamolčijo. In delovanje prof. Edija Gobca spada prav v kategorijo tistih maloštevilnih slovenskih kulturnikov, ki se ne ozirajo ne na desno ne na levo, ampak skušajo vrednotiti narodne pridobitve kot take.

Prof. Gobec je *Zalivu* poslal kopijo odgovora na Klemenčičev prispevek v *Naših razgledih*. Ti pa doslej njegovega spisa niso objavili; a to seveda še ne pomeni, da ga ne bodo kasneje, saj je tudi knjiga, o kateri je govor, čakala tri leta na, čeprav prikrojeno, poročilo!

MOREBITI BI SE LE KAJ NAUČILI OD MAGNAGA

Dr. Silvius Magnago, predsednik južno-tirolske Volkspartei je v pogovoru s časnikarjem lista *Il Giorno* (20. septembra 1984) poudaril dve resnici, ki bi tudi nam prav prišli, ko bi ju seveda upoštevali.

Na očitek, da je njegova stranka na repu evropskih gibanj (o pretežni konservativnosti Volksparteia so se večkrat razpisali tudi naši tržaški slovenski levičarji), Magnago odgovarja: »Ta oznaka, češ da smo na repu Evrope, se mi niti ne zdi tako žaljiva. Mi svoje preteklosti ne mečemo na smetišče. Če neki narod mora živeti, mora živeti tudi na podlagi pretekle zgodovine, če ne, je ob svoje korenine. To pa ne pomeni, da ni potreben tudi sprejem napredka.«

Ker pa je časnikar vztrajal in celó navedel Vollgerjevo prerokbo, da leta dvatisoč Volksparteia ne bo več, je Magnago rekel:

»Nisem videc. A nekaj je neizpodbitno: Volkspartei je močna, 90 odstotkov nemškega in ladinskega prebivalstva je združenega ob nji. Zakaj so takó različni sloji združeni v eni sami stranki? Kje je skrivnost te edinsti? V občutku, ki ga ta manjšina ima, da živi v trajni nevarnosti. Vse mogoče smo že skusili. Naša moč je odvisna prav od tega občutka nenehne nevarnosti. Za obrambo neke manjšine bo zmeraj potrebna močna stranka. Res je, da bolj so ljudje brezskrbni, manj čutijo potrebo, da bi se združili. Hkrati pa je spet res, da bomo zmeraj imeli probleme, zato bo zmeraj potrebna močna stranka. Mogoče bo njena struktura drugačna, tega ne morem vedeti vnaprej. Upam pa, da bo ostala takšna, kakršna je.«

Saj, in tako kot Magnago bi moralo gledati na usodo Slovencev v Italiji in Avstriji vodstvo v matični Sloveniji, od katerega je bilo v glavnem skoraj vse odvisno. Če poprej ne, vsaj po podpisu *Londonskega memoran-*

duma 1954. leta in po podpisu *Avstrijske državne pogodbe* 1955. leta, bi se bila morala ideologija zadovoljiti z drugim mestom na lestvici vrednot, a videti je, da še zmeraj nismo sposobni usklajevati svetovnih nazorov z nujnimi potrebami narodnega organizma.

JOLKA MILIČ

Odlomek iz GLOSE Z VLEČKO

Februarja letos je Jolka Milič poslala »Primorskemu dnevniku« daljšo Glosa z vlečko, v kateri se zavzema za to, da bi tržaški slovenski dnevnik prevajal v slovenščino naslove filmov in televizijskih oddaj. Kopijo svojega prispevka je avtorica poslala tudi revijam, tržaški slovenski radijski postaji in Jezikovnemu razsodišču v Ljubljani.

Ker v svojem spisu med drugimi poziva tudi nas, naj se izrečemo o vprašanju, ki ga je sprožila, izjavljamo, da se seveda z njo strinjamo in si tudi mi želimo, da bi slovenski list pri nas našel neko modro rešitev; čeprav se pa hkrati tudi zavedamo, da rešitev ni lahka, ker bi edina upoštevanja vredna solucija, — to je objava italijanskih naslovov z dodanim slovenskim prevodom — zavzela preveč prostora. Mogoče bi bilo doseči vsaj to, da bi bile stalne filmske oddaje in rubrike deležne slovenskega prevoda.

Ker pa se Miličeva v svojem spisu duhovito dotika tudi stvari, ki niso neposredno v zvezi z omenjenim problemom, objavljamo odlomek, ki se tiče nas.

Sprašujem se tudi, to pot strahoma, kaj gleda Boris Pahor in večina njegovih idejnih somišljenikov in zaveznikov, on(i), ki ne sodi(jo), vsaj po suverenem, pa

čeprav kontroverznem mišljenju Jožeta Javorška v Književnih listih z dne 29. 12. 1983, v Quarantotti Gambinijevo kategorijo ljudi z občutkom, da so podobni tujcem v svoji deželi, dasiravno nimajo nobene zveze z zapleteno »dušo« Trsta. Prav gotovo ne gledajo oddaj Italia sera, La lanterna magica, Ci siamo anche noi, I problemi del signor Rossi, Fantasilandia, M'ama non m'ama, Loretta Goggi in quiz in niti Oh, dolci baci e languide careze... ko bi jih gledali, primojdun, le ne bi mogli biti tako vražje in »mučeniško zaprti v svoj slovenski geto«. Moralo bi se jim vsaj malo odpreti in razširiti obzorje. Kdove, me iznenada prešine razsvetljenje, da niso tako zasnovani programi v Primorskem dnevniku prvi resen poskus in doprinos, da prilezejo naši ubogi Zamejci na plano in da zadihajo bolj po evropsko? Da se skratka povzpnejo na raven zgrešenih Slovencev (po Gambinijevem vzorcu »un italiano sbagliato«)? Tako Pahor kakor »v splošnem vsa literarna sreanja v Trstu« se bodo potem končno le soočili in pobrali z zapleteno »dušo« Trsta, o kateri nimajo pojma zaradi zgodovinske napake, da le skup rinejo in se tiščijo v slovenskem getu kot trop prestrašenih ovac v pretesni staji, oz., bodimo še bolj koncizni, kot jata topumnih kokoši v zatohlem kurniku made in Koludrovica - Ricmanje - Trebče - Boljunec? Kdove kdove, potlej se le utegne zgoditi čudež, da zapleteno »dušo« Trsta naposled le odpletejo in jo navijejo uniformno v debel klobec. Che bellezza! Takrat se bo zanje le nehala la lotta per la vita (pomagam si z naslovi filmov v Prim. dnevniku) in se začela, kot Mestece Peyton ali Dallas, dolga nadaljevanka una vita da vivere... oltre il destino. C'è posto per tutti, cari cari zamejski Slovenci! Le iz številnih getov stopite — čudim se, da je Javoršek rabil geto v edini! — strankarski razcepljenci, omejenci, zabubljeni in nestrpneži! Šele potem bo zažehnel iz vaških spisov kak Saba, Svevo, tudi manj znani Scipio Slataper, ne le tisti od Mojega Krasa, pa Bazlen, Del

Giudice itd, a zlasti zlasti Quarantotti Gambini, o katerem že vrabci na strehi čivkajo (ne samo N. Fabrio), da je bil »tipičen pisec šovinističnega neoiredentizma«, le najbolj razgledni Slovenec s svetovno knjižnico v vseh jezikih v naprsnem žepku tega najbrž ne ve, drugače vam ga le ne bi dajal za zgled in vam mefistovsko sugeriral, da postanite Slovenci z napako.

»Svobodna, ustvarjalna oseba je temeljni kamen narodove samo-bitosti. Kjer je rast ustvarjalnih sil krnjena, narod zamira.«

Spomenka Hribar

Nova revija, 19/20

SLOVO OD JOSIPA MERKÚJA

AMURBT ANOOSOV

(20.7.1896 - 12.6.1984)

Komaj zdaj, ko ga ni več, se razločno zavedam, da smo z gospodom Josipom Merkújem izgubili dosti več kot zvestega sodelavca Zaliva, ki nam je dolgo let posredoval sad svojih zgodovinskih raziskav o našem tukajšnjem življu v drugi polovici preteklega stoletja. Z Josipom Mrkújem smo namreč ob enega izmed zadnjih predstavnikov tiste generacije naših meščanov, ki so bili v prvih dveh desetletjih tega stoletja početniki našega sodobnega kulturnega snovanja. Imena kot Ivan Grbec, Albert in Karel Širok, Josip Ribičič, Karol Pahor, Srečko Kumar pa tudi že Stano in Srečko Kosovel, Marica Nadlišek - Bartolova, Vladimir Martelanc, France Gorše, Avgust Černigoj in še številna druga — nam pričajo, kako pestro razvejana je bila naša kultura v Trstu v času, ko je bil Narodni dom središčna postojanka našega gledališkega in glashbenega razvoja. In prav v glasbi je Josip Merkú našel spodbudo v krožku, ki se je družil ob Srečku Kumarju in ob njegovih klavirski šoli, kamor sta zahajali tudi Bortolotti Gina in Rita; ta je potem postala Merkújeva žena. Tako se je Josip Merkú razvil v tako zahtevnega violinista, da si je potem sam izdelal dragoceno violino, o kateri mi je zavzeto pripovedoval še na enem izmed zadnjih obiskov pri njem.

A ob tem odhodu enega izmed soustvarjalcev našega kulturnega vzpona pred začetkom prvega svetovnega spopada me predvsem prešinja zavest, da nam je z Josipom Mrkújem odvzet še en primer tistega življenjskega sloga, ki ga zdaj skorajda ne znamo več poživljati, kaj šele ceniti ali celó obnoviti.

Gre za obliko gosposkosti, ki ni v nikakršni zvezi z malomeščansko patino, saj je naša kultura rasla iz kmečkega ali delavskega humusa; ampak za plemenito modrost, ki je dozorela ob težavni mladosti, trdi póti skozi preizkušnje in v želji po sublimaciji življenja. Vse to pa še združeno v težnji, da v slovenskih meščanih

potrdiš tisto samobitno kulturno zavest, ki je bila v njih v marsičem še neizrazita.

Saj, a potem je prišlo doživetje propada vsega in pogreznitev v dolgo karanteno črne strahovlade, ko se je morala še beseda potuhniti, če si hotel vztrajati v rodnem mestu in biti člen v nadaljevanju tradicije, ki se je nepretrgoma uveljavljala skozi stoletja. A zato se je Josip Merku, ki je takrat v svoji zvestobi vztrajal tih in zbran, v trenutku, ko je napočil konec pogubne noči, duhovno pripravljen kar na svojo roko lotil obnove kar od kraja, in namreč tam, kjer je bila potreba največja. Tako se je zgodilo, da si je kot upokojenec omislil celo knjižnico knjig in listin in dokumentarnega materiala, da bi osvetlil usodo našega občestva v tržaškem mestu v drugi polovici preteklega stoletja. In tako smo dobili izčrpno študijo o Okoličanskem bataljonu, ki pa je hkrati tudi nenavadno bogata zakladnica podatkov, navedb in pestre bibliografije. Da, in prav temu njegovemu neutrudnemu iskanju po policah tržaških arhivov gre zasluga, da je najditelj stare tržaške korespondence prinesel njemu to, kar danes velja za prvo plemiško korespondenco v slovenskem jeziku.

Na vse to mislim zdaj, ko je odšel, in se sprašujem, ali bo njegov zgled našel odziv v mladih ljudeh, kakor je upal, ko je skrbno numeriral listine, katalogiziral redke tekste in urejal fotokopirane sešitke. In vidim ga, kako natančno, — tako natančno, da še sam zbija šale na račun svojega pikolovstva — spravlja staro, žolto listino, in si pravim, da nas današnje hitenje in današnja površnost sicer ne usposabljata za takšen ritem dela, kakršen je bil njegov, a da gre vendar za vprašanje življenjskega sloga, ki bi se moral, — kot ponikalnica, ki se čez čas spet prikaže na dan, — obnoviti v našem občestvu, če hočemo dediščino svojih prednikov prenesti v prihodnost.

Saj, dolge ure sem zvesto poslušal gospoda Josipa, a zdaj se mi vendar zdi, kakor da sem preveč nalahko vzela njegovo napoved, da se njegov čas izteka, in da sem prepovršno prisluhnil temu, kar je skrito čakalo

za njegovimi duhovitimi stavki. Moral bom, ko bo doživetje njegovega odhoda manj zahtevno, počasi podživeti tista vseskozi živahna srečanja s tržaškim slovenskim kulturnim gospodom, kakršnih sedanji čas ne ustvarja več.

Boris Pahor

(Iz dnevnika, 13.6.1984)

»Ko človek prebira obsežno italijansko literaturo o tržaški (in istrski) zgodovini, se kmalu prepriča, da ne bo v njej našel (če je sploh kaj takega upal) prijazne besede do Slovencev. Kadar avtor takih zgodb ne najde niti majhnega povoda, da bi se zgražal nad Slovenci, se jih poredkoma spomni; to se zgodi le, če je omemba res neizbežna. V tem primeru zasuka nekaj besed, da mu katera dobra pomotoma ne uide.

Ko pa taki pisci pridejo do snovi, ki jim je bolj pri srcu ali v skladu z njihovimi nazori, k argumentom proti Slavom, Schiavom ali Slavom, pero teče sproščeno ter eni in isti podobni "opisi" prehajajo kot na rdeči niti iz ene "Historije" v drugo; in sicer s trmoglavostjo in zagrizenostjo, ki nas spominja na značaj nekaterih "oseb" v Goldonijevih komedijah. Z razliko, da je snov resna.«

Josip Merkuš

Zaliv 1969

FRANCU JEZI V SLOVO

(Beseda ob gomili)

23.1.84

Naj mi bo dovoljeno, da se kot urednik »Zaliva« poslovim od kulturnika, s katerim je človek razpravljaj, mu tudi večkrat ugovarjal, vendar mu obenem priznaval tisti smisel za širino in pluralizem, ki danes prav gotovo ni optimalna lastnost našega občestva. V zvestobi svojemu prvobitnemu prepričanju in hkrati v spoštovanju idej drugega je bil Franc Jeza nedvomno zgled, kakršnih nimamo na pretek. In da je to ugotavljanje stvarno in trezno, nam dokazuje brezvetrtje, ki je nastalo v našem vsakodnevnem publicističnem poročanju, odkar je Jezov glas utihnil.

A če nam je bil Jeza zmeraj opomin, kakó je nujno, da gledamo na našo rodno bit zgodovinsko in da smo zato predvsem zavedni osebki in komaj v drugi inštanci ideologi ali strankarsko zavzeti ljudje, nam je bil Jeza predvsem vzor človeka, ki za svoj pogled na življenje in na usodo in samobitnost svojega naroda žrtvuje vse, tako kariero kakor udobje kakor zdravje. In tako so celice njegovega organizma dobesedno izgorevale v naporni vnemi, da bi vzel nase nalogo čimvečjega števila kulturno gluhih, amorfnih ljudi.

Dobro se je seveda zavedal, in se z njim zavedamo mi vsi, kako anahronistična je v današnjem času oseba, ki se odreka vsemu v korist resnice, v katero verjame, in v dobro skupnosti, katere je član. Zato menim, da se mu danes, ko za zmeraj odhaja od nas, moramo zahvaliti predvsem za ta nauk, ki ga je potrjeval vse dni in vsa leta svojega bivanja v naši sredi. Bil je v sodobnem potrošniškem koristoljubnem svetu ponovitev tiste podobe slovenskega kulturnega človeka, ki se je v slovenski zgodovini pojavljala zmeraj takrat, ko je nevarnost največja. Naj je šlo za usodo vse narodne skupnosti ali

pa samo za del njenega telesa, zmeraj smo imeli srečo, da se je nepričakovano oglasil buditelj, ki je razveljavil mrtvilo in se zavzel za načelo upanja.

Jeza je eden izmed njih.

In zato odhaja ubog kot sveti Frančišek, a hkrati bogat zavoljo dediščine, ki nam jo zapušča.

Zato naši zahvali za to, kar nam bo po njem ostalo, danes dodajamo še željo, ki je bila tudi njegova tiha želja: da bi njegova življenjska etika postala vodilo tistim mladim ljudem, ki so poklicani, da sprejeto dediščino prenesejo v prihodnost.

Boris Pahor

»Resnica pa je tudi, da celo pri tistih Slovencih, ki živijo v zahodnem demokratičnem svetu, pogosto ni pravega posluha za demokracijo, kar je pogosto tudi posledica tistega usodnega 6. januarja 1929, pa tudi predvojnega kulta osebe avtoritarnega dr. Antona Korošca v SLS oziroma "slovenski" JRZ. Čeprav tolčejo v svojih listih po "komunistični diktaturi" v Sloveniji in Jugoslaviji, nikoli ne spregovorijo v jasnih izrazih o demokraciji, ki naj bi jo nadomestila. Pri mnogih lahko ugotovimo, da se vdajajo otročjim sanjarijam o nekaki "domobranski revanši". Tedaj naj bi bilo rehabilitirano vse, kar jim je pri srcu, od pobitih domobrancev do idej oziroma gesel, za katera so se navduševali med vojno, v boju proti "revoluciji". Toda kaj bi bilo z usodo slovenske demokracije v primeru take "revanše", ne spregovorijo in najbrž niti ne pomislijo na to.«

Franc Jeza

Demokracija, 1980

Dr. ANTON KACIN

1901 - 1984

Z odhodom dr. Antona Kacina je naša narodna skupnost izgubila še enega tistih pomembnih mož, ki so v dobi liktorskega terorja skrbeli za rešitev naše kulturne in politične identitete na Goriškem. Pri ločitvi v krščanskosocialnem gibanju na *starostrujarje* in *novostrujarje* se je dr. Kacin opredelil za prve in tako spadal h Kraljevi skupini, ki so jo sestavljali še Teofil Simčič, Ivan Rejec in Polde Kemperle, medtem ko so bili na čelu *novostrujarjev* Besednjak, Šček, Vuk in drugi. Šlo je za razhajanja, ki so dokončno ločila obe krili krščanskosocialnih voditeljev; vendar pa se zavoljo ti-stega spora ni zmanjšalo legalno in ilegalno delo ne enih ne drugih.

In dr. Kacin ima med omenjenimi osebnostmi za raven slovenske kulture na Goriškem nedvomno največ zaslug, saj bi lahko našteali celo vrsto oseb, ki so se uveljavile v slovenskem svetu in ki so izšle iz šole dr. Kacina, ko je poučeval slovenščino v goriškem Malem semenišču. A prav tako velika je njegova zavzetost za to, da so — fašizmu navkljub — vendar izhajale slovenske knjige.

Kakor pa se je pred drugo svetovno vojsko dr. Kacin udeleževal predvsem kot profesor, urednik in prevajalec, tako je v povojnem času učinkovito nastopal v prid slovenske šole na Goriškem, bil tam med ustanovitelji SDZ, na njeni listi pa dvakrat izvoljen v občinski svet. Kot šolnik je bil potem v Trstu še svetovalec za slovenske šole pri ZVU, ravnatelj na učiteljskišču A. M. Slomšek, medtem ko je do zadnjega prav tako nadaljeval s publicističnim delom, s predavanji na radiu, z živim spremljanjem našega kulturnega življenja.

Z dr. Antonom Kacinom je katoliško občestvo izgubilo cenjenega kulturnega starosto, slovenska narodna skupnost pa moža, ki ji je bil zgled možate pokončnosti v zvestobi rodni biti.

• • •

LJUBEZNIVO ODPRTO PISMO VINKU OŠLAKU

V zvezi s poročilom o »Tržaškem mozaiku« v Celovškem zvonu, II, 3

Spoštovani,

useskozi se držim navade, da se ne privatno in ne javno ne odzivam na pisanje tistih, ki kakorkoli spregovorijo o mojem književnem delu; vendar pa se mi zdi, da to pravilo lahko prekršim takrat, ko se poročevalc loti načelnih vprašanj samih, ne pa načina, kako sem jih obravnaval.

Tako se dogaja, da se moram, — namesto da bi se Vam samo zahvalil za naklonjenost, s katero poročate o mojih dnevniških zapiskih, — z Vami o nekaterih stvareh pogovoriti javno.

Predvsem naj povem, da mi je naslov prispevka Pogled na slovenstvo z Eifelovega stolpa nadvse všeč; prav zato pa se seveda ne strinjam s pripombo, da je v knjigi »bolj kot manjšinski Trst prisoten planetarni Pariz«. Priznam seveda, da je Pariza dosti; vendar se mi zdi, da je Pariz večinoma pričujoč prav v zvezi s Trstom. In prav tako tudi Barcelona. To pomeni, da sem Trst, slovensko skupnost v Trstu in sebe v nji — v svojem čutenju povezoval s kraji, kjer sem bil, prav tako pa jih seveda potem zavestno povezoval v svojih zapiskih. Tako je moj mozaik bolj tržaški zato, ker ga piše tržaški pisatelj v Trstu, kakor zato, ker bi bili v njem motivi predvsem tržaški. Takega sistema pa sem se držal (glej tudi moj Skarabej v srcu) predvsem zato, da bi postavil na laž tiste avtorje v matični Sloveniji, ki hočejo dokazati, da sem ujet v nekakšen geto. V nekem spisu (glej: Taras Kermauner, Beležke o narodu in kulturi, Dialogi 7-8/1971) je najti celo trditev, da je za tradicionalne nacionaliste — Kocbek, Pahor, Rebula, Gradišnik — zahod »sinonim za vse najslabše« in da so bili »slovenski etnocentristi že od nekdanj parizofobi in rusofili«.

Seveda mi je lahko malo mar za take in podobne

absurde, kakršnih ni bilo malo objavljenih v zadnjih dveh desetletjih na Slovenskem; vendar pa mi je hkra-ti zelo pri srcu, da bi take teze razveljavil v zavesti ti-stih mladih slovenskih razumnikov, ki so menili, da jim avantgarda ponuja odrešne misli, medtem ko jih je samo odvracala od poglobitvinih eksistencialnih vprašanj slovenstva.

In prav glede slovenstva se z Vami ne morem stri-njati, ko se Vam zdi, da gre danes za »normalno samo-umevnost« slovenstva.

Saj to je ravno teza, ki jo je avantgarda vztrajno zagovarjala vse do izida nekaterih tehtnih prispevkov v Novi reviji: da je z izoblikovanjem nacije in republi-ke slovensko vprašanje rešeno in naj zato z govorom o njem nehamo. Stvarnost je seveda potem precèj gro-bo dokazala, kako je pravzaprav s tisto »samoumevno-stjo«; vendar so moji zapiski nastajali, preden je prišlo do otipljivih dokazov, kako labilna je bila takó pouda-rjena »samoumevnost«.

A Vi, če dovolite, ste v svojem pisanju tudi proti-slovni, saj kmalu zatem poudarjate, kako je »čudovito Pahorjevo zavzemanje za to, da bodi nacionalna vred-nota daleč pred razredno«. Saj za to je vendar šlo, dra-gi prijatelj! Če pa je šlo za to, potem to pomeni, da je imel razred prednost pred narodom; če pa je to pred-nost razred imel, potem narod ni bil tako »samoume-ven«, kot se je nekaterim zdelo.

Da bi bil narod vrednota nad vsemi vrednotami, tega nisem jaz nikjer ne trdil ne napisal; trdim pa, od-kar pišem ali kako drugače javno nastopam, da ne člo-brid človeštvu, sožitju med narodi, ampak samo v veštvu ne bratstvu ne razredu ne more biti v prid izgi-nitev naroda.

Prav tako pa tudi nikjer ne vzdigujem narodne za-vesti na raven vere.

Narodne prvine, tradicija, kultura, jezik — vse to je moja bit, vse to živim, vse to sem. Ko neham biti to, kar sem, ko pride do mojega ne-bit, se to ne zgodi v prid narodu, ki je številnejši ali močnejši. V zamejstvu se ta ne-bit v najbolj milem primeru postavlja kot manjvrednostni kompleks; v drugem stadiju kot ba-stardnost; v tretji fazi pa imamo janičarstvo.

Samo to.

Vere se pri tem ne dotikam.

Pa tudi v narodnost ne verujem, ampak jo živim, je v meni kot substanca, ki jo od svojega rojstva sèm skušam oteti prelevitve.

In prav takó se motite, ko naglašate, da je zame socializem »apriorna vrednota«. Ne morem si misliti, kako ste do takega zaključka prišli, ko pa se v vseh svojih spisih razločno zavzemam za človeka, ki ima edini lahko prednost na lestvici vrednot. Razumljivo je, da v tem pismu ne morem ponoviti vsega, kar sem o socializmu že povedal drugod (glej na primer: Kakšen socializem, Zaliv 1980/1-2); vendar naj poudarim, da je zame sprejemljiva samo tista oblika socializma, ki poleg družbenih sprememb potrjuje narodu njegovo polno identiteto (v tem sledim Prepeluhu, Cankarju, Kosovelu). Dalje: sem za tak socializem, ki se bo uveljavil v pluralistični družbeni ureditvi, tako da bo vladal ob soočenju z opozicijo, to se pravi, tako dolgo, dokler se bodo volivci strinjali z njegovimi ukrepi. Pri tem sem za svobodno oblikovanje zadrug (Krek), za delavsko solastništvo pri družbenem ali zasebnem kapitalu (Švedska).

Vprašanje socializma v zvezi s pravicami narodnih osebkov ali pa narodnih skupnosti pa bi zahtevalo dolgo študijo. Primer avstrijskega »roza« socializma na Koroškem je pač samo eden izmed številnih primerov, kjer so nacionalistične poteze prekrite z rozasto šminko. A to je že dobro vedel Prežihov Voranc; niso pa tega hoteli videti naši matični voditelji, zato je za položaj naših ljudi na Koroškem v dobršni meri odgovorno slovensko osrednje vodstvo. V marsičem bi se namreč Slovenci v boju za svoje pravice čisto drugače postavili po robu avstrijski socialni demokraciji na Koroškem, ko bi imeli močen in enoten slovenski blok!

Potem Vas v mojem delu motijo odstavki, kjer izražam svoje pomisleke o konceptih sedanjega papeža. »Nasveti, ki jih deli Pahor papežu, so kar malce naivni,« pravite. Predvsem ne bi rekel, da gre za nasvete, ampak samo za osebna razmišljanja, za katera ne bo papež nikdar zvedel. Vendar bi poudaril, da v

svoji naivnosti nisem čisto sam, lahko bi Vam navedel lep seznam ljudi, pri katerih sem našel potrditev ene ali druge misli.

Vsekakor pa po mojem drži, da, kakor pohoda marksizma ne bo mogoče zaustaviti drugače kot z demokratičnimi, socialno pravičnimi družbenimi ureditvami, prav tako bo dezorientirano človeštvo lahko pomagala reševati tudi krščanska etika, nikakor pa ne centralizirana, dogmatsko in disciplinsko stroga cerkvena hierarhija.

Na koncu svojega poročila o moji knjigi pa pravite: »mogoče najbolj sporen del knjige pa so tista mesta, kjer se Pahor spušča v brezmejno polemiko z nekom, ki ga je že zdavnaj odpolemiziralo življenje samo.«

Zdi se mi, da ste kar močno nedosledni, ko trdite, da so najbolj sporna tista mesta v knjigi, kjer se spoprijemam s tezo o smrti naroda. Ne vidim, zakaj naj bi bila taka obravnava »sporna«, ko pa je Tržaški mozaik pač v podnaslovu »izbor občasnih zapiskov«. Naj bi po Vašem izključil iz izbora prav to, kar je bila fundamentalna skrb mojega petnajstletnega študija in polemik? Poleg tega pa je Vaš navedek iz evangelija, naj bi rajši pustil, naj mrtvi pokopljejo svoje mrtve, nekako anahronističen, saj se moja oporekanja in moji odkloni niso pojavili post mortem, ampak zaživa tistega teoretika, s katerega idejami se nisem strinjal.

Če bi šlo po Vašem, bi torej tudi vsi drugi moji zapiski v Zalivu, ki jih je prav gotovo še za dve knjigi, ne smeli iziti — oziroma bi bili »sporni«, ko bi izšli — ker je v njih še dosti več neposredne in posredne polemike s človekom, ki ga je, kot pravite, »odpolemiziralo življenje«?

No, a nazadnje sem Vam vendar hvaležen, da ste se omenjenih vprašanj lotili, ker ste se s tem Tržaškemu mozaiku bolj približali kot tisti poročevalci, ki ob moji knjigi grejo mimo tistega, »kar si Slovenci najbolj zamolčujemo«, kot zelo tehtno poudarjate.

Lep pozdrav!

ANAHRONIZEM IN KRATKOVIDNOST

(Ob Vidmarievem govoru o Kocbeku
kot o »zmedeni duši«)

Priznati moram, da me je, ko sem prebral Vidmarjev spis *Naša nova svetnika*, v katerem se loteva Kocbeka in Vitomila Zupana, zajel čuden preplah. Bilo je, kot da sem se zbal, da bi se mogel italijanski kulturni someščan spoznati s tistim pisanjem in nam tako po stari navadi spet določiti neko nižjo kategorijo človeško - kulturne razvitosti. Saj to, kar so vsebovali tisti stolpci literarnega podlistka, so bili vendar izrazi slovenskega akademika, to se pravi člana najbolj elitne kulturne ustanove nekega narodnega občestva. In če sta siromašnost argumentiranja in ciničnost izražanja, kakršna se nam prikazujeta v tem klavrnem zapisu, merilo etične in stilne ravni naših akademikov, sem si mislil, potem je ves slovenski kulturni svet vzdolž vseh stopenj vrednostne lestvice navzdol zares na nizkem stadiju razvoja.

Seveda sem zlo misel odgnal kot skušnjava, zakaj če se ne moremo pohvaliti z enim nedostojnim Vidmarjem, se lahko ponašamo z lepo vrsto duhovno širokih in slogovno gosposkih akademikov. Pa tudi ne-akademikov. Zato si zavoljo razočaranja, — ki niti ni novo, ampak je samo potrditev že nekdanje ugotovitve, — v resnici ne spleča greniti že tako čisto zadosti grenkega življenja.

A vendar.

Vendar si nisem dal miru.

In sem šel listat tistega pol ducata zgodovin italijanske književnosti, ki so mi jih založbe poslale na ogled, ko sem poučeval, a so zdaj zapuščene samevale na polici.

Hotel sem namreč nanovo preveriti, kako se italijanski avtorji izražajo o katoliških pisateljih, zato da bi lahko primerjal njihov prijem z Vidmarjevim. In tako sem od De Sanctisa do Sapegna, od Cappuccia do Petronia našel to, kar sem vedel; da namreč ne o Manzoniu ne o Pariniju ne o Fogazzaru, pa niti o Papiniju ne — nihče ne reče, da gre za »zmedenega sanjača, po-

greznjenega v dva tisoč let staro religijo«, kot pravi Vidmar o Kocbeku. Prav tako nobenemu italijanskemu književnemu zgodovinarju ne pride na um, da bi vračal delo krščanskega avtorja, kakor to počenja slovenski gorečnejši.

Pa ne samo to.

Pri marksističnem književnem zgodovinarju Asor Rosi sem celó odkril, kako sodi, da sta se Croce in Gentile odzvala z brezbriznostjo in s sarkazmom katoliškemu »modernizmu«, ki ga je Cerkev obsodila, ko je skušal uskladiti krščanstvo z razvojem sodobne misli in znanosti. In Asor Rosa dodaja, da je bilo Crocejevo in Gentilejevo razmerje do progresivnega katolištva »če že ne dovršen ostanek antiklerikalizma, vendar znak pomanjkljive tenkočutnosti do realnega vprašanja, ki je bolj zadevalo katoliške množice kot pa ozki krog intelektualcev.« (Alberto Asor Rosa, *Sintesi di storia della letteratura italiana*, La Nuova Italia Editrice, Firenze 1972, str. 400-401).

In kaj ni Vidmarjevo razmerje do Kocbeka na las podobno razmerju do Fogazzara italijanskih liberalcev, med njimi Croceja in Gentileja, ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja? (Fogazzaro — 1842-1911).

To se pravi, torej, *samo* za tričetrto stoletja v zamudi?

Seveda mi lahko kdo subtilno oporeka, da sta Croce in Gentile izraz samozavestne liberalne Italije, ki je v glavnem že dosegla svojo združitev, medtem ko je slovenski svet prišel do neke kolikor toliko zadovoljive samostojnosti šele 1945. leta. In to je res: kakor je liberalna Italija gledala zviška na katolištvo po združitvi 1870. leta, tako se je pri nas marksistična vladavina po 1945. letu ne samo počutila vzvišeno nad vernim ljudstvom, ampak je bila do njega tudi bojevito razpoložena.

A vendar.

Vendar Kocbek ni Fogazzaro. Ta je sicer vnesel v svoj roman *Piccolo mondo antico* dogajanje risorgimenta, ni pa preporoda takó soustvarjal, kot je Kocbek soustvarjal novi slovenski svet.

To je razložek.

To je bistveni razloček.

Zato bi slaba ocena, ki jo marksist Asor Rosa izreka na Crocejev račun, veljala toliko bolj za Vidmarja, saj če je Croce *manj* antiklerikalen kot pa premalo občutljiv, je Vidmar *bolj* antikrščanski kot pa premalo tenkočuten.

Poleg vsega pa je tudi skregan z logiko, saj Kocbeku očita, da je »pogreznjen v dva tisoč let staro religijo«, obenem pa mu postavlja za nasprotnika »nevernega« Cankarja, o prvi priložnosti pa tudi v Cankarju odkrije zablodo, ko se le-ta izjavi za etiko človečanstva. No, a to niti ni tako čudno, saj stojita Cankar in Kocbek na isti humanistični ravnini, ki je pravzaprav že pred-krščanska, če namreč Antigona poudarja Kreonu (Vidmarju), da se je rodila za ljubezen, ne za sovražstvo.

A ne glede na odklon Kocbekovega pogleda na svet je Vidmar v razmerju do njega handikapiran, ker mu je Kocbekova podoba preblizu, tako da mu prestreza pogled v daljavo. Ko bi bila namreč v njem samo trohica vidčeve sposobnosti, bi z lahkoto ugotovil, da je Kocbek — nasprotnik klerikalizma — pobudnik tistega sožitja, do katerega bo Evropa, če noče propasti, prej ali slej morala priti: sožitja krščanstva in demokratičnega socializma.

In iz tega nerazumevanja Kocbekovega pomena — ki se ni zmanjšal, ko ga je partija odslovila, ampak se je takrat začel pravilno, čeprav nevidno, uveljavljati — sledita Vidmarjevo začudenje in ihta, ker postaja Kocbek zmeraj bolj aktualen.

A kaj, saj je morebiti mislil, da je po Kocbekovem odhodu napočila ura njegovega popolnega triumfa!

Saj, lahko se seveda sklicuje na svojo vero in zvestobo slovenstvu. Prav gotovo. In to je veliko. Pa vendar je spet premalo, če ostajaš pri deklaracijah, nič pa ne vidiš, kako boš slovenstvo rešil v svetu, ki se napoveduje.

In tukaj je jedro vsega.

Tisti, ki danes na Slovenskem iščejo izhod iz zagate, se namreč poglobljajo v Kocbeka, ne v Vidmarja. Kar je naravno, ker se odločajo za mnogoplastnost in

večpomembnost življenja (za to, kar je za Vidmarja »zmedenost«!) in odklanjajo vidmarjansko površinskost.

Zato nima smisla, da se usaja nad tistimi, ki niso izbrali njega za »svetnika«, če pa s svojim liberalnim antikrščanstvom spada v prejšnje stoletje. Bolj bi bil daljnoviden (ko bi seveda mogel biti!), ko bi danes nazadnje vendar javno cenil izrednega pesnika-kristjana in priznal pomen njegovih pogledov ne samo za bližnjo preteklost, ampak tudi za prihodnost. S takim priznanjem bi namreč prepričal slovensko kulturno javnost o ostrini in širini svoje misli ter bil takó deležen tiste ocene, kateri se zdaj sam odreka.

In še to:

Ko se bodo verne množice — predvsem kmečke! — zavedale, da so bile prav one tiste, ki so — kot bojevnik, talci in taboriščniki — prispevale poglavitni delež slovenskega naroda v boju za svobodo evropskih dežel, tedaj bo Kocbekovo ime preseгло meje intelektualnih krogov, proti katerim se zaganja Vidmar, in postalo ljudska last. In takrat bo tudi še bolj razvidno, kot je že danes, da so drugi onemogočili uresničitev Kocbekove vizije, prepričali, da bi »slovenska pravljica o svobodi« postala resničnost.

Trst, 2.11.1984

Boris Pahor

PS. Glede Vidmarjeve ocene, da je Vitomil Zupan pisatelj z »mrtvo dušo«, bi pripomnil, da se samo na Slovenskem dogajajo taki čudeži, da je človek z »mrtvo dušo« hkrati tudi nenavaden in plodovit avtor. Obenem bi porabil priložnost in Josipa Vidmarja vprašal, kakšno dušo ima, kdor sovražniku tudi po smrti odreka človeško dostojanstvo. Nazadnje pa bi rad — kot nekdanji taboriščnik — izvedel od Josipa Vidmarja, kakšno dušo so imeli — ali imajo — tisti, ki so nedolžne povrnjence iz Dachaua dali streljati ali jim dolga leta odvzeli svobodo. Zelo koristno bi namreč bilo, ko bi nam Josip Vidmar — če se že ukvarja s tem — razvrstil »mrtve duše« po neki uporabni lestvici, oziroma kategoriji, mrtvin.

KLUBU SLOVENSКИH ŠTUDENTOV NA DUNAJU

(Ob izidu »Zbornika«)

Spoštovani,
dovolite mi, da Vam v imenu revije »Zaliv«, v imenu njenih prijateljev in v svojem imenu čestitam ob šestdeseti obletnici obstoja Vašega »Kluba slovenskih študentov na Dunaju«. Poslanstvo, kateremu ste se posvetili, je namreč neprecenljivega pomena tako za poudarjanje našega kulturnega predstavnštva v glavnem mestu avstrijske republike, kakor za nadaljevanje tradicije slovenske samobitnosti v metropoli, kjer se je v preteklosti uveljavila ustvarjalnost slovenskega genija. A prvenstveno prihaja do izraza pomen Vašega kluba pri Vaši vzajemni skrbi za skupne naloge, ki jih terja potrditev slovenske identitete in politična uveljavitev slovenskega narodnega osebka.

Zahvaljujem se Vam prav iskreno za izvod »Zbornika«, ki ste ga poslali, prepričan, da zaslužite vse priznanje, ker ste se ob ti za Vas in za nas pomembni obletnici zavedali, kako je nujno za vsako skupnost, ki se bojuje za preživetje, pluralistično sodelovanje vseh komponent družbenega življenja. Zgodovina nam namreč zgovorno potrjuje, da si je moglo v mednarodnem forumu zagotoviti svoje mesto samo tisto občestvo, ki je znalo prerasti, ne da bi jih zatajilo, razredne, nazorske in politične razločke ter tako našlo pot v akcijsko združitve vseh svojih sil.

V tem smislu pozdravljam Vaše podčrtavanje nujnosti skupnega kulturnega prostora, ki prihaja tako izrazito do veljave v kvalitetnih prispevkih Vašega »Zbornika«. O tem bi bilo želeli, da bi postal reden posrednik Vaših dognanj.

Želim Vam, da bi kot doslej nadaljevali v svojem nenadomestljivem poslanstvu in bili tako eden izmed pozitivnih činiteljev v današnjem nelahkem slovenskem trenutku.

Prav iskren tržaški pozdrav!

Trst, 21.3.1984

Boris Pahor

NEOBJAVLJENO »POJASNILO«

Objavljam tekst, ki sem ga 23.11.1983 v priporočenem pismu poslal uredništvu KNJIŽEVNIH LISTOV, ki izhajajo v ljubljanskem DELU, a ga ta ni priobčil.

POJASNILO

Spoštovani urednik »Književnih listov«!

Prosim, da ste tako prijazni in v eni izmed naslednjih številčk »Književnih listov« objavite to moje pojasnilo v zvezi s spisom, vzetim iz knjige Frančka Bohanca »Živa stvarnost«, ki ste ga priobčili 17. novembra t.l.

V omenjenem spisu, ki se tiče mene in mojega dela in ki ga je avtor naslovil »Napol resničen, napol izmišljen pogovor«, je uvodoma tudi ta odstavek:

»Vsak razmišlja zase. Ni ravno prijetno, da se srečata dva, ki sta v nekakšni navezi in soodvisnosti. Borisu Pahorju gre, da naredi name vtis zanesljivega pisatelja, saj ve, da bom s posredovanjem pospešil izid njegove knjige, meni pa se motovili po glavi, če je resnično v njegovem delu toliko teže, da se spleča osebna zavzetost. Tako je bil jez že tu, pred najinim pogovorom. Vsak se je utaboril na svojem obrežju.«

K temu nekaj pripomb.

Franček Bohanec mi je na lastno iniciativo telefoniral in predlagal sestanek — zato mora pokarati samo samega sebe, če mu je bilo, kot pravi, neprijetno zavoljo jezu in obrežju.

Potem: povabil me je na pogovor, ker je želel od mene tekst, za katerega bi se on v Sloveniji zavzel. To pomeni, da je gotovo vedel, ali je v mojem »delu toliko teže, da se spleča osebna zavzetost«, preden je prišel na Opčine, ne pa šele takrat, ko je sedel ob meni v openski

kavarni.

Nadalje: ko sem mu povedal, da se je Cankarjeva založba, ki se je zanj zanimala, sprejela moj »Tržaški mozaik«, se je Bohanec ponudil, da napiše knjigi spremno besedo. Seveda nisem imel razloga, da bi bil proti temu predlogu; odklonil pa sem njegov spis — to je tega, ki je izšel v »Knjževnih listih« —, ko mi ga je urednik Cankarjeve poslal v branje. Poleg sprenevedanja, ki sem ga navedel zgoraj, je namreč tisto besedilo v glavnem lepljenka (Bohanec je želel, naj mu pošljem čimveč ocen o mojih knjigah).

Res pa je, da sem se v pogovoru razvnel; a to se je zgodilo šele takrat, ko se mi je zazdela iskrena Bohančeva pripomba, naj bo konec absurdu, da potujejo v Slovenijo tudi razni italijanski skrajni desničarji, medtem ko je (bila) slovenskemu pisatelju pot zaprta.

Hvala za gostoljubnost. S spoštovanjem.

Boris Pahor

Trst, 23.11.1983

Naj k temu zdaj še dodam, da sem pogrešil, ko sem mislil, da nimam razloga, da bi se uprl Bohančevemu predlogu o spremni besedi, ki bi jo on napisal za *Tržaški mozaik*. Moral bi bil pomisliti, kako neresno je Bohanec sukal pero, ko se je razpisoval o študijskih dneh v *Dragi*, in sploh ne sprejeti pogovora z njim. A videti je bilo, da se kulturnik iz Slovenije iskreno zanima za pisatelja, ki je bil dotlej na indeksu. In tako sem nasedel.

Prav nič pa ne odgovarja resnici, da sem skušal narediti »vtis zanesljivega pisatelja«, ker o moji »zanesljivosti« prav gotovo ni odločal Franček Bohanec. Poudaril pa sem, da bodo v glavnem moje knjige pričale o polpretekli usodi slovenskih ljudi ob morju.

Tudi ni res, da sem čakal, da bo on s svojim »posredovanjem pospešil izid knjige«.

Za izid *Tržaškega mozaika* sta se bila namreč že izrekla tako urednik Cankarjeve založbe, Tone Pavček, ka-

kor takratni direktor, Miloš Mikeln; poleg njiju pa je o izidu moral potem odločati še ducat dodatnih urednikov. Zato je Bohančeva trditev samovšečno šopirjenje.

Nazadnje pa ni v njegovem zapisu, sestavljenem na podlagi ocen, ki sem mu jih na njegovo prošnjo jaz poslal, niti vrstice o *Tržaškem mozaiku*.

Tako je tudi Bohanec sam pokazal, kakšne etike se je držal, ko je uredniku ponudil spremno besedo h knjigi, katere ni niti omenjal.

Pa tudi urednik *Književnih listov* je zvest čisto posebni etiki, ko meče v koš pojasnilo o spisu, ki ga je poprej objavil v svojem listu. O obeh etikah (ali ob isti etiki) pa naj sodijo bralci v tem »enotnem kulturnem prostoru«. (bp)

OBVESTILO!

Lepo prosimo vse prijatelje, ki bodo poslali naročnino za ZALIV po 1. januarju 1985, naj namesto stare številke poštnega tekočega računa, kot je naveden na platnici, uporabijo novo, to je

110346

Vse drugo ostane nespremenjeno.
Vnaprej hvala.

Uredništvo

